

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVIII) XV, vol. 50
Број 4/2016.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1452-1741

Број 4/2016 Год. (XXVIII) XV vol. 50 стр. 1-292

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић Лазић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Миролjub Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

Планета принт, Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

ХРИШЋАНСТВО И НАЦИЈА, СРПСКА ПИСМЕНОСТ, ИДЕНТИТЕТ

Јелена Миљковић Матић

КАКО ЈЕ ЖАРКО ВИДОВИЋ ОБЈАШЊАВАО НАЦИЈУ СА
ХРИШЋАНСКОГ СТАНОВИШТА 1

Сања Шуљагић

ПРИМЕНА СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ И КАЛЕНДАРА
У ПЕРИОДУ ВЛАДАВИНЕ ДИНАСТИЈЕ НЕМАЊИЋ 17

Ђуро Бодрожич

РЕЛИГИЈА, ДРУШТВЕНИ ПОРЕДАК И ИДЕНТИТЕТ
- ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ ЗАПАДНОГ ДРУШТВА..... 39

СРБИЈА И ЕВРОПСКА УНИЈА

Јелена Тодоровић Лазич

ЛИСАБОНСКИ КОРАК У ПРАВЦУ ЗАЈЕДНИЧКЕ
ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ 57

Оливера Пурић, Ана Кнежевич Бојович

КРЕИРАЊЕ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ У ПРАВОСУЂУ
СРБИЈЕ И УТИЦАЈ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ 75

Ивана Јованович

СПОЉНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ САВРЕМЕНЕ МИГРАНТСКЕ
КРИЗЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ..... 93

АКТУЕЛНО

Сандра Давидович

МОДЕЛИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ ПРЕДУЗЕЋА
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ПОД ОКРИЉЕМ УНМИК
АДМИНИСТРАЦИЈЕ 115

Драган Марковић

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА СРБИЈАНСКОГ СЕЛА 133

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Срђан Кораћ

ПРИСТРАСНОСТ КАО ПРЕПРЕКА ВАЉАНОМ ЕТИЧКОМ
ОДЛУЧИВАЊУ У ЈАВНОЈ УПРАВИ 157

Белугина О.В., Стародубец С.Н.

СПЕЦИФИКА ЕТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОГ ИССЛЕДОВАНИЯ
ОБРЯДОВОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ФОЛКЛОРА
РОССИЙССКО-БЕЛОРУССКОГО ПОГРАНИЧЬЯ 179

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ, ПОЛИТИКЕ МЕДИЈА И ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Миодраг Д. Перић

СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1935 – 1941..... 199

Синиша Атлагић, Александра Угринић

ИНФОРМАТИВНИ САДРЖАЈИ НА РАДИО
БЕОГРАДУ – О ПОЛИТИЦИ МЕДИЈА
У МЕДИЈАЛИЗОВАНОЈ ПОЛИТИЦИ 217

Миле Ракић

УТИЦАЈНИ ФАКТОРИ НА ОСТВАРИВАЊУ
НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 233

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, НАУЧНА ПОЛЕМИКА

Петар Милосављевић

РЕДАКЦИЈИ „НЕДЕЉНИКА“ О МЕМОРАНДУМУ
САНУ И ЊЕГОВОМ ИСТОРИЈСКОМ ЗНАЧАЈУ 253

Момчило Суботић

Никола Жугић, ВЕЛИКА СРБИЈА 1888-1926 – ИСТОРИОГРАФСКА
АНАЛИЗА ЛИСТОВА *ВЕЛИКА СРБИЈА* 271

CONTENTS

The Issue's Theme

CHRISTIANITY AND NATIONS, SERBIAN LITERACY, IDENTITY

Jelena Miljkovic Matic

HOW ŽARKO VIDOVIĆ EXPLAINED THE CONCEPT OF NATION
FROM THE CHRISTIAN POINT OF VIEW 1

Sanja Suljagic

APPLICATION OF SERBIAN LITERACY AND CALENDAR
DURING THE REIGN OF NEMANJIĆ DYNASTY 17

Djuro Bodrozic

RELIGION, SOCIAL ORDER AND IDENTITY -
CONTRIBUTION FOR UNDERSTANDING WESTERN SOCIETY... 39

SERBIA AND EUROPEAN UNION

Jelena Todorovic Lazic

THE EU ENERGY POLICY – LISBON'S STEP
TOWARDS COMMON POLICY 57

Olivera Puric, Ana Knezevic Bojovic

CREATION OF EDUCATIONAL POLICY IN SERBIAN
JUDICIARY AND INFLUENCE OF THE EUROPEAN UNION 75

Ivana Jovanovic

EXTERNAL ASPECTS OF CURRENT MIGRANT CRISIS IN THE
EUROPEAN UNION..... 93

CURRENT ISSUES

Sandra Davidovic

PRIVATIZATION MODELS OF SOCIALLY OWNED
ENTERPRISES IN KOSOVO AND METOHIA UNDER
THE UNMIK ADMINISTRATION..... 115

Dragan Markovic

SOCIALIZATION OF THE SERBIAN VILLAGE 133

ESSAYS AND STUDIES

Srdjan T. Korac

PARTIALITY AS AN OBSTACLE TO SOUND ETHICAL
DECISION-MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION 157

O. B. Белугина, С. Н. Стародубец
СПЕЦИФИЧНОСТ ЕТНОЛИНГВИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА
ОБРЕДНЕ ЛЕКСИКЕ..... 179

**FROM POLITICAL HISTORY, MEDIA POLICY AND SECURITY
POLICY**

Miodrag D. Peric
FOREIGN POLICY OF THE FIRST YUGOSLAVIA 1935-1941 199

Sinisa Atlagic, Aleksandra Ugrinic
THE RADIO BELGRADE INFORMATION CONTENT –
ON MEDIA POLICY IN MEDIATED POLITICS..... 217

Mile Rakic
INFLUENTIAL FACTOR FOR ACCOMPLISHMENT
OF NATIONAL INTERESTS OF REPUBLIC OF SERBIA..... 233

POLEMICS, REVIEWS

Petar Milosavljevic
„MEMORANDUM SANU“ AND (SELF)REFLECTION 253

Momcilo Subotic
HISTORICAL ANALYSIS OF THE NEWSPAPERS
GREATER SERBIA 1888-1926..... 271

Уводник

Редакција Политичке ревије са задовољством вам представља четврти - последњи број за 2016. годину. У овом броју објавили смо бројне разноврсне и садржајне, веома квалитетне научне радове, а неке смо, који се нису уклапали у актуелну концепцију тематског броја, оставили за наредни број нашег реномираног часописа, наравно, уколико добију позитивну рецензију.

Тему овог броја одлучили смо на основу три веома квалитетна рада који расправљају тему идентитета, хришћанства, српске писмености, поимања нације недавно упокојеног Жарка Видовића, особене интелектуане и мисаоне личности међу Србима у последњих више од пола века. Овај философ и историчар уметности (докторирао на Мештровићу), био је један од понајбољих познаваоца Његошеве поезије и теологије, нарочито његове трилогије („Горски вијенац“, „Лажни цар Шћепан Мали“, „Луча микрокосма“) о чему је доста писао. Посебно је корисно и поучно упознати се са Видовићевим поимањем српске нације и начином њеног постанка, који се битно разликује од европског, католичко-протестанског поимања нације и државе; Видовић оштро разликује источно од западног поимања нације. О томе у свом раду веома успешно пише Ј. Миљковић Матић.

С. Шуљагић пише о српској писмености и културној и духовној традицији преднемањићког периода, те о њеној примени у време Немањића. Ауторка је, користећи бројну научну грађу и изворе, „анализирала узроке и континуитет распрострањања цивилизацијских знања и достигнућа из периода праисторијске цивилизације Лепенског Вира и Винче у Србији, као што су знакови и симболи за време и вечност из праисторијског Винчанског писма и стари српски народни календар уписани на значајним државним документима, манастирима, фрескама и споменицима из периода владавине династије Немањић...“

Ђ. Бодрожичић расправља тему религије, друштвеног поретка и идентитета, и при томе, користећи се потврђеним научним ауторитетима и литературом, презентује веома садржајне, јасне и занимљиве тезе о различитом, западном и источном, католичко – протестанском и православном поимању друштва, нације и државе.

У рубрици *Србија и ЕУ* налазе се три садржајна чланка који разматрају три аспекта евроунијске политике: заједничку енергетску политику ЕУ, питање образовне политике у правосуђу, као саставног дела процеса придруживања ЕУ у односу на обуку судија и тужилаца у Србији, те рад који се бави мигрантском кризом и њеним утицајем на спољну политику ЕУ.

У овом броју налазе се и два рада који нам доносе две актуелне друштвене и политичке теме; један нас детаљно упознаје са приватизацијом на Косову и Метохији, а други пише о друштвено и научно веома актуелној теми социјализације србијанског села.

И следеће две рубрике чине веома квалитетни радови наших уважених сарадника, а вашу пажњу усмеравамо посебно на рад младог истраживача С. Кораћа, који се бави пристраности и етичком одлучивању у јавној управи, те на рад о политици медија С. Атлагића и А. Угринића.

Најзад, указујемо и на радове у рубрици осврти, прикази и научна полемика (П. Милосављевић и М. Суботић), због њихове актуелности и научне и друштвене утемељености.

Молимо вас да радове за следећи број нашег цењеног часописа пошаљете до 20. јануара 2017. године.

Редакција Политичке ревије честита свим својим сарадницима и читаоцима Нову – 2017. годину, желећи им добро здравље, срећу и напредак, као и наставак успешне сарадње.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

ХРИШЋАНСТВО И НАЦИЈА, СРПСКА ПИСМЕНОСТ, ИДЕНТИТЕТ

1

Јелена Миљковић Матић

КАКО ЈЕ ЖАРКО ВИДОВИЋ ОБЈАШЊАВАО
НАЦИЈУ СА ХРИШЋАНСКОГ СТАНОВИШТА

17

Сања Шуљагић

ПРИМЕНА СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ И
КАЛЕНДАРА У ПЕРИОДУ ВЛАДАВИНЕ
ДИНАСТИЈЕ НЕМАЊИЋ

39

Ђуро Бодрожич

РЕЛИГИЈА, ДРУШТВЕНИ ПОРЕДАК И
ИДЕНТИТЕТ - ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ
ЗАПАДНОГ ДРУШТВА

*Јелена Миљковић Матић**

Институт за политичке студије, Београд

КАКО ЈЕ ЖАРКО ВИДОВИЋ ОБЈАШЊАВАО НАЦИЈУ СА ХРИШЋАНСКОГ СТАНОВИШТА**

Сажетак

Недавно упокојени Жарко Видовић бавио се у својим научним текстовима неколиким проблемима, али је један од најбитнијих био нација. Данас се о нацији говори као о идентитету појединца, конструкту психе, уз одбацавање донедавног супстанцијалистичког становишта. Видовић је, ипак, задржао став да је нација објективна заједница, захваљујући својој вери у учешће Светог Духа у њеном формирању и одржавању. За анализу нације најбитнији су Видовићу били појмови духа и историје, али не мање важно је и схватање човекове онтологије која има способност иступања у област духа. Жарко Видовић оштро разликује источно од западног поимања нације. Посебно је занимљиво његово схватање српског идентитета као обележеног логорским мучењем, као логорашког.

Кључне речи: Жарко Видовић, нација, историја, идентитет, логорашки идентитет, заједница, Свети дух, аутокефална црква, помирење цркава.

Друштво и култура су били фундаментални појмови наука које се називају друштвеним и хуманистичким, од њиховог настанка па све до недавно. Ова два појма су схватана

* Научни сарадник

** Чланак је резултат рада на пројекту 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја

као објективна стварност која надилази човека, одређујући читав његов живот. Човек се рађао у одређеном друштву и култури, живео је у њиховим задатостима или одлазио другде где је био странац. Данас је перспектива у науци обрнута, па се на заједницу чешће гледа из угла (анонимног) појединца као ствараоца и држаоца друштва и културе у смислу његовог личног идентитета, а не више као њиховог члана, припадника. Тако се и о највећем артикулисаном колективу – нацији - не говори више као о заједници у коју се појединци рођењем укључују и чија специфична култура уобличава њихове судбине. Нацију наука посматра као један међу многим колективним идентитетима, подложен преиспитивању, с једне стране; док се, с друге стране, национална култура сагледава као мноштво идејних и материјалних симбола или утензилија које су некада, неким и због нечега створени и, такође, подложни преиспитивању. Сви смо онакви и тамо какви и где смо мање-више изабрали да будемо. Да би се сматрао грађанином света човек не мора да мења боравиште нити да говори многе језике. Важно је само да је у потпуности свестан произвољности свог националног идентитета, то јест могућности да га, по жељи или потреби, замени за неки други. Или да га уопште нема.

Овом новијем гледању на ствари није се приклонио до скоро активни и недавно упокојени Жарко Видовић. То је њему било могуће да избегне јер је имао објашњење за постојање заједнице као духовног ентитета. Друштвене и хуманистичке науке, иначе, нису успеле да пронађу аргументован те, стога, и трајан стожер око којег би се окупљало друштво са својом специфичном културом као национална заједница, изузев имена као израза националне свести и незамењивог етничког обележја.¹ У романтичарски дух народа, који надахњује припаднике нације да рекреирају своју специфичну културу и да воле једни друге, проучаваоци нације више не верују. Тако се, до недавно грандиозна, нација свела - макар у науци - на један од идентитета који у потпуности зависи од воље и схватања појединца и центара друштвене моћи. Међутим, Жарко Видовић је, будући хришћански мислилац, у операцију дефинисања нације увео дух који је, за разлику од измишљеног духа народа, заиста постојећи и који све чини могућим, а то је Дух Божји. Као хришћански мислилац Жарко Видовић је изузетна појава на нашој научној сцени, с обзиром на то да је религија протерана из јавног у приватни живот и да није

1) Душан Бандић, „Етнос“, у књизи *Царство земаљско и царство небеско*, Треће издање, Библиотека XX век, Београд 2008, стр. 33-54.

добродошла у науци – и то не само код нас него свуда. Аргументовање Богом се сматра ненаучним поступком, зато што се вера у Бога у секуларном свету види као подношљива – понекада чак и корисна за здравље – психичка функција, али коју, ипак, треба држати изван озбиљних послова. Видовић је својим делом посведочио да Бога и-те-како треба узимати у рачуницу приликом претресања проблема који се тичу друштва и културе, пошто без Њега неке важне ствари – као што је, рецимо, нација као колектив – није могуће објаснити. Тамо где су људи сакупљени у име Божје тамо је и Он с њима, како је рекао Сам Исус Христос.² Уопште, свака заједница, од пријатељске или брачне па све до националне, има своју духовну димензију уколико је Бог укључен у њу као Онај који сједињује људе. А за српску нацију, на коју је Видовић највише конкретно мислио, то поготово важи. О српској нацији ћемо ниже писати. Погледајмо сада како је Жарко Видовић образлагао своје ставове о нацији.

Неколико је појмова који се стално појављују у философским разматрањима Жарка Видовића. Једна од тема којима он посвећује много пажње јесте управо нација, а међу кључним појмовима за њено одређивање истичу се највише историја и црква. Становиште Жарка Видовића се знатно разликује од политиколошког сагледавања нације као производа државотворне свести, или од етнологског виђења нације као аксиома. За разлику од етнологије, Видовић нацију објашњава; а за разлику од политикологије он је објашњава саму по себи, као велики колектив основан на осећању заједништва, као друштво коме држава треба да буде евентуална последица а не услов и узрок.

Позабавимо се прво Видовићевим схватањем историје, као битног појма за разумевање нације. По њему, историја није низ догађаја који се смењују у времену, већ управо обрнуто - историја је очување идентитета без обзира на проток времена и догађаја, те на смену генерација. „Историја је континуитет (непрекидност) једне заједнице у њеној идентичности (самоистоветности) сачуваној кроз векове“.³ Или: „Историја је живот једне заједнице која у континуитету, кроз векове, чува свој идентитет ... као да нема смрти ни времена смрти! Људи умиру али духовна заједница живи (...) јер човек је смртан, а историја је бесмртност (или бар

2) Јеванђеље по Матеју 18:20, *Свето Писмо, Нови Завјет Господа нашег Исуса Христа*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 1984.

3) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, у књизи *Историја и вера*, Светигора, Цетиње, 2008, стр. 29.

трајност) историјске заједнице.“ Историја и време (које доноси пролазност) су, дакле, супротстављени концепти.

У наведеним речима постоји збуњујући моменат: може се помислити да њихов аутор сматра да је нација нека објективна појава која је по неком свом мистичном својству већа него што је скуп појединаца који је чине.⁴ Не треба схватити наведене речи Видовићеве као да он сматра да се заједница и њена историја налазе негде изван човека, као да се појединац само укључује у нешто што га надилази. Напротив. Историја као идентитет заједнице збива се у појединцу. Јер, људска личност је једина способна за превазилажење света и времена, за превазилажење природе и иступање у област духа.

Одмах се постављају два нова питања. Прво је: шта је и где је област духа и дух сам – ако није ни у човеку (који мора да иступа у област духа) нити изван човека, у природи и/или друштву? Друго питање је: да ли Жарко Видовић, када говори о заједници као идентитету, има на уму оно исто што имају савремена антропологија, психологија, политикологија и друге друштвене и хуманистичке истраживачке области када говоре о колективним идентитетима и уопште о човеку као о скупу различитих идентитета?

Оба ова питања имају заједничку одгонетку. Она се налази у ауторовој вери у хришћанског Бога који је Дух. Човек има у себи способност да комуницира са Богом, духовну способност – умно чувство, осећање, како каже Видовић - која представља иступање изван природе, изнад света, у заједницу са Духом Божјим. „Историја је збивање превладавања времена и смрти, што је могуће само као тајно збивање у човеку“.⁵ Та способност човекова, да надиђе своје затворено постојање и осети другога, иступање из природе у дух, јесте оно што омогућује постојање заједнице, пре свега заједнице са Богом а затим и са другим људима. „Зато је историјска заједница једина могућа заједница, јер без ње не би било ни заједница (осећања заједнице) са живима, са ближњима! ... не би било морала (који је осећање дужности и спремности на жртву за заједницу којој осећам да припадам)“.⁶ Заједница у Духу јесте љубав. А љубав је поштовање другог најмање колико и себе, а често и више него себе, то јест спремност на жртву. Тајна заједнице, пише Жарко Видовић, јесте тајна љубави, која

4) Исто, стр. 29.

5) Исто, стр. 30.

6) Исто, стр. 31.

је истовремено и тајна морала. И само захваљујући Духу и способности за духовно осећање човек је личност, идентитет који се испољава у духовном односу с другим – опет пре свега с Богом, а затим и са другим људима. „Хришћанство преображава човека на тај начин“, пише Видовић, „што битно мења његово схватање историје јер мења човеково схватање себе у времену“.⁷ И у вези с тим, пише Видовић: „Заједница потврђује човеков идентитет а он је спреман да животом брани историјску заједницу у чему је снага морала и жртве пошто човек осећа да се смрћу (добар пасир живот полаже за овце своје) потврђује као личност“.⁸

Историја, зато, као ванвремени идентитет заједнице, јесте духовна категорија, недоступна рационалној мисли. „Велика је и дубока, дакле, тајна историје“, пише Видовић, „јер то је тајна осећања заједнице, тајна морала (спремности на жртву), тајна љубави“. Највећа и далеко најзначајнија заједница је она између Бога и људи, те је и Свето Писмо књига која о тој заједници говори: „Свето Писмо је зато пророчка реч о тајни историје; а то је реч коју – кроз уста пророка – изговара сам Дух Свети, једини творац заједнице људи с Богом, дакле, једина сила историје!“⁹ Тако, „историјска заједница је изнад времена као и Сам Бог, јер историјска заједница је заједница људи с Богом, заветна заједница“.¹⁰ Заветна је, наравно, јер је Бог начинио завет са људима, прво Стари Завет са Јеврејима а затим и Нови Завет са целим човечанством. Зато се свака савремена заједница која уважава Бога и која има у својој историји савез са Њим може назвати заветном. Заједница са Богом је узор сваке друге заједнице. Тако Жарко Видовић спомиње Јеврејски народ као праузор сваке историјске нације и заједнице, као што су Јевреји и праузор саме Цркве хришћанске. Он везу између Бога и људске заједнице објашњава и на следећи начин: „Заједница је заједница зато што се људи у њу укључују спремни да жртвују своје интересе за ту заједницу, а не да би од заједнице наплатили своје чланство у њој“.¹¹ И даље: „Бог је жртвовао Свог Сина јер само жртвом се ствара заједница. Е, видите, чак и Бог је Сина жртвовао да би створио заједницу. Апсолутно није могуће стварати заједницу без спремности изабране елите, духовно изабране, да се жртвује за ту заједницу. Само та жртва ствара ту заједницу. Дакле, то није интересна заједница,

7) Жарко Видовић, „Историја и вера“, нав. дело, стр. 21.

8) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, нав. дело, стр. 31.

9) Исто, стр. 36.

10) Исто, стр. 32.

11) Жарко Видовић, „Црква – извор и упориште заветне нације“, нав. дело, стр. 58.

него заједница љубави“.¹² Овако је Жарко Видовић изрекао поуку свима онима који се појављују у историји као национални добротвори. А српски народ он види као заветну заједницу сходно светосавском и косовском завету, којима је одређена српска историја, када су Свети Сава и после њега Свети кнез Лазар направили завет са Богом и жртвовали се за свој народ.

Заједница људи са Богом и међу собом остварује се као „тајно збивање у човеку“. Човек се као личност остварује само у заједници, у љубави са Богом и ближњима. Постојање историјске заједнице у човеку се види по присуству морала и спремности на жртву. „Морал је могућ, жив и делатан само као осећање: морално осећање! То је осећање дужности према заједници којој осећам (опет: осећам!) да припадам и чији углед осећам да морам да браним као свој сопствени, као свој идентитет личности! То осећање и саосећање у човеку јесте једини могући живот заједнице“.¹³ И као што је Исус Христос Сам понео грехе свакога од нас, до краја света и века, као што је платио и уназад све до греха праоца Адама којим је била раскинута заједница човека са Богом, тако и сви који се жртвују за углед заједнице показују спремност да плате дугове својих предака, да се покају у њихово име и да тако очувају морални поредак и саму заједницу, али и ослободе будућа поколења од тога плаћања, сматра Видовић. Јер, да поновимо, историјска заједница нема везе са временом, пролазношћу и смрћу. Управо супротно: у њој су сви присутни, преци и потомци подједнако. „Историја је збивање Вечности у човеку“.¹⁴ На другом месту пише Видовић: „Значај историјске свести је у томе што се појавом те свести (у предању мита, легенде, поезије, трагедије, литургије) једна генерација поистовећује с претходном, налази свој идентитет у претходним, па и давно изумрлим генерацијама. То значи да се онда претходне генерације, у тој идентификацији, у том идентитету, прошле генерације јављају као живе пред очима наше генерације“.¹⁵

Суштина историјске заједнице је, дакле, недокучива рационалној спознаји на исти начин на који је непознатљива и суштина цркве као заједнице људи с Богом и самих људи међу собом а у Богу. „Историја је живот заједнице духовне. Она је тајна јер је духовна (црквена, историјска) заједница тајна.“ Разумска

12) Исто, стр. 59.

13) Жарко Видовић, „Православна идеја нације и верност Светосавском завету“, у наведеној књизи, стр. 44.

14) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, нав. дело, стр. 29.

15) Жарко Видовић, „Демократија и нација“, нав. дело, стр. 235.

несазнајност духовне заједнице проистиче из непознатљивости духа као трансценденције бића, „над-битија“ како дух назива Видовић. Дух је доступан само осећању у ком човек превазилази своју затвореност у појединачно биће. „Човекова срећа и спас није у тој створеној природи (индивидуалности) него у ‘излажењу’, благодатном излажењу из индивидуалности (и усамљености) овог бића у дух који је могућ само као благодат Бога Сведржитеља (а не само Творца). Та благодат је осећање заједнице са Богом и људима“.¹⁶ „Трансценденција је човеков однос према смрти“, пише Видовић,¹⁷ подразумевајући у том исказу смрт као ограниченост бића временом, која се иступањем у дух и укључивањем у заједницу превазилази.

Покушај да се мишљењем дохвати дух води у метафизику, у ограничавање спознаје иначе неограниченог, вечности - покушај да се разумом докучи оно што је доступно само осећању. „Историја је духовни (митски, поетски, трагедијски, литургијски) живот заједнице ношен и остварен искључиво историјском свешћу. На тај начин постоји заједница, тј. збива се континуитет једне исте заједнице, континуитет који је сама историја. Субјект историје се, дакле, не мења“, пише Видовић. А историјску свест он објашњава овако: „Историјска свест је, наиме, једно збивање духовно. У томе збивању или догађају ... време бива ‘присвојено’ на тај начин што се прошлост и будућност сабирају у садашњости. Том сабраношћу садашњост више није пролазност (време), него присутност, суочење, само битије (постојање), тј. присутност прошлости и будућности у садашњости. Та стална присутност уместо времена (пролазности) јесте битије заједнице (историјске заједнице)“.¹⁸

Западноевропску мисао - која је изнедрила идеју о народном духу, али и грађански појам нације - Видовић види као дистанцирану од хришћанства. Сматра је основаном на метафизичкој традицији. Ова ставка у мисли Жарка Видовића, која се односи на појам метафизике, заслужује да се на њој задржимо пошто представља један од основних момената у његовом мишљењу. То је подлога за изградњу свих Видовићевих ставова, па и за промишљање нације.

Метафизику Видовић супротставља философији, истовремено супротстављајући логичко размишљање - као основу метафи-

16) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, нав. дело, стр. 53.

17) Исто, стр. 42.

18) Жарко Видовић, „Демократија и нација“, нав. дело, стр. 236.

зике - те духовно искуство - као основу философије. У суштину овог разликовања Видовић поставља глагол бити, за који тврди да је – са својим именичним обликом „битије“ – оно чиме се философија једино и бави. У духовном искуству – и у философији као освешћеном духовном искуству - бити значи постојати, живети, налазити се; а битије је постојеће, сушто, оно које јесте. Док у метафизичком мишљењу бити представља помоћни глагол који служи да, као копула у реченици, појмове дефинише једне помоћу других: ово је то, то и то. Онда када је метафизичко мишљење пожелело да говори о духовном искуству оно је увело у свој појмовник егзистенцију, да означи оно друго значење битија као постојања. Другачије речено, у философији је битије истоветно само са собом и спознаје се унутрашњим осећајем идентитета, а бити је једини предмет философског мишљења основаног на духовном искуству; док је у метафизици битије увек одређено рационалним мишљењем помоћу нечег што није оно само, као истоветно с нечим другим, стварајући тако мрежу повезаних појмова која, коначно, обухвата читав свет. Отуд је метафизичко мишљење основано на магијском искуству, које осећа да је битије својствено само целини космоса, у којој је све повезано и чији је човек само део. Философско мишљење напротив говори о осећају битија и над-битија, о духовном искуству као осећању вечности где се битије превазилази, о трансценденцији, о ономе што је недоступно мишљењу. Грчки језик је познавао оба значења глагола бити, а одатле је на Западу усвојено метафизичко значење и језичка функција, помоћни глагол, док је за опис духовног искуства измишљен појам егзистенције; хришћански Исток је преузео, пак, из грчког језика значење које се доживљава као освешћено духовно искуство. Са језичком реформом коју је спровео Вук Караџић српски се језик у многоме приближио западном начину третирања глагола бити и именице битије: метафизички, језички и магијско-космолошки систем је превладао над философским системом којим се изражава трансцендентно искуство. Са стандардизацијом модерног српског језика промењена је, тако, основа српске културе и прекинут континуитет њеног дотадашњег развојка на православној хришћанској традицији, покидане су везе са њеним хришћанским коренима.

У смислу у ком разликује метафизику од философије Жарко Видовић прави разлику између нације у западном смислу - политичког појма насталог у трансформацијама држава и власти - те нације, која се на истоку Европе формирала у окриљу право-

славне философске мисли. Ова друга уобличена је према моделу хришћанске заједнице, цркве, и неодвојива је од ње јер је уз њену помоћ настала. Као прототип, праузор нације окупљене око свог Бога, Жарко Видовић истиче старозаветну јеврејску заједницу. У новозаветно доба око Бога је окупљена Црква састојећа се од многих националних заједница. Како, онда, Видовић објашњава разлику између Цркве и националне заједнице? Он то питање нигде не поставља и не разматра оштро, тако да на њега не можемо одговорити позивајући се на одговарајући цитат. То се вероватно код Жарка Видовића подрзумевало: Црква (земаљска) располаже Светим Тајнама, хијерархијом и усмерена је на духовни живот; док је нација заједница усмерена на овоземаљске послове. Њихова сарадња је, ипак, веома пожељна, чему као прототип служи византијска симфонија духовне и световне власти, о чему Видовић на више места говори. Српску нацију он види као нарочито хришћански утемељену, будући да јој је основу положио Свети Сава и с њим остали свети Немањићи. Тако постављену националну традицију – да је нацију градила Црква а не држава - нема ни једна друга европска нација, тврди Видовић.

Тако је нација овоземаљска заједница, удружена у љубави као Божјем својству, као особини која је заједничка Небу и земљи. Љубав се та пројављује у ономе у чему се кроз читаву историју хришћанства пројављивала – кроз жртву. Дакле, нација је заједница за коју човек осећа да је спреман да се жртвује. Личност се испољава кроз однос према другоме, отвара се према Богу и другом човеку када се други доживљава као важнији од себе. Нација је заједница која повезује непознате људе међу собом путем заједничке историјске свести, чинећи своје чланове да се осећају једни другима као ближњи и спремнима за подношење жртве за другог. То важи како за савременике тако и за претходне и будуће генерације. „Шта је заправо нација? Нација је солидарност међу генерацијама умрлим, живим и будућим. Та солидарност се зове историја. То је тајно збивање у човеку када он осети присуство генерација којих више нема на Земљи и када се осећа постиђеним пред њима, и када се осећа позваним да плати дуг који су те претходне генерација направиле, а нису стигле да врате; када се осећа позваним да доврши или да исправи или да надокнади оно што су други оставили за собом, да настави њиховим путем. То је човекова моћ да изађе из граница своје индивидуе, свог искуства, и та моћ се дешава искључиво личности у моментима који се зову празнични моменти доживљаја поетског, литургијског и

верског“.¹⁹ Свака заједница почива на саосећању, саучешћу, солидарности људи међу собом и заједници људи с Богом, па тако и национална. Тако Жарко Видовић описује основу патриотског осећања и заноса. „Нација је посебан облик друштвености (дакле, „неотуђености“) човекове; посебан облик неке присности међу људима, чак празнично и свечано доживљене присности (заједнице). Ми још увек не знамо ... шта је нација и каква је то заједница, али знамо да је она ипак заједница и да је зато човек у њој ослобођен од оне ‘отуђености’ и усамљености“.²⁰ Признајући овом реченицом збуњеност науке пред феноменом нације, Видовић ипак на другом месту даје дефиницију нације у оној мери у којој је то могуће, описујући је као „солидарност међу генерацијама умрлим, живим и будућим. Та солидарност се зове историја“.²¹

Све што је написао о нацији уопште Видовић је развио на основу размишљања о својој, српској нацији. То је јасно из његовог става да је српска нација заветна нација, основана на завету који је светородна династија Немањића направила са Богом - нарочито Свети Сава, чије се “Беседе на скупу у Жичи“, Видовић често опомиње. У изградњи заветног карактера српске нације учествује и Свети кнез Лазар, са својим опредељењем за Царство Небеско, које се опредељење и иначе назива Косовским заветом Светога кнеза и којим је он, кроз своју и својих великаша трагедију, потврдио већ постојећи Светосавски завет. Видовић истиче посебност српске нације следећим опажањем: „Од Светог Саве имате тројну хармонију: нације, државе и Цркве. То је први пут у европској историји и то се десило управо Србима“. И даље: „српску нацију (је) изградила Црква, а не држава и то је једина нација у Европи коју је само Црква градила, а не држава“.²² Видовић сматра да је напуштање аутентичне српске традиције, увођење западњачких философских погледа довело до губитка историјске свести, јер је Европа заборавила трансценденцију као људску способност иступања у област духа, трансценденцију као благодат Светог Духа. Она је замењена безбожном метафизиком, као покушајем да се разумом продре у духовно искуство које је доступно искључиво (верском) осећању. Отуда је европска метафизика, за разлику од источно-хришћанске философије, неспособна да правилно расуђује пошто јој недостаје читава једна

19) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, нав. дело, стр. 63.

20) Жарко Видовић, „Ни демократија без нације, ни нација без демократије“, нав. дело, стр. 193.

21) Жарко Видовић, „Светост и тајна историје“, нав. дело, стр. 63.

22) Жарко Видовић, „Црква – извор и упориште заветне нације“, нав. дело, стр. 57-58.

димензија. „Нас су у деценијама комунизма – а пре тога у настави интонираној метафизички-дијалектички – учили да је историја процес промена,“ пише Видовић. „На тај начин смо заборавили оно што у историји остаје исто: заједницу која је субјект историје. Тај заборав је губитак историјске свести, а с њом и патриотизма и морала.“²³ Комунистички период српске прошлости, са његовим револуционарним предзнаком, скоро у потпуности је уништио историјску свест Срба: „Револуција (француска, октобарска код Руса, југословенска код Срба) тражи да се измени сама људска историја. То се постиже гушењем историјске свести, као освешћеног духовног искуства (искуство историје освешћено збивањем мита, легенде, поезије, трагедије, Литургије - укратко Предања). Историјска свест успоставља континуитет идентитета међу генерацијама. Историјска свест је, наиме једно збивање духовно у коме се прошлост и будућност сабирају у садашњости и то онда више није време, пролазност, него присутност, битије заједнице, духовна појава тога битија у празнику историјске свести. Само на тај начин се збива историја као континуитет заједнице чији се субјект не мења“.²⁴

Жарко Видовић јасно разликује западну од источне, православне националне свести. За њега Запад и Исток нису просторни, географски појмови већ духовни: Исток није позиција излазећег сунца већ место појављивања нетварне светлости - тако се Исток наводи и у, на пример, православног манастиру у Калифорнији. На Западу је француска револуција убила краља кога је доживела као оличење Бога на земљи, сматрајући да са надсталешком републиком започиње нову историју. Слично размишљање о одвојености, сукобу историје и монархије обележило је и америчку револуцију. Заједно са тим, маргинализовање вере и цркве те доминација секуларизма чине данас нацију све мање могућом. Секуларна духовност, која се одрекла друштвеног значаја цркве и опште вере у Бога, уместо благодати Светог Духа приписује самом човеку трансцендентност а држави моћ и узвишеност налик светости и гаји према њој својеврсно обожавање. Па, чак и римокатолицизам, са својом организацијом цркве, подржава светску, универзалну (и империјалну) заједницу. Дотле се „у православу хришћанска вера јавља као вера нације, (...) црквени сабор

23) Жарко Видовић, „Нација, монархија и демократија (Између Карла Великог и Светог Саве)“, нав. дело, стр. 236-237.

24) Исто, стр. 236.

народа“.²⁵ Проблем Срба је у томе што су, иако одавно имају своју заветну заједницу, за њу преузели западни назив „нација“ и тиме прихватили све што са тим иде и што одатле произлази, а то је однос према историји као према низу догађаја који су у неком тренутку довели до стварања државе из које је произишла нација. Ствари, по Видовићу, стоје управо супротно, као што смо видели да он доказује: нација претходи држави, док је њу саму уобличио и однеговала црква. Сама реч нација потиче од латинског *natus*, рођен, сугеришући међусобно сродство њених припадника. Ово представља рационализацију тајанствености националне заједнице, која се, у ствари, први пут појављује у православљу као заједница уобличена аутокефалном црквом.

Српском народу Видовић додељује изузетно и важно место у још једном смислу. Налазећи се на линији поделе хришћанства на православље и римокатолицизам, српски народ је подељен на оно што се данас сматра двама народима: на Србе и на Хрвате. Међутим, данашњи Хрвати су, у највећем броју, верски одрођени Срби - као што су то, уосталом, и јужнословенски муслимани. Отуда се српско(-хрватско) национално питање не може решити без уважавања те историјске чињенице. Ово, опет, ставља српско питање у први план светске духовне проблематике, као тачку у којој ће се решавати питање уједињења хришћанства. „Ако је јединство Цркве спасоносни идеал човечанства, онда то јединство не може да се постигне другачије до помирењем двају делова „језика“, Срба, народа који говори истим језиком, а који је подељен Расцепом (800-1054).²⁶ ... Јер шта је Косовски Завет ... до сталан позив да се српско питање решава као светско питање хришћанства?!“ Питање помирења цркава је проблем који само Свети Дух може да реши, а што се нас тиче Жарко Видовић налаже нам да „српска историјска мисао никако не пада испод тога нивоа! Јер, испод тога нивоа она ће неизбежно бити кич!“.²⁷ И то најчешће и јесте, јер Срби који нису читали дела Жарка Видовића у главном нису свесни мисије свог народа.

Жарко Видовић се није бавио вером и црквом са богословског становишта, већ световним питањима, али са уверењем снажним и превасходним, какво имају богослови, да Господ Створитељ и Сведржитељ присуствује у свему, па и у постојању нације. У пра-

25) Исто, стр. 237.

26) Жарко Видовић износи тезу по којој је црквени раскол, који се номинално догодио 1054. године, започео занста крунисањем карла Великог 800. године. Тако је, по Видовићу раскол хришћанске цркве трајао у периоду од два и по века.

27) Жарко Видовић, „Завет – изворно начело европске историје“, у књизи *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње 1997, стр. 201.

вославном свету се све благословене заједнице сматрају „црквом у малом“ – како породица или манастир, тако и нација, с обзиром да се реч „народи“ спомиње на више места у Светом писму, чак и устима Спаситељевим. Данас, у про-западном свету, који је производ разних револуција, за нацију нема места, као што је нема ни за цркву - и све мање га има и за остале спонтане (духовне) заједнице. Да у том погледу мишљење и анализа Жарка Видовића нису погрешни доказују и независни мислиоци, као што је, на пример, ђакон Ненад Илић када каже: „Систему данас нису потребне хомогене групе које штите своје чланове, имају своје аутономне вредности и циљеве, снагу, већ пре свега изоловани, незаштићени потрошачи, који су нешто што се може лако статистички контролисати и користити“.²⁸ Ставови Жарка Видовића о нацији, које је он без уздржавања износио, пркосили су сваком модерном (и постмодерном) мишљењу. Инсистирајући на улози Свете Тројице и православне цркве у националној историји, Видовић је дао најбољу анализу српске нације, али је истовремено своје тезе учинио непопуларнима код колега и, чак, неприхватљивим за савремену науку која почива на секуларним премисама. Зато он није био нарочито познат и признат.²⁹

Завршићемо овај осврт на ставове Жарка Видовића о нацији једним заиста аутентичним мишљењем које је понудио аналитичарима националне проблематике, патриотима и свима који се тим питањем дубље занимају. То је становиште о Србима као о логорашкој нацији, како се он изразио, које је изнео у тексту посвећеном Светом Вукашину Јасеновачком.³⁰ Овог новомученика Видовић је истакао као парадигматични лик за читав српски народ: под Турцима, под Аустријанцима, под Немцима, под усташама, под комунистима, па и под бомбама „савезника“ из 1944. или под санкцијама из 1990-их – Срби су у затворима и логорима, ограничавани у свакој слободи, мучени и убијани. Српска прошлост у Новом веку унела је у историју, у националну свест, у колективни идентитет тему логораша, затвореника, мученика за веру и нацију. Сам Жарко Видовић видео је својим очима Јасеновац, одакле је прослеђен за Норвешку, и познавао је будућег светитеља, Вукашина Мандрапу, и његов пострадали род. Иако

28) Блог *Ослобођење* од 17.09.2016. <http://oslobodjenje.rs/djkon-nenad-ilic-iskreno-terorisunas-gej-paradama-nasa-ckva-mora-bolje-da-propoveda/>

29) Као што је и Владета Јеротић у очима многих својих колега савременика када је почео да објављује хришћански надахнуте текстове.

30) Жарко Видовић, „Св. Вукашин Јасеновачки у логорској историји Срба“, у књизи *Историја и вера*, стр. 7-18.

се за Вукашинову мученичку смрт и хришћанско држање знало већ 1947. године, ћутало се, званично, о томе све до његовог уврштавања у ред Светих, 2000. године. Српски непријатељи не знају за одлике српког идентитета за које знамо ми, Срби, који своју заједницу изнутра гледамо. Од споља гледани Срби су „народ чију историју обележава логор - а не „устанци“ и „победнички ратови“. Зато о историји Срба треба – поред четничког, устаничког, партизанског, или ратничког и побуњеничког, у сваком случају митоманског искуства и суда – треба саслушати и проучити искуство логорашко, да бисмо то искуство уградили у нашу веру, душу и виталност заједнице!“³¹ Да ништа друго није написао, Жарко Видовић је овим текстом понудио увид у српску историју којим је заслужио да се нађе у врху српских мислилаца.

И поред тога што хришћанство не добија на популарности, ипак се надамо да ће дело Жарка Видовића, некако, добити временом боље место код српских интелектуалаца и можда, чак, допринети да се љубав према Богу и према духовном роду појави код неких код којих је још нема, односно укорени чвршће тамо где је колебљива и слабашна.

ЛИТЕРАТУРА

- Bandić, Dušan, „Etnos“, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- Видовић, Жарко, *Суочење православља са Европом (Огледи о историјском искуству)*, Приредио Матеј Арсенијевић, Светигора, Цетиње 1997.
- Видовић, Жарко, *Историја и вера*, Приредио Матеј Арсенијевић, Светигора, Цетиње, 2008.
- Илић, Ђакон Ненад, на Блогу *Ослобођење* од 17.09.2016. <http://oslobodjenje.rs/djakon-nenad-ilic-iskreno-teroristu-nas-gej-paradama-nasa-crkva-mora-bolje-da-propoveda/>
- Јеванђеље по Матеју, *Свето Писмо, Нови завјет Господа нашег Исуса Христа*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1984.

31) Исто, стр. 17.

Jelena Miljkovic Matic

HOW ŽARKO VIDOVIĆ EXPLAINED THE CONCEPT OF NATION FROM THE CHRISTIAN POINT OF VIEW

Resume

Recently departed Žarko Vidović was dealing in his philosophical papers with several problems. One of the most significant was the concept of nation. Nowadays, the nation is considered as an identity, a mental construct, rejecting a substantialist point of view. Žarko Vidović did not agree with it and according to him: a nation existing community in reality, and not the construct of individuals. Vidović was enabled to keep and defend this point of view because of his orthodox christian faith, his faith in participation of Holy Spirit in forming of a nation and in its duration. In his analysis of the concept of nation, Žarko Vidović was mainly using notions of history and spirit. But, not of the less importance was his insight in human's capability of withdrawal capabiliticomprehend the spiritual realm. Žarko Vidović is sharply dividing an eastern from a western apprehention of the nation. The eastern concept is closely related to the autocephalous church, which is fundamental for the orthodox christianity: the autocephalous church formed the nation in the Byzantion period and on its teritory. The western understanding of a nation is more political one and related to the state which is considered as its harbinger. Žarko Vidović wrote distinctively of history – not as of series of events in time, but as of continuity of the communal identity, regardless of the passing of time and generations. Especially is interesting and meaningful his thinking of Serbian nation as of marked by concentration camp. The life under Turkish and Austrian rule, under German occupation or Croatian or communist governance, even under the bombs of the so-called the „allies“ in 1944. or under sanctions in the 1990-ies – Serbs are in prisons and camps, restricted of every right, tortured and killed. From the end of the medieval period onward, Serbian past was brought into the Serbian history, in Serbian collective identity, the

theme of concentration camp detainee, martyr for the faith and for the nation. Such a contemplation was initiated by Vidovic's rememberings of Jasenovac concentration camp, and the Holy martyr Vukašin of Jasenovac, who represents the countless victims perished because of their orthodox faith.

Keywords: Žarko Vidović, Nation, History, Identity, Community, Holy Ghost, Autocephalous church, Detainee identity.

* Овај рад је примљен 17. 10. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

ПРИМЕНА СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ И КАЛЕНДАРА У ПЕРИОДУ ВЛАДАВИНЕ ДИНАСТИЈЕ НЕМАЊИЋ **

Сажетак

У овом тексту аутор је аналитичко-синтетичком и компаративном методом предочио да су владари из српске средњовековне династије Немањић преузели од ранијих генерација Срба знања о историји, календару, писмености, астрономији, метеорологији, архитектури и осталим наукама стара више хиљада година и оставили их као своју задужбину будућим генерацијама. Аутор је анализирао узроке и континуитет распостирања цивилизацијских знања и достигнућа из периода праисторијске цивилизације Лепенског Вира и Винче у Србији, као што су знакови и симболи за време и вечност из праисторијског Винчанског писма и стари српски народни календар, који су уписани на значајним државним документима, манастирима, фрескама и споменицима из периода владавине династије Немањић у средњем веку, као и начин на који су владари из династије Немањић оставили знања која су претходила њима и знања из свог времена у завештање будућим генерацијама у Србији. Кључне речи: Лепенски Вир, Винчанско писмо, Немањићи, Свети Сава, српски национални идентитет, српски народни календар.

* Виши научни сарадник

** Овај рад је настао као резултат делатности на научном пројекту бр.179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Срби су описали познавање кретања небеских тела у својим народним веровањима, обичајима, песмама и ритуалима који имају корен у праисторији. Налази житних јама унутар и изван стамбених објеката у неколико археолошких налазишта на територији данашње Србије, као што су Бањица у Београду, Гомолава, Селевац и Медведњак код Смедеревске Паланке, Стапари код Пожеге, Фафос и Валач на Косову и Метохији и остала неолитска насеља средишњег дела Балканског полуострва,¹ показују да је за узгој житарица и осталих прехрамбених производа и за исхрану тадашњих «Прото-Динараца»,² или «Трибала, Илира и Словена», како су стари Срби били називани,³ било важно познавање временских прилика и кретања планета. Због тога је првобитна такозвана „словенска“ митологија у себи садржала старију концепцију соларне митологије и млађу концепцију лунарне или хтонске митологије.⁴

Како показује пример топографије праисторијских светилишта археолошког налазишта Лепенски Вир поред реке Дунав, тадашње куће су била грађене узимајући у обзир пролећне и јесење равнодневнице и тачке летњег солстиција и у склопу са положајем, кретањем и функцијом привидног, дневног и годишњег

- 1) Милош Јевтић, „Чувари жита у праисторији: Студија о житним јамама са Калакаче код Бешке“, Градски музеј Вршац, Филозофски факултет Београд, Вршац, Београд, 2011, стр. 15.
- 2) Srđoljub Zivanović, *Kromanjonci u Djerdapu*, Pesic i sinovi, Beograd, 2015.
- 3) „Лепенски вир (најстарија цивилизација у Европи)“, <https://www.youtube.com/watch?v=cyrkylUorME#t=550>, цит. палеопатолог и антрополог Србољуб Живановић, 10:00 – 18:28 минут; Од седамдесетих година двадесетог века у научној литератури објављивани су подаци о епигенетским карактеристикама праисторијског (прото-Динарског) становништва у археолошким налазиштима на територији Србије као што су Лепенски Вир или Трњане код Пожаревца и примећена истоветност са епигенетским карактеристикама данашњег српског становништва: Petür Boev, *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostägäischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, 1972; John Alexander, *Yugoslavia before the Roman Conquest*, Thames and Hudson, London, 1972.; Gertrud Hauser; Gianfranco De Stefano: *Epigenetic variants of the human skull*, Schweizerbart, Stuttgart, 1989; Srđoljub Zivanović, „Vinca Skeletons Studied in Situ at the Gomolava Site, Yugoslavia,” *Current Anthropology* 18, no. 3 (Sep.), 1977, pp. 533-534; Ilse Schwidetzky, *Die Vinca-Schadel: Vorläufige Mitteilung*, Berichte 5 Tag Deutsch Geschichte Anthropologie, Freiburg, 1966, pp. 117-119; Ilse Schwidetzky, „Menschliche Skelettreste von Vinca“, *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije*, 8–9, Beograd, 1971/1972., Srđoljub Živanović, „A note on the anthropological characteristics of the Padina population“, *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie* 66, 2, Jan. Stuttgart, 1975, pp. 161-175; Srđoljub Zivanović, „Antropological Finds from the Serbian Necropol at Trnjane“, *Zbornik Narodnog muzeja IX-X*, 1979, pp. 159-175.; Srđoljub Zivanović, *Kromanjonci u Djerdapu*, Pesic i sinovi, Beograd, 2015.
- 4) Сретен Петровић, *Митологија Срба*, Просвета, Ниш, 1997, стр. 9.

кретања сунца.⁵ Становништво Лепенског Вири је познавање метеорологије, астрономије и календара повезало са стварањем праисторијске митологије риболиког божанства Даг (Дагона),⁶ које је у Подунављу као божанство плодности и жита било повезивано како са рибом – „даг“ као најзначајнијом храном људи преднеолитских култура у долинама великих река, тако и са зрном жита – „даг“ као божанством ратарских култура енеолитског и бронзаног доба.⁷ О томе сведочи и пример улоге дунавске рибе моруне – белуге по тадашње становништво Лепенског Вири, јер је њена форма у облацима у облику риболиких бића у скулптури Лепенског Вири симболизовала живот и узводни смер.⁸ Археолог и историчар уметности Радмило Петровић сматра да је изглед и облик лепенске куће подражавао тело моруне, те да су пронађени знаци А, Л и Д⁹ и глава рибе у том археолошком налазишту били симболи рибе моруне и целокупне урбанизације у праисторијском насељу Лепенски Вир.¹⁰ Према мишљењу историчара уметности и антрополога Живојина Андрејића, у праисторијским насељима Лепенски Вир и Винча у Србији су животни циклуси целокупне природе условили знања рачунања календара, митова и ритуала тадашњег становништва у којима су сунце, риба или јелен¹¹ као

- 5) Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вири*, Центар за митолошке студије Србије, Културни центар „Р. Домановић“, Лапово, Колор прес, Рача, Крагујевац, 2005, стр. 50.
- 6) Исто, стр. 237; 240; 243-244; 282.
- 7) Исто, стр. 243.
- 8) Исто, стр. 52, цит. археолог Љубинка Бабовић
- 9) Александар М. Петровић, „Винчанско писмо и знаци времена цивилизације: Доматриос“, Библиотека Матице српске Нови Сад, 7. жетвара (јуна), 2004., <http://www.srbijadanas.net/domatrios/>: Палеографски податак из Винче «Δ» откривен је и у сарматском материјалу са подручја азијског дела Русије, и представља монограм пелашког божанства Доматриос, како су утврдили руски палеографи... сугерише нам „огњиште“, као иницијалну енергију (отуд и извор светлости), али и станиште као микрокосмос и као центар света... и монограм прве „Мајке земље“ коју су славили праисторијски људи у Винчи на Балканском полуострву, у Русији и на острву Криту. Такође видети Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вири*, стр. 252: „Δ - Даматрос, Даматриос, касније грчка богиња Деметра - Дагматра, персонификована рибом, приказивана тако на грчким вазама из петог века пре Христа“; Радивоје Пешић, *Отпушјујем ђутањем*, Пешић и синови, Београд, 2001, стр. 41, цит. Милан Будимир, Ђорђе Картол: „Пелазг“, „Пеласт“, „Илиос“, родоначелник Илира, о чему пишу Ђорђе Картол, Милан Будимир, што потврђује и Птоломеј, када каже да су се стари Словени простирали од Дњепра и Дњестра преко Балкана све до Крита.“
- 10) Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вири*, стр. 53, цит. Р. Петровић, Белуга, Митолошки зборник 10-11, Рача 2004, стр. 51-55.
- 11) Исто, стр. 101; Такође о амфори са јеленом из Винче видети Милоје М. Васић, Преисториска Винча, I, Државна Штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936, Сл. 97, а, с.

извори и симболи плодности имали значајно место,¹² а затим су условили и познавање писмености.¹³ Како сматра Андрејић, у прастарој митологији Лепенског Вира узајамност воде и неба има ратарско-земљорадничку подлогу и вода потекла из земље има начело женственог, а вода са неба са планинским врховима (Трескавац код насеља Лепенски Вир) је начело мушкости.¹⁴ У свести становника Лепенског Вира риба моруна је била повезана са плодношћу и рађањем, јер су „Лепенци“ знали да је моруна, која припада фамилији јесетри које живе у Црном и Каспијском мору, у њихове крајеве долазила у рано пролеће (март) и у плићацима остављала за собом велике количине икре у процесу мрешћења све до јесени (октобар) када се поново враћала у море.¹⁵ И данас неки становници у Ђердапу и Источној Србији шарану и неким другим рибама приписују митска својства са елементима фатализма и детерминизма у смислу одређене судбине трајања живота свакој риби и човеку,¹⁶ слично староруској и грчкој митологији о паганским богињама «суђајама» или «русалкама» и богињама «Хораи» и «Дике».¹⁷ Временом са примањем хришћанства стари Срби су своје познавање астрономије и календара и древна веровања помешали са спознајом о историјским догађајима описаним у Старом и Новом завету, тако да су рибу и жито као храну живота, односно раније слављење божанства Дагона поистоветили и заменили са речима Господа Исуса Христа у *Новом Завету*: „Ја сам хлеб живота...“ (Јован, 6.35). Тако се у Србији, као што показује један пример надгробног споменика у облику рибе који се чува у цркви Светог Николе у Куршумлији из дванаестог века, могу пронаћи хришћански надгробни каменови, симболи и споменици у облику рибе.¹⁸ Према српском народном календару који се рачуна на основу календара који је био у употреби на територији данашње Србије у праисторији, бројање година почело је „од постанка света 1. септембра 5508. године

12) Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вира*, стр. 75.

13) Исто, стр. 209-236; Radivoje Pešić, *Vinčansko pismo i drugi gramatološki ogleđi*, Dugan – Milano, Pešić i sinovi, Beograd, 1995.

14) Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вира*, стр. 75.

15) Исто, стр. 74-75.

16) Исто, стр. 75, цит. С. Зечевић, „Народна веровања Ђердапског живља“, *Зборник радова Етнографског института* 7, Београд, 1974, стр. 87.

17) Диодорус Сицилијски, *Библиотека*, 5.72.5; В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија, Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. 5, прир. В. Ђурић, Београд: Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Паргенон, 1994, стр. 247.

18) Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вира*, стр. 254.

пре рођења Исуса.¹⁹ Пронађени докази о масовној употреби и складиштењу жита и осталих пољопривредних производа на територији Србије потврђују да је праисторијско становништво на територији Србије користило календар у пољопривреди, односно они су повезани и објашњавају откриће урезаног лунарног циклуса на кљови дивљег вепра старој око 8.000 година у археолошком локалитету Медведњак код Смедеревске Паланке у Србији. Претпоставља се да су помоћу календара праисторијски људи који су живели у Поморављу пратили природне циклусе сетве и жетве и планирали породицу.²⁰ О познавању календара на територији данашње Србије 8.000 година пре Христа сведоче и пронађени облутак из Лепенског вира, такозвана «Лепенска кугла»,²¹ фигура овна са урезаним ознакама за рачунање календара и тањир са сунчевим календаром,²² на којем је, како сматра метеоролог и инжењер електронике и телекомуникација Милан Стеванчевић, не само забележено коришћење календара, него се на ивици тог тањира налазе симболи у облику перфорација два кружна облика, што је било карактеристично за традицију Србије, Бугарске и других средњовековних православних држава. Кружни облици са винчанског сунчаног календара се хиљадама година касније налазе на печатима српског владара Стројимира из деветог века, на печату великог српског жупана Стефана Немање из дванаестог века, на којем се такође виде и винчанска слова «ф» и «у»,²³ као и у контурама сачуваног печата владара Стефана Немање на златопечатној повељи из 1196. године којом је Стефан Немања основао Манастир Хиландар,²⁴ што говори о спајању хиљадама година старих слојева са новим слојем културолошког идентитета на територију Србије у средњем веку.

19) *Trebinjelive.info*, „Najstariji na svijetu – po srpskom kalendaru danas je 7524. godina“, 28. 05. 2016., <http://trebinjelive.info/2016/05/28/najstariji-na-svijetu-po-srpskom-kalendaru-danas-je-7524-godina/>

20) Борис Субашић, „Сензационално: Пронађен календар стар 8.000 година“, *Новости*, 19. 11. 2013., цит. археолог Милорад Стојић

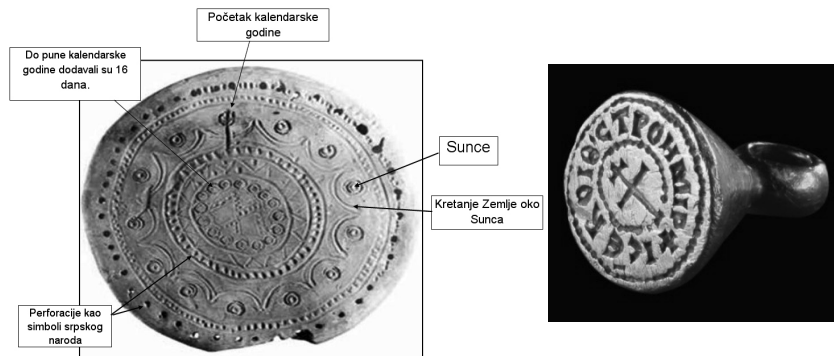
21) Борис Субашић, „Сунце се двапут рађа над Лепенским виром“, *Новости*, 14. 09. 2015., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:567273-Sunce-se-dvaput-radja-nad-Lepenskim-virom>, Опширније о томе видети у књизи Живојин Андрејић, *Метафизика Лепенског Вира*, Центар за митолошке студије Србије, Рача, Крагујевац, Лапово, 2005.

22) *Trebinjelive.info*, „U Srbiji pronađen kalendar star 8.000 godina“, 24. 03. 2015., <http://trebinjelive.info/2015/03/24/u-srbiji-pronaden-kalendar-star-8-000-godina/>

23) „Завети и поруке. Стефан Немања – девет векова“, <http://www.narodnimuzej.rs/event/zaveti-i-poruke-stefan-nemanja-devet-vekova-2/>; такође видети сличан орнамент на рубу трафеја Стефана Радослава (1228–1234)

24) Војидар Зарковић, „Pečati Stefana Nemanje“, *Baština* бр. 13, 2002, Слика 1 „Хиландарски печат“

Винчански сунчани календар према схеми Милана Т. Стеванчевића

Винчански сунчани календар и печат српског владара Стrojимира из деветог века²⁵

Начин рачунања и записивања старог српског календара, као и одређена слова и знакове из Винчанског писма усвојио је и оставио као начин записивања у заоставштину српском народу и српској средњовековној династији Немањића, монах, државник, дипломат, учитељ, добротвор и оснивач Српске православне аутокефалне цркве и архиепископије и српске правне школе, болница, манастира и уметничких и занатских радионица Свети Сава (некрунисани владар српске династије Немањић, световно име Растко Немањић, 1169/1174-1236.).²⁶ Датум записивања датума по овом старом календару је био употребљаван при писању свих значајнијих српских средњовековних правних, историјских и књижевних докумената, као што показују бројни оригинални правни документи из периода владавине династије Немањић, укључујући ту и познато *Законоправило (Књигу Крмчија)* Светог Саве, *Студенички типик* Светог Саве, *Дечанску Хрисовуљу* краља Стефана Уроша или *Законик цара Душана*, итд.²⁷ У складу са таквим

25) Фотографија винчанског сунчаног календара на тањиру од arheomateri.rs и Градског музеја у Вршцу на страници Trebinjelive.info, “U Srbiji pronađen kalendar star 8.000 godina», *Trebinjelive* 24. 03. 2015., <http://trebinjelive.info/2015/03/24/u-srbiji-pronaden-kalendar-star-8-000-godina/>; фотографија печата српског владара Стrojимира на J. Jevremović, „Pečat srpskog kneza Strojimira”, *Glas Javnosti*, 27.07.2006., <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2006/07/27/srpski/T06072602.shtml>

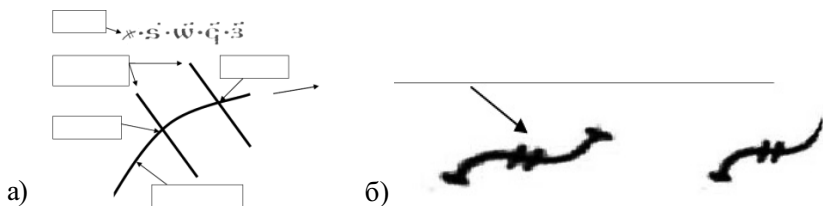
26) Печат Светог Саве са крстом са четири оцила видети у Милан Т. Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 19.

27) Фотографије копија *Студеничког типика* и *Душановог законика* у Милан Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 31; 34; Такође опширније о начину записивања година по старом српском календару на српским средњовековним споменицима видети Љубомир

начином записивања година уписиване су и ознаке година изградње значајних споменика и тврђава по историју српског народа, о чему сведоче натпис на мраморном стубу - споменику цару Лазару и српским војницима изгинулим у бици на Косову-пољу 6897. године (1389.) који је подигао син цара Лазара деспот Стефан Лазаревић,²⁸ или Смедеревска тврђава коју је саградио Ђурађ Бранковић, на којој натпис сведочи да је сазирана „у години 6938 (1430). године.²⁹ У званичним српским државним документима и на фрескама и иконама у средњовековним периоду немањих краљевства и царства забележена је као један од важних доказа српског културног идентитета употреба симбола Винчанског писма или „србице“, као што су оригинални српски «Симбол за вечност» и „Симбол за време“, односно галактички лук са две упоришне тачке Ђурђевдана и Митровдана у календару, за који су средњовековни Срби сматрали да је био „линија водиља кроз време и историју.“³⁰

Стојановић, *Стари српски записи и натписи, књиге 1,2, 3, 4*, Српска Краљевска Академија, Српска Манастирска Штампарија, Сремски Карловци, 1902.; 1903.; 1905.; 1923.

- 28) Текст и фотографија натписа мраморног стуба са ознаком године градње према српском народном календару видети на: “Деспот Стефан Лазаревић”, „1404. — Ове речи писане бише на стубу мраморне на Косову, <http://manasija.rs/istorija/despot-stefan/natpis-na-mramornom-stubu-na-kosovu/#prettyPhoto>
- 29) Фотографије Душановог законика и натписа на Смедеревској тврђави видети у *Dnevno.rs*, „Živimo u 7522. godini! Srbi prvo koristili kalendar star milenijumima“, 21. 02. 2014., <http://www.dnevno.rs/ekalendar/zanimljivosti-iz-istorije/5565/dnevno-rs-zivimo-u-7522-godini-srbi-prvo-koristili-kalendar-star-milenijumima>
- 30) О примени ових знакова видети Милан Стеванчевић, «Српски календар», Београдска школа метеорологије, Свеска Трећа, Београд, 2011, стр. 27-28: 35-36, 39, <https://www.scribd.com/document/69972305/1-Srpski-Kalendar-2010-Prvi-Deo> (видети фотографије *Карејског типика*, *Студеничког типика*, *Српског Четворојевањелца*, *Закона благовернаго цара Стефана Душана* и натписа на мермерном стубу којег је подигао деспот Стефан Лазаревић на Косово пољу у част свог оца Кнеза Лазара и изгинулих српских војника у Бици на Косову, са древним знаковима из Винчанске цивилизације у њима, као и фотографију преписа оригиналног српског *Четворојевањелца* у колекцији сер Честера Битија у Даблину који доказује рано постојање ћирилице).

М. Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 12: а) Начин записивања винчанског знака за време на српским средњовековним документима; *Исто*, стр. 13: б) Начин записивања винчанског знака за вечност на српским средњовековним фрескама и иконама, цит. иконописац Саша Миљковић

Милан Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 14: Винчански симбол за време, цит. Радивоје Пешић, *Винчанско писмо*, стр. 50, Таблица 19

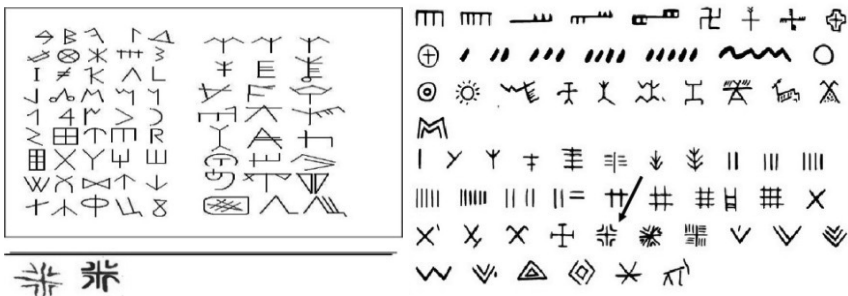
BYBLOS BIBLOS	VINČA VINČA
○	○
≡	≠
<	Y
-	I
++	+++ ≠
1	1
(T)	(T)

Милан Т. Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 20, цит. Радивоје Пешић. „Винчанско писмо и симболи“, фронт од Сорин Палига; Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, стр. 19. Табла XIXа), приказ симбола вечности из Винчанског писма

Срби су знали да лето почиње на Ђурђевдан (6. маја), а зима на Митровдан (8. новембра), када се повећавала или смањивала сунчева енергија, или да се 19. августа на Дан Преображења мења хемијски састав воде из киселе у алкалну или неутралну воду, што значи да се према старом српском календару почетак годишњих доба поклапа са електромагнетним променама Сунца.³¹ Тако су Срби у складу са тим светим празницима у свом

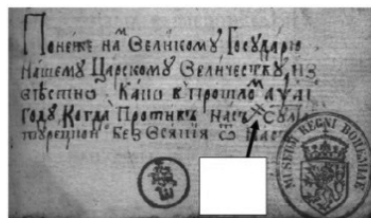
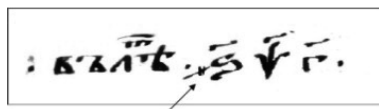
31) „НАСА доказала мистерију Преображења“, *Весту*, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Zanimljivosti/168835/NASA-dokazala-misteriju-Preobrazenja> NASAdokazalamisterijuPreobrazenja, цит. Милан Т. Стеванчевић

календару у својим народним песмама и причама симболично спомињали да се на дан Преображења «мења и гора и вода» или су симболично спомињали Ђурђевдан и Митровдан у својим епским песмама о српским борцима против освајача, такозваним «хајдуцима». Винчански „симбол за време“ је окренут у правцу неба и симболизује део пута који Сунце пређе у току једне календарске године у свом привидном кретању око центра Галаксије.³² Овај знак је био исписиван изнад и испред слова у сврху разликовања бројева година у тексту, и он је представљао галактички лук који пресликава кретање сунца око осе Млечног пута кроз планете Сиријус и звезду Северњачу, пресечен са две паралелне праве линије чије се тачке пресека поклапају са Ђурђевданом (почетком лета) и Митровданом (почетком зиме).³³ Као печат на документима које је писао Свети Сава појављује се и српски стари крст са оцилима. За тај крст са оцилима се погрешно сматра да се у историји појављује тек као грб царске породице Палеолог,³⁴ односно као грб Источног Римског царства, иако су филолози Сорин Палига и Радивоје Пешић доказали и објаснили постојање тог грба још у периоду Винчанске цивилизације.³⁵

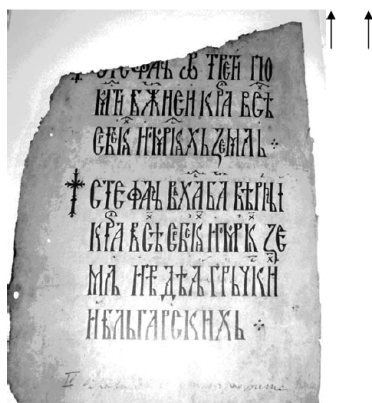
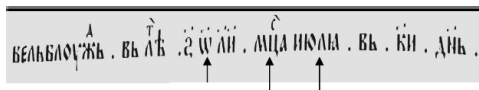
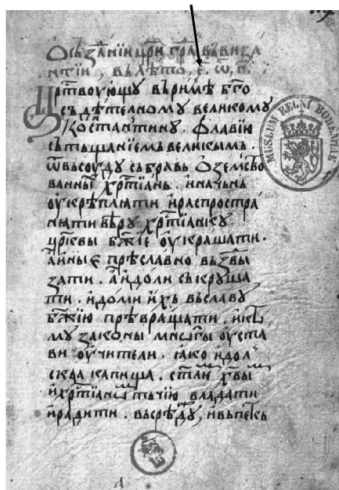

Милан Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 19-20, цит. Сорин Палига, *Symbols dating from the oldest period of Vinča culture* са приказима старосрпског симбола са оцилима на приказу документа Светог Саве

- 32) Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други графолошки огледи*, Пешић и синови, Београд, 2008, стр. 19.
- 33) Слободан Филиповић, „Духовност српског календара“, *vaseljenska.com*, 7. априла 2013. цит. филолог Sorin Paliga (*Symbols dating from the oldest period of Vinča culture*).
- 34) У акрониму слогана династије Палеолог су била четири слова «β», идентичног облика са хириличним словом „В“ и тај слоган је у знак поштовања Господа Исуса Христа као цара небеског који царује над свим царевима света гласио «Цар Царева, Царује над Царевима» («Βασιλεὺς Βασιλέων, Βασιλεύων Βασιλευόντων»).
- 35) Милан Т. Стеванчевић, „Српски календар“, Београдска школа метеорологије, Свеска Трећа стр. 15-18; 20, цит. Сорин Палига, *Symbols dating from the oldest period of Vinča culture* и Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други графолошки огледи*

Милан Т. Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 32: На врху странице рукопис Светог Саве у *Студеничком типичу*, остало *Студенички типик* са приказима Винчанских знакова за време, Музеј у Прагу, сигн. IX Н 8 – Š10

Милан Стеванчевић, „Српски календар“, *Београдска школа метеорологије*, Свеска Трећа, 2011., стр. 31: Лево: Писање година симолом

за време у *Студеничком типик*у (оригинал се налази у Музеју у Прагу), *Исто*, стр. 38: Десно: Винчански симболи на повељи српског краља Стефана Уроша Трећег

Српски „Симбол за вечност“ се појављује на старим српским фрескама и иконама³⁶ и на старим српским документима као што је *Мирославово Јеванђеље* који се чува у Народном музеју у Београду,³⁷ *Пећко четворојеванђеље*,³⁸ *Повеља Деспота Стевана* издата у Борчи 1405. године³⁹ или *Студенички типик* из 1208. године. Винчански симболи за време и вечност налазе се и на фрескама у српским православним црквама широм Србије, као на пример на фрескама које приказују Рођење Господа Христа у Цркви Христа Пантократора у Дечанима, у Краљевој цркви у Студеници, у Цркви Светог Димитрија у Пећкој патријаршији⁴⁰ или у живопису на фрескама манастира Студеница, на фрескама Светог Саве и Светог Симеона Мироточивог.⁴¹ Знакови из Винчанског писма и писање година градње према старом српском календару су такође забележени и у натпису на надвратнику у данашње време срушене Цркве Пресвете Богородице Одигитрије у Муштушту у Русеничком Подгору код Призрена на Косову

- 36) Милан Стеванчевић, „Српски календар“, стр. 13, цит. иконописац Саша Миљковић; Винчански симбол за вечност видети на фресци Светог Стефана Немање Мироточивог изнад натписа «Свети Симеон Немања» у левог горњем углу на М. Т. Ковачевић, «Стефан Немања у престоници», *Новости*, 28. 12. 2015., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/друштво.395.html:583459-Stefan-Nemanja-u-prestonici>, затим видети винчански «Симбол вечности» на фресци «Бели анђео», која је део композиције «Мироснице на Христовом гробу» од Мајстора из Милешева у манастиру Милешева у Србији, видети «Симбол вечности» и на натпису фреске «Оплакивање Христово» у Манастиру Нерези; изнад натписа на фресци Свете Богородице са Господом Исусом на <http://www.manastirisrbije.com/manastiri-na-unesco-listi-svetske-kulturne-bastine/manastir-visoki-decani/>, у средњовековном препису изнад слова наслова текста у «Душановом законик»у Јован Гајић, «Царски «Устав» средњовековне Србије», *Политика*, 15.02.2016., <http://www.politika.rs/scc/clanak/349151/Carski-ustav-srednjovekovne-Srbije>, итд. Винчански «Симбол за вечност» је доживео благу модификацију у употреби кроз време, што се може видети на његовој употреби на натпису на фрескама владара Лазара, супруге му Милице и њихових синова деспота Стефана и брата му Вука на фрескопису манастира Љубостиња крај Трстеника: <http://www.manastirisrbije.com/manastiri-centralne-srbije/manastir-ljubostinja/>
- 37) „Мирославово Јеванђеље“, https://sr.wikipedia.org/wiki/Српска_уметност#/media/File:Miroslavs_Gospel.jpg
- 38) Милан Стеванчевић, „Српски календар Светог Саве и Вујански Крст Патријарха Павла“, http://meteoplanea.rs/wp-content/uploads/2013/10/BSM_2011.pdf, стр. 418: приказ „Симбола за вечност“ на првој страници *Пећког Четворојеванђеља*
- 39) Дамњан Поповић, *На обронцима Бељанице*, стр. 26, цит. *Дубровачки архив*
- 40) Миљана Краљ, „Слике чуда у Витлејему“, *Новости*, 07. 01. 2016., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:584774-Slike-cuda-u-Vitlejemu>
- 41) „Живопис“, <http://www.zaduzbine-nemanjica.rs/Studenica/zivopis.htm>

и Метохији, што је документовано фотографијом, а такође је и историчар Милош С. Милојевић оставио о том натпису на надвратнику оригиналан запис.⁴²

О употреби овог старог календара од стране чланова династија - изданака династије Немањић сведочи и натпис на споменику деспоту Стефану Лазаревићу, подигнутом на Космајској светој гори која се, као једно од важних средњовековних српских хришћанских средишта и уточиште многих српских збегова током историје, налазила на правцу којим је у 15. веку према Русији и Западу преношена сакрална култура источног Ромејског царства. Тај споменик се налази у месту Црквине где је деспот Стефан преминуо 19. јула 1427. године, односно према натпису на том споменику «године 6000 и 900 и 30 и 5 индиката 5 сунцу круг и луне 19, месеца јула 19 дан.»⁴³ Сличан начин писања година користио је и бугарски краљ Јован Асен Калојан, потомак краљевске бугарске династије Крум-Самуил из клана Дуљеби и династије Комитопули,⁴⁴ сродних царским породицама Бодин и Немањић у Србији, са којима су делили слављење породичних покровитеља Светог Ђорђа и других светаца. Светосавско правило двојног хришћанско-старосрпског записивања календарских година, званично је уведено 1219. године у *Кодекс црквених правила* Српске Православне Цркве на основу старих српских књига као што је ћирилично *Четворојеванђеље* из шестог века чији се препис данас налази у колекцији Честер Бити у Даблину, и одржало се у Србији све до средине деветнаестог века.⁴⁵ На тај двојно хришћанско-старосрпски начин записивања календара су кроз историју и сви српски патријарси означавали датуме, о чему

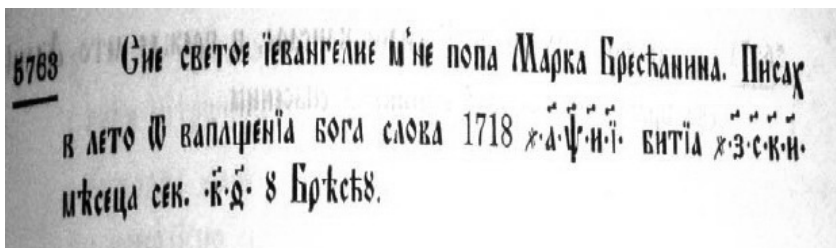
42) *Магазин, misutiste.forums*, Магазинпортал, «Натпис из Цркве Св. Богородице Одигитрије из 7823. године?», 17. 10. 2012., <http://www.magacinportal.org/2012/10/17/natpis-iz-crkve-sv-bogorodice-odigitrije-iz-7823-godine/> (Постоје различите верзије читања датума изградње цркве изграђене 6825. (6823. или 7823. године.) према старом српском календару).

43) Борис Субашић, „Света гора надомак Београда“, *Новости*, 17.08. 2013., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:449517-Sveta-gora-nadomak-Beograda>

44) Ђорђе Јанковић, «Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије», Хришћанска мисао, Београд, 2015., стр. 269, Е-издање „Пројекат Растко“, [www.rastko.rs](http://www.rastko.rs/cms/files/books/5630cb0ba9b76:), <http://www.rastko.rs/cms/files/books/5630cb0ba9b76:> «Задужбинар цркве Бојане код Средца у време цара Константина Асена, севастократор Калојан, истиче да је унук Светог Стефана „краља србаког“. Такође видети Муцопулос, Николаос. „Базиликата „Свети Ахилиј“ в Преспа. Един исторически паметник-светиня“, Софија, 2007; Theophylakt. epist. 65;

45) Милан Стеванчевић, „Символи четворојеванђеља на капителима Српске Православне Цркве - Светог Апостола и еванђелисте Марка“, Док. 4. Српски календар, Београдска школа Метеорологије, 2012, стр. 259-260

сведочи запис Његове Светости патријарха српског Варнаве на *Оснивачкој повељи* приликом освећења основног камена цркве Светог Марка у Београду („... на дан Храмове славе, лета 7439. године“ месеца априла у 23. дану а од Ваплођења Господњега 1931. година“)⁴⁶ или датирање блаженопочившег Патријарха Павла на Вујанском крсту.⁴⁷

Милан Т. Стеванчевић, *Српски календар*, стр. 41: Један пример начина исписивања хришћанског и старосрпског календара према *Законоправилу* Светог Саве

Винчански знаци за време и вечност појављују се касније и у другим натписима на црквенословенском и на другим писмима православних држава, као што показују примери руског средњовековног *Азбуковника-словара*, примери фресака у храму Свете Софије у Константинопољу, храму Свете Софије у Кијеву, у јерменским, грузијским и другим православним храмовима, као и на руским новцима у средњем веку. У Русији је винчански симбол за време и вечност, с обзиром на повезаност праисторијске винчанске и трипољске културе, временом почео да се појављује у модификованој верзији старосрпског галактичког лука на средњовековним руским новцима као мерна ознака за новац, означавајући број 1.000 (хиљада).⁴⁸ Постоји велика сличност слова и знакова из Винчанског писма са словима и знацима у руском народном календару урезаним у дрвету, из чега се види да су стари Словени

46) Милан Стеванчевић, „Српски календар као културно и историјско наслеђе српског народа и Српске Православне Цркве“, Београдска школа метеорологије, Док. 5, 2012, стр. 327-328.

47) Милан Т. Стеванчевић, „Српски календар Светог Саве и Вујански Крст Патријарха Павла, Београдска школа метеорологије, Библиотека Научна истраживања, Свеска четврта, Док. 10, Београд, 2011.

48) Такође, на руском новцу из 18. века види се црквенословенско слово «у» потекло из Винчанског писма у писању речи «рубља» Серебряный рубль 1723 года https://ru.wikipedia.org/wiki/Торговая_монета#/media/File:Rubl_1723.jpg

писали „цртама и резама“, како је у десетом и једанаестом веку писао монах Чрноризац Храбар у свом делу *О писменех*.⁴⁹

Миле Недељковић, Сличност знакова из Винчанског писма са народним руским календаром на дрвету из седамнаестог века, www.srpsko-nasledje.rs⁵⁰

Велики значај за одржавање континуитета неких знакова и слова из Винчанског писма има и чињеница да се, захваљујући Светом Сави, његова књига *Законоправило (Крмчија или Номоканон)*⁵¹ на којој су приказани неки знаци и слова из Винчанског писма, проширила по Бугарској и Русији и другим православним државама где је помогла учвршћивању канона православних цркава у тим државама.⁵² Међутим, прво темпорално-спацијално одређивање преноса винчанских симбола и знакова кроз широку територију од Јерменије до Балканског полуострва има корене у далекој прошлости. Пронађене су и забележене истоветности или велике сличности у Винчанском фонетском писму са словима и знаковима исписаним на стенама у периоду пред Велики потоп (6.000-7.000.г. пре Христа) у Јерменији,⁵³ као и у данашњој Македонији на стенама и стећцима из шестог миленијума пре Христа,⁵⁴ што говори о преносу знања, идеја и разних културошких тековина и достигнућа на овом широком простору од Кавказа до Балканског полуострва у праисторији. Све ове

49) Чрноризец Храбар, *О тисъменах*, у К.М. Куев, *Черноризец Храбр*, БАН, Софија, 1967.

50) Миле Недељковић, „Зимски знак ватре, летњи знак сунца и Перунова муња“, Српско наслеђе, Историјске свеске бр. 9, септембар 1998., НИП „ГЛАС“, 1998., <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/09/article-02.html>

51) Милутин Стеванчевић, *Српски календар*, <http://www.scribd.com/doc/69972305/1-Srpski-Kalendar-2010-Prvi-Deo#scribd>, стр. 27.

52) Simon Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus*, С. 950-1300, Cambridge University Press, 2002, стр. 138,147, cit. Shchapov, *Vizantiiskoe iuzhnoslavienskoe pravovoe nasledie*, стр. 117-119.

53) Vahanyan Vahan, Vahanyan Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium «Making history of prehistory, the role of rock art», 28 October - 2 November 2009, Capo di Ponte - Valcamonica, Italy, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>

54) Vasil Ilyov, „Some synthetic characteristics of the ancient macedonian language - Pre - Vedic grave monument with inscription in ancient Macedonian writing and in an ancient Macedonian tongue“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici9-e.htm>

чињенице упућују на генеалошку, културолошку, геополитичку и економску повезаност становништва балканско-црноморско-анатолијско-кавказке територије кроз праисторију, као и кроз преднемањихки период српске историје, који је претходио каснијем средњовековном генеалошком и културолошком повезивању српске царске династије Немањић и руске царске династије Ивана «Грозног» Васиљевича преко породичних веза сестре српског цара Душана Немањића са оснивачима руске царске династије⁵⁵ и преко културолошких веза између Руске, Српске, Бугарске и Влашке Православне Цркве у каснијем периоду.⁵⁶

Још један знапајан пример за спајање претхришћанских и хришћанских веровања које се код Срба одржало до данашњих дана је и циклус српских епских песама познатих као *Јовандањске песме*, посвећених Дану Светог Јована Крститеља или Јовањдану, најдужем дану у години када сунце достиже највећу јачину зрачења. У том дану народни обичаји паљења Јовандањских ватри и певања традиционалних епских песама, сађења и брања цвећа, воћа, поврћа и житарица и плетења венца од цвећа помешани су са црквеним литијама по селима и градовима, и на тај начин су Срби на специфичан начин објединили народна знања из паганске прехришћанске и хришћанске историје. У теолошком смислу, 24. јуна по Јулијанском календару (1230. - 30. јуна) је верски празник који се у Српској Православној Цркви слави као дан рођења Светог Јована Крститеља. У астрономском смислу то је такође био и дан летње дугодневнице када је зрачење сунца након достизања свог врхунца почињало да се смањује. Тај феномен, када изгледа као да сунце застаје три пута на својој путањи, Срби су опевали у својим традиционалним епским песмама.⁵⁷ У том смислу интересантна је градња цркве Светог Николе унутар манастира Студеница којег су подигли Свети Сава и његов отац Стефан Немања почетком тринаестог века. Апсида манастира је тако изграђена да је на дан рођења Светог Јована Крститеља и уједно на дан када сунце достиже у зениту највиши степен зрачења, појава излазећег сунца кроз прозор у апсиди Светог Николе у манастиру Студеница била знак монасима да је сунце достигло свој врхунац, да је

55) *Руски царски летопис*, прев. са староруског М. Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012, „Свети Сава у руском царском летопису“, „Родослов и генеалогска веза династија“ - стр. 20-21.

56) Живојин Р. Андрејић, Виолета С. Илић, „Мултикултурна и етничка прожимања Срба и Влаха у Србији на размеђи између Југославије и Румуније“, *Митолошки зборник* 32, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2014.

57) Исто.

то најдужи дан у години и да је почело лето.⁵⁸ Тако су градитељи манастира Светог Николе у Студеници на специфичан начин кроз своје градитељско умеће и познавање историје, религије и астрономије описали и исказали и астрономски феномен дана 24. јуна, када се зрачење сунца, као небеског тела – творевине Бога Оца Сведржитеља, Творца неба и земље,⁵⁹ смањује, а тиме су уједно исказали и библијско историјско предање описано у рођењу Светог Јована Крститеља који је приликом крштења Господа Исуса Христа рекао: «Он треба да расте, а ја да се умањујем.» (*Нови завет*, Јован 3:30).⁶⁰ Према старим српским житијима и народним предањима, Свети Сава и владари из династије Немањић и њених изданака Лазаревић и Бранковић су бирали локације за изградњу манастира Студеница, Жича, Ресава, цркву Благовештења Богородици у Карану,⁶¹ Смедеревску тврђаву и друге српске манастире, цркве и тврђаве према откровењима у својим сновима и при молитвама. Међутим, они и њихови градитељи су бирали координате за изградњу манастира изузетно пажљиво и на основу доброг познавања српског народног календара, кретања небеских тела и рачунања сунчевих равнодневница и дугодневница које датира још из периода српске праисторије. Према мишљењу Живојина Андрејића и географа и астронома Милутина Тадић, избори локација за изградњу тих манастира и тврђава су били одраз великих знања и умећа из астрономије, метеорологије, геометрије, математике, геоморфологије, архитектуре и лепих уметности. Тако су у Србији астрономски беспрекорно оријентисани манастир Богородица Љевишка, која је ту оријентацију наследила од хришћанског храма (9-11. век) на чијим темељима је подигнута, као и храм Светог Стефана у манастиру Бањска на Косову и Метохији.⁶² У преднемањићком периоду, ранохришћански храмови су били грађени окренути према истоку и у складу

58) Milutin Tadić, Sava Anđelić, „Solstice orientation of the Saint Nicholas’ church monastery Studenica, Serbia”, *Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijic”*, SASA 2012 Volume 62, Issue 1, p. 8.

59) *Символ вере у хришћанству*

60) Свети Јован Шангајски, „Рођење Светог Јована Крститеља“, Pravoslavni-odgovor.com, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristova/Besede_Sveti_Jovan_Sangajski/Rodjenje_Svetog_Pretece.htm

61) Живојин Андрејић, „Бела црква у Карану“, „Доња Каменица – Каран – Велуће – Рамаћа“, Рача, 2012, стр. 39-44.

62) Милутин Тадић, „Оријентација најзначајнијих средњовековних цркава у АП Косову и Метохији (Република Србија)“, *Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба VII*, Београд, 18-22. април 2012, (Ур.) М. С. Димитријевић, Астролошко друштво „Руђер Бошковић” бр. 13, 2014, стр. 1068; 1078-1079.

са пажљивим праћењем кретања сунца и усмеравањем према тачци летњег солстиција,⁶³ а феномен летњег солстиција описан је и опеван у многим српским епским песмама.⁶⁴ Живојин Анрејић истиче знање и умеће у градитељству цркве Христа Спаситеља у манастиру Жича, изграђеном 1206 - 1217 (1221). године, седишту епископије и Српске аутокефалне цркве, чији је ктитор био Свети Сава, који је у потпуности осмислио читав њен пројекат и устројство живописа, као и у изградњи цркве Пресвете Богородице у Студеници на чијем јужном зиду је према предању лично Свети Сава 1207. године уклесао најстарији српски и јужнословенски Сунчани сат - сунчаник,⁶⁵ те знање и умеће деспота Стефана Лазаревића у изградњи манастира Манасија у Ресави.⁶⁶ Координате за изградњу манастира и стил архитектуре манастира је био такав да су у одређене дане хришћанских празника зраци сунца тачно кроз прозоре или куполе манастира обасјавали поједине фреске које су за ту прилику насликане на зидовима манастира.⁶⁷ На тај начин су Немањићи симболично објаснили прелаз из паганске епохе слављења творевина у епоху хришћанства у којој се слави Створитељ, а не његове творевине. Уједно су владари из династије Немањић изванредним градитељским подухватима остварили синтезу историјских знања старо хиљадама година као своје завештање будућим генерацијама у Србији.

Све ове, и многе друге још увек неоткривене и неистражене чињенице везане за повезницу знања из праисторије становништва на широкој балканско-црноморско-анатолијско-кавказској територији са знањима српских владара, градитеља, уметника и научника у средњем веку, показују да су владари из династије Немањић и њених династија – изданака за време своје владавине на хвале вредан начин. путем својих задужбина, водили рачуна о поштовању традиције у линеарном вертикалном току развоја српског националног идентитета кроз историју и да су у том процесу посебну пажњу обрађали на пренос знања, умећа, моралних

63) Milutin Tadić, Sava Anđelić, „Solstice orientation of the Saint Nicholas’ church monastery Studenica, Serbia”, *Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijic”*, SASA 2012 Vol-ume 62, Issue 1, p. 8, cit. Tadić, Tošić, 2011.

64) Исто, стр. 8, фуснота 10

65) Милутин Тадић, *Студенички сунчаници*, Багдала, Крушевац, 1987.

66) Живојин Анрејић, „Условљеност програма живописа и архитектуре оријентацијом и светлом српских средњовековних цркава на примеру Студенице, Жиче и Манасије“, *Средњи век у српској науци, Историји, књижевности и уметности*, III, Деспотовач 2012, стр. 201-230.

67) Исто.

предања и вештина својим сународницима као своју поуку и заоставштину.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, John, *Yugoslavia before the Roman Conquest*, Thames and Hudson, London, 1972.
- Андрејић, Живојин, *Метафизика Лепенског Вира*, Центар за митолошке студије Србије, Културни центар „Р. Домановић“, Лапово, Колор прес, Рача, Крагујевац, 2005.
- Андрејић, Живојин Р., Илић, Виолета С., „Мултикултурна и етничка прожимања Срба и Влада у Србији на размеђи између Југославије и Румуније“, *Митолошки зборник 32*, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2014.
- Андрејић, Живојин „Условљеност програма живописа и архитектуре оријентацијом и светлом српских средњовековних цркава на примеру Студенице, Жиче и Манасије“, *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, III, Деспотовац 2012.
- Черноризец Храбр, *О писъменах*, у К.М. Куев, *Черноризец Храбр*, БАН, Софија, 1967.
- Филиповић, Слободан, „Духовност српског календара“, www.vaseljen-ska.com, 7. априла 2013.
- Franklin, Simon, *Writing, Society and Culture in Early Rus*, С. 950-1300, Cambridge University Press, 2002.
- Пџов, Vasil, „Some synthetic characteristics of the ancient macedonian language - Pre - Vedic grave monument with inscription in ancient Macedonian writing and in an ancient Macedonian tongue“, <http://www.unet.com.mk/ancient-macedonians-part2/spomenici9-e.htm>
- Јевтић, Милош, „Чувари жита у праисторији: Студија о житним јамама са Калакаче код Бешке“, Градски музеј Вршац, Филозофски факултет Београд, Вршац, Београд, 2011.
- Краљ, Миљана, „Слике чуда у Витлејему“, *Новости*, 07. 01. 2016.
- Муцопулос, Николаос. „Базиликата „Свети Ахилиј“ в Преспа. Един исторически паметник-светиня“, Софија, 2007.
- „Натпис из Цркве Св. Богородице Одигитрије из 7823. године?“, 17. октобра 2012, <http://www.magacinportal.org/2012/10/17/natpis-iz->

crkve-sv-bogorodice-odigitrije-iz-7823-godine/

- Недељковић, Миле, „Зимски знак ватре, летњи знак сунца и Перунова муња“, *Српско наслеђе, Историјске свеске* бр. 9, септембар 1998., НИП „ГЛАС“, 1998., <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/09/article-02.html>
- Павлов, Пламен, *Бунтари и авантюристи в средновековна България*, Варна: LiterNet, 2005.
- Пешић, Радивоје, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Пешић и синови, Београд, 2008.
- Петровић, Александар М., „Винчанско писмо и знаци времена цивилизације: Доматриос“, Библиотека Матице српске Нови Сад, 7. жетвара (јуна), 2004,
- <http://www.srbijadanas.net/domatrios/>
- Петровић, Сретен, *Митологија Срба*, Просвета, Ниш, 1997.
- *Руски царски летопис*, прев. са староруског М. Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
- Стеванчевић, Милан Т., „Синволи четворојеванђеља на капителима Српске Православне Цркве - Светог Апостола и еванђелисте Марка“, Док. 4. Српски календар, *Београдска школа метеорологије*, 2012.
- Стеванчевић, Милан Т., „Српски календар као културно и историјско наслеђе српског народа и Српске Православне Цркве“, *Београдска школа метеорологије*, Док. 5, 2012.
- Стеванчевић, Милан Т., „Српски календар Светог Саве и Вујански Крст Патријарха Павла“, *Београдска школа метеорологије*, Библиотека Научна истраживања, Свеска четврта, Док. 10, Београд, 2011.
- Стеванчевић, Милан Т., „Српски народни календар“, *Београдска школа метеорологије*, Свеска Трећа, Београд, 2011.
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, књиге 1,2, 3, 4, Српска Краљевска Академија, Српска Манастирска Штампарија, Сремски Карловци, 1902.; 1903.; 1905.; 1923.
- Субашић, Борис, „Сензационално: Пронађен календар стар 8.000 година“, *Новости*, 19. 11. 2013.
- Субашић, Борис, „Сунце се двапут рађа над Лепенским виром“, *Новости*, 14. 09. 2015.
- Субашић, Борис, „Света гора надомак Београда“, *Новости*, 17.08.

2013.

- Свети Јован Шангајски, „Рођење Светог Јована Крститеља“, *Pravoslavni-odgovor.com*, http://www.pravoslavni-odgovor.com/Crkva_Hristotova/Besede_Sveti_Jovan_Sangajski/Rodjenje_Svetog_Pretece.htm
- Тадић, Милутин, „Оријентација најзнаменитијих средњовековних цркава у АП Косову и Метохији (Република Србија)“, *Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба VII*, Београд, 18-22. април 2012, (Ур.) М. С. Димитријевић, Публ. Астролошко друштво „Руђер Бошковић” бр. 13, 2014.
- Tadić, Milutin, Anđelić, Sava, „Solstice orientation of the Saint Nicholas’ church monastery Studenica, Serbia”, *Journal of the Geographical Institute “Jovan Cvijic”*, SASA 2012, Volume 62, Issue 1.
- Тадић, Милутин, *Студенички сунчаници*, Багдала, Крушевац, 1987.
- *Trebinjelive.info*, „Najstariji na svijetu – po srpskom kalendaru danas je 7524. godina“, 28. 05. 2016., <http://trebinjelive.info/2016/05/28/najstariji-na-svijetu-po-srpskom-kalendaru-danas-je-7524-godina/>
- *Trebinjelive.info*, „U Srbiji pronađen kalendar star 8.000 godina“, 24. 03. 2015., <http://trebinjelive.info/2015/03/24/u-srbiji-pronaden-kalendar-star-8-000-godina/>
- Vahanyan, Vahan, Vahanyan, Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium “Making history of prehistory, the role of rock art”, 28 October - 2 November 2009, Capo di Ponte - Valcamonica, Italy, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>
- Zarković, Božidar, „Pečati Stefana Nemanje“, *Baština* br. 13, 2002.
- Zivanovic, Srboljub, *Kromanjonci u Djerdapu*, Pesic i sinovi, Beograd, 2015.
- Zivanovic, Srboljub, „Vinca Skeletons Studied in Situ at the Gomolava Site, Yugoslavia“, *Current Anthropology* 18, no. 3 (Sep.), 1977.
- *Youtube.com*, „Лепенски вир (најстарија цивилизација у Европи)“, <https://www.youtube.com/watch?v=cyrkylUorME#t=550>

Sanja Suljagic

APPLICATION OF SERBIAN LITERACY AND CALENDAR
DURING THE REIGN OF NEMANJIĆ DYNASTY

Resume

In this paper author analysed a discovery of an 8,000 years old calendar carved in a wild boar tusk in the village Medvednjak near Smederevska Palanka and other examples of ancient calendars carved on the plates, figures of the ram or on the pebbles in prehistoric archeologic sites in Serbia and its connection with discovered pits for storage of grains and other traces of developed agriculture, cattle breeding and fishery in the territory of Serbia. Some paleo-pathologists underline that modern age people in Serbia share certain epigenetic characteristics with these ancient people who had their own knowledge of agriculture, astronomy, meteorology, mythology and writing system developed in prehistoric age and who were capable of living in sedimentary communities, following natural cycles of sowing and harvesting in accord with the cycles of their natural environment, planning their families and establishing their own beliefs and rituals. Later in history these ancient beliefs interlinked with the arrival of Christianity and were preserved up to modern age in the form of folk-songs and rituals, customs and manners of the people. The author traced and analysed a vertical historical flow of continuity of cultural transfer of these ancient knowledges and achievements throughout history and concluded that the founders and members of Serbian medieval royal dynasty Nemanjic preserved and successfully connected the cultural heritage of their ancestors with the needs of their medieval period and in various forms of heritage they left it as the legacy to future generations in Serbia. Some letters and symbols from the prehistoric "Vinca" writing system (the Danube valley ancient letter, also called "serbitsa" among some historians) and more than 7.000 years old calendar signs are preserved in official state documents, historical chronicles, law charters and other documents of medieval Serbian royal Nemanjic dynasty and on the inscriptions

of the monuments in medieval Serbia. The letters and symbols from the ancient “Vinca” writing symbol and Old Serbian calendar writing system has been preserved also in the frescoes, icons and murals in Serbian medieval and post-medieval monasteries and also in the frescoes, icons, murals and coins in other Christian Orthodox states. The author of the paper underlined that the most responsible historical person for connecting ancient and medieval Serbian cultural and national identity is the most significant person in Serbian history Saint Sava who was a monk, statesman, diplomat, the uncrowned heir to the throne, educator, benefactor, founder and patron of autocephalous Serbian Orthodox Church, born as Rastko Nemanjic, 1169/1174-1236). Saint Sava left many examples of the Vinca letters and symbols and the method of both Christian and Old Serbian calendar writing system in his medieval state documents and law charters. Saint Sava also constructed and built himself the oldest sundial in the monastery Studenica and also along with other members of the Nemanjic dynasty and their stonemasons, architects and scholars constructed other monasteries throughout Serbia. These monasteries were capable of “catching” the sun with their windows and walls in the days of some important sacral days and festivals, which demanded a very high level of knowledge of geomorphology, astronomy, meteorology, geometry, mathematics and other social and natural sciences. All these facts are little known and insufficiently taken into consideration and elaborated in Serbian historiography and other fields of sciences. These facts underline that the members of Serbian medieval Nemanjic dynasty made efforts to left the transfer of various kinds of ancient knowledges and the knowledge of their age, skills, crafts, fine arts, moral values and expertness as both their respect for tradition and legacy for future generations to come.

Key words: Lepenski Vir, Vinca letter, the Nemanjić, St. Sava, Serbian national identity, Serbian folk calendar.

* Овај рад је примљен 20. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Ђуро Бодрожих**

Институт за политичке студије, Београд

РЕЛИГИЈА, ДРУШТВЕНИ ПОРЕДАК И ИДЕНТИТЕТ -прилог разумевању западног друштва-^{}**

Сажетак

Тема рада је природа друштва на Западу, историјско порекло и духовна основа западне цивилизације. Религија је душа друштва, без чијег се разумевања ни једно друштво не може разумети, нити се поредак може одржати. Поред своје основне сврхе, религија је једним делом и идеологија. До сопства се увек долази интеракцијом с другима – ми као не они. Словенски свет на Истоку за Запад је увек био етнизуюјући други.

Кључне речи: Запад, Европа, религија, протестантизам, православље, Америка, Словени, Русија, русофобија, расизам.

Савремени Запад настао је током XVI–XVII века у условима религиозне револуције која је затражила радикални раскид с традицијама римокатоличке цркве, огрезле у пороцима и раскоши: *Roma veduta – fede perduta*. Капиталистички поредак духовно утемељење нашао је у калвинизму, „предузетници су

* Научни сарадник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 Демократски и национални капацитети Србије у процесу међународних интеграција Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

били аскете, њихова грамзивост је била облик служења Богу“.¹ После је дошло просветитељство с паролем „уништити блудницу“, мислећи на хришћанску цркву уопште. Савремена држава на Западу продукт је ренесансе, хуманизма, реформације и контрареформације. Она је резултат секуларизације и прекида сваког континуитета са хришћанском Европом, чедо детеологизације. Требало је, у ту сврху, изнаћи порекло Европе које не би имало хришћанске корене. Идеја о античкој Грчкој као колевци западне цивилизације обликована је с циљем како би извори Европе били измештени у даљу прошлост без хришћанских традиција.

Идеолошка основа савременог капиталистичког поретка на Западу везана је за калвинистичку идеју предодређености, по којој Христос није пострадао за све, за цео људски род, већ само за изабране. Земаљски успеси казују ко су ти изабрани. Та идеја налази се у подлози социјалних и расних доктрина на Западу. Расизам, из ког је израстао Запад као цивилизација, директни корен има у учењу о предодређености. „У калвинизму, који је дао религиозно оправдање тржишне економије, људи су исконски подељени на изабране и изопштене. Једни ће се спасти пакла, други неће (а ко тачно, не зна се). Њих не спаја љубав и саосећање, већ мржња и стид. Вебер појашњава да милост дарована изабранима од њих захтева ‘не снисходљивост према грешнику и спремност да помогну ближњему..., већ мржњу и презир према њему као према непријатељу Господњем.“²

Исто важи и за индивидуализам, као светоназор. Нужна претпоставка индивидуализма везана је за питање права на интерпретацију трансцеденталног закона. Римокатоличка црква поставља себе као посредника између Бога и Његовог народа, држећи да је њена интерпретација једина исправна и веродостојна, према чему она санкционише и појединце и институције, одређујући ко је по Божијој вољи. Проглашавајући да између човека и Бога нема посредника, протестантска реформација учинила је тај однос непосредним. Тиме је појединац добио моралну основу да се побуни против устаљених традиција и друштвених конвенција.

Разлика између православља, римокатолицизма и протестантизма најјасније се да представити различитим схватањем Цркве и питања непогрешивости. „Православно схватање, које тврди да је црква скуп свих верника свих времена и свих народа

1) Сергеј Кара-Мурза, *Демонтажа народа*, Београд, Информатика: Превоилачка радионица Росић, 2015, стр. 175.

2) Исто, стр. 189.

под поглаварством Исуса Христоса и под вођством Светог Духа, то схватање непогрешивости приписује тако схваћеној цркви. Католичко схватање, које појам цркве усредсређује у лику папе, ту непогрешивост приписује папи. Протестантско схватање, које право тумачења откривења преноси на сваког члана цркве, ту непогрешивост преноси на сваког, разуме се, само у односу на њега самог или, што је исто, потпуно одриче непогрешивост било где.³

Протестантско учење, „одбацујући сву непогрешивост и остављајући све произвољном тумачењу, тиме одузима свесно одређено значење самог откривења, ставља га у исту категорију са сваким филозофским учењем, с том, пак, неугодном разликом на штету откривења јер оно износи своје истине као одређене ставове које никако не доказује, а не као закључак из општег принципа који је добијен путем логичке изградње и тиме се откривење лишава и оне доказне снаге коју има систематизована наука. Зато се сва суштина религије, по протестантском погледу, нужно своди само на лично субјективно осећање. Али субјективна религија, тј. веровање у оно у шта се хоће или у шта се жели веровати, представља негацију сваког позитивног откривења или му одузима не само сваку спољну, већ и сваку унутрашњу обавезност, тј. сваку веродостојност, па дакле одриче религију уопште, јер је она незамислива без потпуне веродостојности која себи потчињава сав човеков дух, исто онако као што логичка веродостојност потчињава себи његов ум. Као веома веродостојан амблем или симбол протестантског погледа – наводи Николај Данилевски – може да послужи, чини ми се, следећи детаљ из живота председника Сједињених Држава, Џеферсона. Џеферсон је био, како се то назива, слободни мислилац или *esprit fort*, и, дакле, није признавао божанственост хришћанства, али је ипак ценио многе од његових истина. Желећи да одвоји истинито од онога што је по његовом мишљењу лажно, он је узео два примерка Јеванђеља и изрезао из њих оно што му се чинило да је у складу са здравим схватањем моралности или, простије речено, оно што му се свиђало. Своје исечке налепио је у посебној свесци и на тај начин је себи саставио систем моралних учења или, ако је по вољи, систем религије за своју употребу. Сваки приврженик протестантског учења поступа у суштини исто тако или чак, може се рећи, друкчије не може ни поступати. При томе ће се, разуме се, код сваког наћи свеска са особеним садржајем и

3) Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Београд, Службени лист СРЈ, 1994, стр. 171.

није тешко представити да ће тај садржај носити печат свог газде. Мистик неће удостојити својим исечцима све што му се чини сувише једноставним или природним, рационалист оно што му се учини сувише тајанственим и натприродним. Није необично да су маказе добиле други правац код склоног освети, честољубљу, таштини, користољубљу, сладострашћу итд.⁴

За разлику од западног, пре свега протестантског раздвајања мистичког и догматског, источно предање никад није подвајало и чинило оштру опреку између мистике и богословља, између личног искуства познања Божанских тајни и догми прихваћених од стране Цркве, као заједничког искуства.

1. РАСИЗАМ ЗАПАДА

У дну европског културног обрасца увек ћете наћи расизам, настао из односа према народима колонизованих земаља, скопчаног с масовним насиљем. „Нужан културни услов за поделу европског друштва на класе капиталиста и пролетера – наводи Сергеј Кара-Мурза – представљао је *расизам*. Очеви политичке економије А. Смит и Д. Рикардо говоре управо о ‘раси радника’, а председник енглеске владе Дизраели о ‘раси богатих’ и ‘раси сиромашних’. Прва функција тржишта састоји се у томе да путем зараде регулише бројност расе сиромашних.⁵ Експлоатација нижих слојева, укључујући и најсуровију експлоатацију деце, правдана је истим рационалним аргументима којима је образлагано ропство афричких урођеника.

Пуританска револуција од 1642. до 1649. године изнела је идеју о енглеском народу као од Бога изабраном народу, новом Израелу; о енглеској нацији као посвећеној, а њеној историји као историји светости. Кромвел је пред парламентом изјавио да је енглеска нација „народ коме је сам Бог дао печат“. Ова пуританска идеја, упркос поразу пуританаца и рестаурацији под Стјуартима, остала је дубоко укорееена у енглеској култури. Освајања диљем света правдана су као мисија Богом поверена, што ће британском империјализму у очима самих Енглеза дати провиденцијални карактер.⁶

Заједнички језик, заједничка историјска слика, заједничка религија прожета непријатељством према Риму, дали су светоназор

4) Исто, стр. 172.

5) Исто, стр. 40.

6) Хаген Шулце, Држава и нација у европској Историји, Београд, „Филип Вишњић“, 2002, стр. 91.

о Енглеској – шта јесте и шта треба да буде; те се може рећи да од XVI постоји енглески културни идентитет.⁷ Успостављен је национални консензус по питању државе, нације и империје. Ујединила их је империјална идеја владања над другима и уверење да су на то позвани одликама своје расе и свога карактера. Надмоћ Британаца над другима узимала се као обавеза да се над њима влада: империјална мисија Британаца није нешто што је само у њиховом интересу, већ је у служби цивилизације и човечанства уопште. Сесил Родес је писао: „Тврдим да смо ми прва раса света и да је боље за човечанство да се ми настанимо у што већем делу света... Пошто је (Бог) очигледно расу која говори енглески формирао као своје изабрано оруђе, помоћу кога ће створити друштвено стање засновано на правди, слободи и миру, та његова жеља се мора испунити, и да је све у мојој моћи, похитао бих да тој раси дам што више простора и моћи. Ако Бог постоји, мислим да ће радо за мене учинити нешто: наиме, да што је могуће већи део афричке мапе обоји у британско црвено.“⁸

Политички и економски поредак буржоаског друштва легитимисани су призивом на Њутнове законе, с циљем да се један идеолошки концепт заогрне плаштом науке. Механицизам Њутнове слике света сугестивно је деловао на теоретичаре људског друштва. Друштво је проглашено за машину, његови закони су механички. Онда је механицизам замењен биологизмом који је људе представио као животиње на различитим ступњевима развоја. Дарвинова теорија своје почело вуче из Малтусових разматрања. Малтус је био најразматранији аутор у Енглеској почетком XIX века, ауторитет првог реда. Централна Дарвинова метафора о борби за опстанак позајмљена је од Малтуса. „Научни појам примењен на дивљу природу стигао је из идеологије која оправдава понашање људи у друштву. А потом се из биологије вратио у идеологију снабдевен етикетом научности. Е, то ти је – вели Кара-Мурза – узајамна помоћ!“⁹

Присталице мултикултуралистичког концепта указују на Сједињене Државе као на пример мултикултуралности, истичу како је ова земља пример сложеног друштва у који је уткан допринос бројних култура, посебно оних које потичу изван Европе. И како Сједињене Државе никада нису припадале једној доминантној култури која је пренета из Европе.

7) Исто, стр. 93.

8) Исто, стр. 179.

9) Сергеј Кара-Мурза, *Манипулација свеићу књ. 1*, Београд, Преводилачка радионица Росић: „Никола Пашић“, 2008, стр. 299.

Америка је, међутим, законито чедо Европе, а не њезин одметнути део. Американизам је крајња форма западњаштва. Након посете Квибеку, у писму од 7. септембра 1831, Токвил је навео: „О физиогномици неке владе најбоље се може судити на основу њених колонија, јер тамо њена обележја постају упадљивија. Када хоћу да проучим заслуге и грешке администрације Луја XIV морам да одем у Канаду; њене деформације се тамо виде као под микроскопом. Свуда смо били примљени... као деца старе Француске, како то они овде кажу. По мом мишљењу, тај епитет је лоше одабран. Стара Француска је у Канади, нова је са нама.“¹⁰

По свом пореклу, Америка није нација имиграната већ колониста. Самјуел Хантингтон ће указати да између имиграната и колониста постоји темељна разлика. „Колонисти су напустили своје друштво, обично у групи, да би створили нову заједницу, град на брду, на новој, често удаљеној територији. Њима је својствено осећање заједничког циља. Имплицитно или експлицитно, они потписују уговор или споразум којим се дефинише основа нове заједнице коју стварају и њихов колективни однос према мајци земљи. Насупрот томе, имигранти не стварају ново друштво. Они из једног долазе у друго, другачије друштво. Миграција је обично лични процес, који укључује појединце и породице, који индивидуално одређују свој однос према својој старој и новој земљи. Колонисти 17. и 18. века дошли су у Америку зато што је она била *tabula rasa*. Изузев индијанских племена, која су могла бити убијена или терана на запад, никаквог другог друштва није било тамо. Колонисти су дошли с циљем да створе друштва која ће отеловљавати и ојачати културу и вредности које су они понели са собом из своје земље порекла. Имигранти су стигли касније зато што су део друштва које су колонисти створили. За разлику од колониста они су доживели “културни шок” пошто су, заједно са својим изданима, желели да апсорбују културу која је често била другачија од културе коју су донели са собом. Пре него што су имигранти дошли у Америку, колонисти су морали да осноју Америку.“¹¹

Кад се појавила Реформација, европска друштва су је прихватала или одбацивала. Неке земље су постале протестантске, неке нису. Америка није постала протестантска, она је као таква и настала.¹²

10) Самјуел Хантингтон, *Амерички идентитет*, Подгорица, ЦИД, 2008, стр. 50.

11) Исто, стр. 47-48.

12) Исто, стр. 73.

Начин живота првих колониста поставио је темељ једне културе у чијем корену су протестантска религија, енглески језик, британска правна и политичка традиција. „Није истина – наводи Френсис Фукујама – да је Америка икада била земља са бројним културама, повезаним искључиво заједничким уставом и правним системом. Поред америчког универзалистичког политичког и правног система, постојала је увек средишња културна традиција која је стопила америчке друштвене институције и омогућила успон Сједињених Држава као доминантне светске економске силе. Та култура, која је у почетку припадала једној посебној религијској и етничкој групи, касније је истргнута из њених етнорелигијских корена и постала је широко прихваћени идентитет свих Американаца.“¹³

Нема америчког сна који би сви делили. „То је погрешно. Не постоји амерички сан. Постоји само амерички сан који је – наглашава Хантингтон – створен у англо – протестантском друштву. Мексички Американци могу делити тај сан о том друштву само под условом да га сањају на енглеском.“¹⁴

Поред разних специфичних разлога, историјских и политичких, разлози америчке склоности ка насиљу као филозофији живота леже управо у карактеру њихове религиозности. Први досељеници у Америку сматрали су се од Бога изабраним народом, новим Израилем у историји човечанства, заједницом којој је Бог дао нарочиту мисију. Американци верују да историја почиње од 1776. године, а све пре тога спада у предисторију људског рода. Њихов прелазак преко Атлантика поредили су с преласком Јевреја преко Црвеног мора, а амерички континент као обећану земљу коју им је дао Свевишњи као што је некад дао Јеврејима Канан. На оба америчка континента живело је према неким проценама око 80 милиона домородаца. Тамо где су стигли англосаксонски пуританци, они су морали нестати. Одбијају Дарвинову теорију еволуције, али прихватају борбу врста у којој преживљавају најбољи и најспособнији, кроз коју се напредује ка бољем.

Примена еугенике започела је у САД. Први еугенички закон донет је у америчкој држави Индијани 1907. године. До 1930. године 31 америчка држава имала је еугеничко законодавство. Процењује се да је око 20.000 људи (највише у Калифорнији) принудно стерилисано до јануара 1935. По основу тестова интели-

13) Френсис Фукујама, *Судар култура*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1997, стр. 271-272.

14) Самјуел Хантингтон, нав. дело, стр. 276.

генције, половина од 2 милиона америчких регрута током Првог светског рата сврстано је у „малоумне“. На подлози истих тестова у исту категорију, након Првог светског рата, сврстано је преко 80% имиграната из источне Европе. Имиграционим законом из 1924. године, на подлози тако утврђених „чињеница“, ограничен је улаз у САД људи из јужне и источне Европе због њихове генетичке инфериорности.¹⁵ Тај закон опозван је тек 1965. године, али то не значи да је нестало и духа тог закона. Средином 1960 – их, деветнаест држава још увек је имало законе против мешања раса. Врховни суд је 1967. године прогласио такве законе неуставним.¹⁶

Америчко друштво у свом корену је расистичко. Неједнакост раса прихватана је као научно верификована чињеница. „Американци су такође веровали да су квалитативне разлике међу расама урођене а не условљене окружењем. Људи су, то је било широко прихваћено, подељени у четири основне расе, и то по опадајућем низу: белци, Монголци, Индијанци и Африканци. При даљој диференцијацији унутар белаца, англосаксонски потомци германских племена били су стављени на сам врх.“¹⁷

Треба ли се онда чудити што су Американци су неосетљиви на патњу других људи, како америчка елита тако и обични грађани. Између народа и номенклатуре постоји прећутни споразум: радите што год желите, палите и жарите, ако ће то повећати наш стандард. И још један услов – да самртни грч оних који би се усудили смањити порцију путера од кикирикија док се гледа телевизија, гледају уживо. А онда вам кажу да су Американци незаинтересовани за спољну политику, па и спољни свет – они чак и не знају где се налази, на пример, Србија. Као да је то незнање дошло од њихове наивне простодушности, а не од расистичке безобзирности: зашто обраћати пажњу на нешто небитно, један земља – мање више.

Нису у питању медијске манипулације. То је флоскула, равна оној о некаквој слободној штампи у Америци или америчком јавном мњењу које би се могло придобити посредством лобирања путем специјализованих ПР агенција. То је најобичнија илузија. Јер, иако агенције за односе с јавношћу јесу проститутке, не може их свако унајмити. Оне раде само за одабрану клијентелу, ону под заштитом америчке владе, а не за сваког ко ће да плати. Нема агенције која би пристала да пласира поруке оних који се супро-

15) Према: Емил Влајки, *Амерички терор: о нацији која није престала ратовати од почетка свога постојања*, Београд, „Филип Вишњић“, 2013, стр. 108-109.

16) Исто, стр. 328.

17) Исто, стр. 64.

тстављају америчкој доминацији.¹⁸ А то што се такве агенције унајмљују, управо је доказ америчке доминације. Тешко је одрећи Збигњеву Бжежинском да је највећи доказ америчког тријумфа и глобалне хегемоније управо „степен у којем се саме стране земље упетљавају у домаће америчко политичко преговарање. Стране владе се труде, до оног обима до којег могу, да мобилишу оне Американце с којим деле етнички или верски идентитет“.¹⁹

Иако се масом може манипулисати, она није глина која се путем медија може обликовати овако и онако, убедити у ово и оно. „У том смислу – казаће Емил Влајки – медији могу једино појачати, или изнијансирати дате основне вриједности маса, а никако их не могу радикално мијењати.

Дух једног народа састављеног од одређених основних вриједности одређује повијест, религија, географија, посебни специфични услови и многи други фактори, те се тако формиран дух не да суштински мијењати медијским дјеловањем. Конзеквентно томе, а што је већ речено, дух америчког народа је социјал-дарвинистички, дакле експанзионистички, несмиљен и елитистички. Америчком народу, опсједнутом пуританизмом, који себе види као ‘свјетло на врху брежуљка’ и који се, након Јевреја, сматра да је од самог Бога други ‘изабрани народ’ на свијету, посвуда око себе види сатане које треба уништити, или их ‘привести (америчкој) демократији’. У том смислу, рекли смо, нема никакве резлике између америчког народа и америчких елита и они заједно здружено учествују у погубном дјеловању ‘империје’ која у овим тренуцима настоји да влада свијетом!‘²⁰

Елита је та која производи расистичке стереотипе о нижој раси, али из масе се регрутују они који ће те предрасуде прихватити и вршити егзекуције. Информациони и комуникациони системи у западном друштву нису никакав независни и непристрасни сегмент тог друштва, како нам сервира западна идеологија, већ његов органски део. А то друштво, по свом духу и усмерењу, структурирано је расистички и империјалистички – пристрасна профитна рационалност.²¹ Рационалност је једна од најважнијих особина човека, његова *differentia specifica*, али рационалност не подразумева аутоматски и човечност. Може се бити рационалан и логичан, прецизан и контролисан, и у нечовечности. Америка

18) Емил Влајки, *Демонизација Срба: западни империјализам, његови злочини, слуге и медијске лаж*, Београд, Филип Вишњић, 2013, стр. 220.

19) Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, Подгорица, ЦИД, 1999, стр. 31.

20) Емил Влајки, нав. дело, стр. 144-145.

21) Исто, стр. 60.

је најбољи пример за то. Иако ова земља, што јој нико не може порећи, располаже врхунском науком, техником и технологијом, рационалном администрацијом, врхунским универзитетима, она има и друго лице. „Упркос овоме, Америка је земља са једном од највећих стопа криминала у свијету, а њена злочиначка вањска политика је непревазиђена у повијести људског рода.“²²

Циљ америчког неолиберализма није човек већ профит, те се тај вид рационалности може тако и одредити: профитно усмерена рационалност. Све што одмаже профитну ефикасност: емоције, љубав, интуиција, имагинација, проглашава се нерационалним и друштвено штетним као узалудно трошење енергије и времена.

У питањима спољне политике и односа према доминиранима нема левице, деснице и центра, сви стоје на истом: одржати неоколонијални систем и свим средствима супротставити се онима који се противе. Најбољи рецепт је слободна трговина и тржиште и парламентарна демократија. Ако ту запне, иду други методи. Идеолошки апарат ће оне који се противе означити као антидемократе, тиране, комунисте... пронађе се пета колона, углавном интелигенција, прогласи борцима за демократију и жртвама ауторитарног поретка којима се крше људска права и којима треба помоћи. И онда долази ембарго, бомбардовање, плишане револуције.

Чему Запад има захвалити да троши 80% светског богатства, а представља 20% светског становништва? САД чине 5% светског становништва а троше 30% светског производа. Неоколонијализам је у корену ових диспропорција. То је свима на Западу јасно и зато у овој ствари нема плурализма. Никада га није ни било. Тагоре је писао: „Политичка цивилизација која је израсла на тлу Европе и раширила се по целом свету, као какав коров који се много размножава, заснива се на искључивости. Она свагда пази на то да друге држи у власти или да их уништи. Она је карниворска и канибалска у својим тенденцијама, храни се оним што је осталим народима неминовно потребно за њихов живот и покушава да прогута целу њихову будућност. Она је свагда у страху да ће и друге расе постићи углед, па то проглашава за опасност, и покушава да уклони све симптоме величине изван својих граница, обарајући на тле расе које су слабије него она, само да вечно остану у својој слабости.“²³

22) Емил Влајки, *Амерички терор: о нацији која није престала ратовати од почетка свога постојања*, стр. 87.

23) Рабиндрант Тагоре, *Национализам*, Београд-Земун, Алфа: Агенција „Драганић“, 1990, стр. 52-53.

2. ЗАПАД И СЛОВЕНИ

Највећа обмана која нам је сервирана јесте да односи и правила који важе на Западу, међу својима, јесу нешто што западњаци примењује према свим људима, без разлике. Напротив, односи и правила „који се њима у њиховом рођеном животу чине тако природни и невини постају им непријатни и узнемирују их кад год их приметите у другим нацијама.“²⁴ Поштено би било рећи да се овде ради о самообмани коју су измислили наши људи, они што воле да се зову интелектуалном елитом. Нико са Запада такво што није протурао. Људи нису желели видети да тај демократски Запад, баш као и античка демократија, има своје робове. Има и неке правде у томе што ће постати и највећа жртва онога за шта су се залагали. „Водоинсталатери су – каже Кара-Мурза – чак и у колонији потребни, али су зато научни радници потребни само у моћној држави коју су они рушили.“²⁵

Запад је уобличен као месијанска цивилизација с јасно израженом идејом: што је добро за њих, добро је и за свет. Стари појмови о цивилизацији и варварству које тој цивилизацији прете положени су у културно језгро западне цивилизације, нешто у чему се њени припадници васпитавају од рођења.

Запад се обликовао као цивилизација за чији је опстанак неопходна експанзија. „Истина је – казаће нам Тагоре – да је западњачки национализам од почетка и до своје најдубље сржи прожет ратољубивим духом и похлепом за освајањима; његова основа није друштвена кооперација. Он је до савршенства развио организацију моћи, али није развио никакав духовни идеализам. Он је гомила грабљивих зверова који морају да имају своје жртве. Он ни по коју цену не може да подноси да се његова ловишта преображавају у обрађена земљишта. У ствари, ове нације боре се једна с другом само да прошире своје ловишта и увећају свој плен. Отуда западњачка Нација поставља се као насип да зауставља слободно струјање западњачке цивилизације у земљу у којој нема Нације. Пошто та цивилизација није друго но цивилизација силе, она тежи да се ограда, и никако није вољна да своје изворе моћи отвори онима које је одабрала да их експлоатише.“²⁶

У свим деловима света западњак се појавио, закуцао на сва-
чија врата, као мисионар, трговац или завојевач. И тако је за све

24) Исто, стр. 33-34.

25) Сергеј Кара-Мурза, *Манипулација свеишу књ. 2*, Београд, Преводилачка радионица Росић: „Никола Пашић“, 2008, стр. 605.

26) Рабиндрант Тагоре, *Национализам*, нав. дело, стр. 18.

друге постао онај други, онај који упућује изазов. И Запад је своје идентитетско заокруживање формирао супротстављањем себе другима. А међу тим другима посебно место заузимају Словени, а то, пре свега, значи Русија и Руси. Њима је намењена улога другог, непредвидивог варварина чији поступци и начин размишљања не подлежу рационалним мерилима. Корени русофобије на Западу су дубоки и далеки. Треба их тражити у време првог рата Русије и Европе, који историографија бележи као Ливонски рат (1558–1583). Након тог рата западни човек је добио представу о лимесу, источним границама Европе. Русофобија је идентитетско питање западне цивилизације. Рус је представљен као „варварин на вратима“.

У европској штампи, јавном мњењу, записима европских путописаца могла се пронаћи лепа реч, симпатија и према најпримитивнијим племенима, према Самоједима и Киргизима, Татарима, само не према Русима. „Рус у њиховим очима – како је запазио Данилевски – може претендовати на достојанство човека само онда кад изгуби своју националност.“²⁷ Тако је у штампи, у политици њихових влада, у свим сегментима живота, само антипатија, мржња и презир. И у политичким и свакодневним односима влада исти дух антипатије, мржња и презир према свему што је руско. Такав однос могао се „изнедрити само у заједничкој инстинктивној свести те корените разлике која лежи у историјским основама и историјским задацима племена. Једном речју – подвлачи Данилевски – задовољавајуће објашњење како те политичке неправде, тако и друштвене мржње, може се наћи само у томе што Европа у Русији и словенству види нешто себи туђе, и не само туђе, већ и непријатељско.“²⁸

Русофобија није стереотип, једна предрасуда, већ идеолошки целовито уобличен систем. Још од XVI века, Русија је приказана као азијатска деспотија, варварска земља који жуди да покори Европу. У питању је једна историјски постојана параноја прожета мржњом и презиром, али и страхом.

Срж односа Запада према Русији, вековима непромењен, сводио се на приказивање Русије као политичког аримана и супротстављање „европске индивидуалности и слободе“, православној традицији, као „тами, варварству и ропству“.²⁹

27) Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, нав. дело, стр. 78-79.

28) Исто, стр. 79.

29) Нагалија Нарочница, *Русија и Руси у светској Историји*, Београд, Српска књижевна задруга, 2008, стр. 23.

Ма колико се чинило да су цивилизације које су произашле из хришћанског наслеђа компатибилне, сва историја казује другачије. Поделом континента на Западно и Источно римско царство, на који се надовезује црквени раскол између Рима и Цариграда, настала су два европска цивилизацијска круга, који егзистирају упоредо; међу њима је било општења и узајамног утицаја, али су то остали раздвојени светови. Словенски свет на Истоку, посебно његов православни део, за западне народе увек ће остати цивилизацијски други – ми као не они. Та ствар није ни условљена природом политичког поретка, нити личним својствима вршилаца највише власти – њиховим светоназором. То је идентитетско питање.

ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, Подгорица, ЦИД, 1999.
- Влајки, Емил *Амерички терор: о нацији која није престала ратовати од почетка свога постојања*, Београд, „Филип Вишњић“, 2013.
- Влајки, Емил *Демонизација Срба: западни империјализам, његови злочини, слуге и медијске лажи*, Београд, Филип Вишњић, 2013
- Данилевски, Николај Ј., *Русија и Европа*, Београд, Службени лист СРЈ, 1994.
- Кара-Мурза, Сергеј, *Демонтажа народа*, Београд, Информатика: Преводилачка радионица Русић, 2015.
- Кара-Мурза, Сергеј, *Манипулација свеићу књ. 1,2*, Београд, Преводилачка радионица Русић: „Никола Пашић“, 2008.
- Нарочница, Наталија *Русија и Руси у светској историји*, Београд, Српска књижевна задруга, 2008.
- Хантингтон, Самјуел, *Амерички идентитет*, Подгорица, ЦИД, 2008.
- Тагоре, Рабиндрант, *Национализам*, Београд-Земун, Алфа: Агенција „Драганић“, 1990.
- Фукујама, Френсис, *Судар култура*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Шулце, Хаген, *Држава и нација у европској историји*, Београд, „Филип Вишњић“, 2002.

Djuro Bodrozić

*RELIGION, SOCIAL ORDER AND IDENTITY
-contribution for understanding western society-*

Resume

The survival of one type of society necessarily requires appropriate, adequate human material for it. People must have certain performances, certain valuable system, so they could function in a certain type of social order. And that is inseparable from religious structures that continue to live even when people lose their practical religious interests. What today is called the West has originated for centuries, persistent natural process of spiritual and cultural maturation. Contemporary state on the West is product of renesanse, humanism, reformation and counter-reformation. She's the result of secularization and interruption of every continuity with christian Europe, the child of deteologisation. The key spot in forming capitalistic order on the West belongs to most radical forms of protestant spirit, personalized in calvinism. Finall embodiments of what we call the West came with America. West is Europe, plus America ;occidentalism: europeanism, plus americanism. America has taken over providence of westeuropean people. West is shaped as Mesian civilisation with a clear expressed idea: what is good for them, it's good for the world. Idea of world domination and subjection of the whole planet to their will is inherent to west nation. Before, that idea was strived by nations individually, but now, led by America, they do it together. However it seems that civilisation that resulted from christian heritage compatible, al the history shows different. Splitting continent on West and East roman empire, on which suplements church schism beetwen Rome and Constantinople, created two European civilisation circles, who parallel exist; between them was communication and mutual influence, but the worlds remained separated. Slovenian world on East, especially his orthodox part, will always remain the other civilisation circle for western people- us, as not them. That thing isn't conditioned by nature of political order,

*neither personal performance of executive from the top
goverment- their worldview. That's identity question.*

*Key words: West, Europe, religion, protestantism,
orthodox, America, Slovenians, Russian, Anti-Russian
sentiment, racism.*

* Овај рад је примљен 19. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције
25. 11. 2016. године.

СРБИЈА И ЕВРОПСКА УНИЈА

57

Јелена Тодоровић Лазић
ЛИСАБОНСКИ КОРАК У ПРАВЦУ ЗАЈЕДНИЧКЕ
ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

75

Оливера Пурић, Ана Кнежевић Бојовић
КРЕИРАЊЕ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ У
ПРАВОСУЂУ СРБИЈЕ И УТИЦАЈ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

93

Ивана Јовановић
СПОЉНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ САВРЕМЕНЕ
МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ У ЕВРОПскоЈ УНИЈИ

*Јелена Тодоровић Лазић**

Институт за политичке студије, Београд

ЛИСАБОНСКИ КОРАК У ПРАВЦУ ЗАЈЕДНИЧКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ **

Сажетак

Предмет овог рада представља анализа еволуције енергетске политике Европске уније као једне од најмлађих европских јавних политика. Енергетска политика се проучава применом компаративне методе. При томе, треба имати у виду да област енергије спада у ред осетљивих политичких области. Важност теме енергетске политике уско је повезана са еколошком политиком будући да су ове две политике толико повезане да се може рећи да представљају две стране истог новчића. Еколошка политика Европске уније је већ неколико деценија комунитаризована док је енергетска политика тек Лисабонским уговором направила први корак у том смеру. Међутим, државе чланице ЕУ и даље инсистирају да сачувају контролу над облашћу енергије. Циљ рада јесте да укаже на комплексност процеса трансфера енергије на комунитарни ниво али и на тешкоће са којима се суочавају како државе чланице, тако и Европска унија током процеса имплементације енергетских прописа.

Кључне речи: енергетска политика, ЕУ, климатске промене, Лисабонски уговор.

* Истраживач сарадник.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 Демократски и национални капацитети Србије у процесу међународних интеграција Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Током последњих деценија, потражња за енергијом експоненцијално расте, посебно у великим земљама које се убрзано развијају попут Кине и Индије а које прати огроман раст становништва. Последишно, расте забринутост због ограничености ресурса у будућности. Поред тога, већина држава сиромашна је енергетским ресурсима као што су нафта и природни гас. Мере против климатских промена, би требало да допринесу смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште, посебно CO_2 . У циљу смањења емисије овог гаса, неопходно је инсистирати на уштеди енергије, коришћењу ниско-угљеничних технологија, преласку са угља на природни гас и са фосилних горива на обновљиве изворе енергије.

У документу под насловом „Интегрисана климатска и енергетска политика“ објављеном 2007. године, Европски савет је нагласио водећу улогу коју Европска унија треба да одигра у међународним преговорима око климатских промена и истакао потребу да се донесе међународни уговор који би покрио пост Кјото период. На тај начин, Европски савет је потврдио да развијене земље треба да смање своје емисије за 60-80% до 2050. године посматрајући у односу на 1990. годину.¹ Европски савет се определио да ЕУ смањи емисије за 20% до 2020. године, као свој допринос глобалном и свеобухватном споразуму, под условом да се и друге развијене земље обавежу на смањење.²

Упркос чињеници да климатске промене представљају најактуелнији пример важности одрживог развоја у сектору енергије, одрживи развој не би требало да буде ограничен само на климатске промене. Неконвенционални извори енергије (нефосилна горива) треба да се развијају из сасвим једноставног разлога а то је ограниченост фосилних горива. У циљу постизања сигурног снабдевања, неопходно је радити на питању обновљивих извора енергије како би се умањио ризик од несташице фосилних горива услед политичких, економских или неких других фактора.

Проблеми животне средине су високо смештени на политичкој агенди многих европских и међународних институција које се баве питањем енергетике. Како Дитер Хелм примећује, „климатске промене је Европа препознала још 1980. године, али су

1) Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament - An energy policy for Europe {SEC(2007) 12} /* COM/2007/0001 final *//, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0001>.

2) Ibid.

последнице почеле да уједају у овој деценији“.³ ЕУ је покренула систем за трговање емисијама како би испунила циљеве које су договорени у Кјото протоколу. Преговори у оквиру Конвенције о климатским променама Уједињених нација (UNFCCC) довели су до другог оквира за смањење емисија (поред Кјото протокола). На европску енергетску политику, утичу циљеви за борбу против климатских промена који су дефинисани изван ЕУ – „обим климатских проблема значи да је климатска политика у интеракцији са низом других инструмената у области енергетике, животне средине, саобраћаја, трговине, фискалне политике, технологије, пољопривреде и социјалне политике“.⁴

Доступност чистих технологија у великој мери утиче на одрживост енергетске политике ЕУ. Технологије као што су геолошко складиштење и чисте технологије, од великог су значаја за будуће одрживе залихе енергије. Недавна расправа о биогориву, на пример, показује да чак ни обновљиви извори енергије, не могу да прођу без контроверзи.⁵

1. ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА ЕУ – ОД ПАРИЗА ДО МАСТРИХТА

Током развоја Европске уније, било је много покушаја да се успостави заједничка енергетска политика, али су они окончани ограниченим успехом. Главни разлог неуспеха потиче од неспремности држава чланица да пренесу суверенитет у овој изузетно осетљивој области јавних политика. Све више интегрисана европска економија, заједнички изазови животне средине и међународне конкуренције, заједно са повећаним активизмом Комисије, утицали су на државе чланице у смислу конвергенције односно приближавања националних енергетских политика. Међутим, до настанка заједничке енергетске политике, није дошло.

Оријентација националних енергетских политика, као и развој осталих политика које утичу на енергетски сектор, мењали су се током деценија. У дужем периоду након Другог светског

3) Dieter Helm, *European Energy Policy – Securing supplies and meeting the challenge of climate change*, paper for the UK Presidency of the EU, 2005, p. 3. http://www.offnews.info/downloads/european_energy.pdf

4) Steven Sorrell, Jos Sijm, „Carbon Trading in the Policy Mix, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 19, No. 3, Oxford University Press, 2003, p. 421.

5) <http://www.euractiv.com/sections/sustainable-dev/biofuels-debate-continues-despite-eu-agreement-302834>

рата, нагласак је био на подстицању националних извора енергије и управљању разноврсним изворима енергије (посебно након нафтне кризе током 70-их година 20. века). Други правац развоја енергетске политике био је стратешки, у смислу укључивања коришћења енергетског сектора како би се испунили шири економски циљеви (развој нових технологија, контрола платног биланса). Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века наступила је суштинска промена на енергетским тржиштима (посебно након пада цена енергената средином 80-тих и повољнијег биланса понуде односно потражње на глобалном тржишту енергената), затим технолошке промене (појавом информационе технологије) и на крају промене политичког контекста. Као резултат тога, политичке бригае као што су заштита животне средине или промовисање конкуренције, почеле су да угрожавају енергетски сектор. Већина држава настојала је да одржи енергетску политику као поље домаће одговорности, кроз интервенције, било директно или преко националних фирми.

Националне енергетске политике у Заједници пратиле су два слична модела. У тзв. кохезионим државама (медитеранске државе и Република Ирска), циљ енергетске политике био је смањити ослањање на енергију из увоза. Државни монополи су доминирали производњом и увозом енергије у већини случајева (Шпанија је изузетак у којој су приватне компаније одиграле важну улогу у сектору електричне енергије). У мањим и северним европским државама (Белгија, Холандија Данска, Шведска, Финска и Аустрија), снабдевање енергијом долазило је у сукоб са потребом да се приликом дефинисања приоритета и избора технологија, укључи заштита животне средине која је посебно у скандинавским државама била важно питање знатнораније него што је постало и за остатак Европе. Већина ових земаља има децентрализован енергетски сектор у коме владе често играју значајну улогу у снабдевању енергијом. Јасно је да су највећи напори да се развије „зелена“ енергетска политика начињени у Немачкој, Скандинавији и Холандији лидерима и у домену заштите животне средине. У земљама кохезије, питања заштите животне средине, имала су само маргинални утицај.

Уместо заједничког унутрашњег енергетског тржишта, ЕУ је развила регионална и локална тржишта која одликују различите тржишне структуре и услови конкуренције. Неке државе чланице, посебно Велика Британија, спровеле су потпуну трансформацију сектора електричне енергије и индустрије гаса кроз укидање

монопола и приватизацију индустрије гаса и електричне енергије. Слична власничка трансформација спроведена је релативно брзо и у Скандинавији. Друге земље, посебно Немачка и Француска, заостајале су у овом сегменту тако да у том сегменту деле приступ многих источноевропских земаља које су након 2004. године постале чланице ЕУ.

Као резултат ових промена, аутономија држава у енергетском сектору постаје ограничена. Правац енергетске политике мења се због обавеза према међународним споразумима, посебно у области либерализације трговине и заштите животне средине. Енергија је одиграла важну улогу у пословима Заједница: два од три уговора на којима се темеље Заједнице односе се на енергију: Уговор о Европској заједници за угаљ и челик посвећен је угљу (који је тада доминирао енергетским билансом), ЕУРОАТОМ уговор односио се на нуклеарну енергију (која је виђена као енергија будућности). Заједничко тржиште у неким областима енергетике имплицитно је обухваћено у Римском уговору. Комисија је годинама неуспешно покушавала да обезбеди сагласност држава чланица око заједничке енергетске политике.⁶

Током 50-их и 60-их година, покушаји да се развије енергетска политика били су игнорисани или одбијени јер су државе чланице инсистирале на задржавању контроле над енергетским сектором. Нафтна криза 1973-1974. године, требало је да обезбеди прилику за заједничку енергетску политику али то није прошло успешно. У светлу ових неуспеха, Комисија је покушала да развије другачији приступ управљању енергетским тржиштем, који укључује постављање циљева (као што је смањење увоза енергената). У овим случајевима, главна брига била је да се промени структура енергетских биланса, пре него структура енергетских тржишта.

Од почетка 70-их година, Комисија је покушавала да успостави заједничку енергетску политику. 80-тих година, покренула је низ иницијатива за либерализацију енергетског сектора. У истом периоду, еколошка политика интензивно утиче на енергетски сектор. После четири године преговора, државе чланице су договориле Директиву о великим постројењима за сагоревање крајем 1988. године којом се регулише емисија сумпорних и азотних оксида из термоелектрана и великих индустријских погона. Неколико држава чланица обавезало се на смањење емисија угљен-

6) Francis McGowan, *European Energy Policies in a Changing Environment*, Physica-Verlag Heidelberg, 1996, p. 14.

диоксида, друге државе чланице су желеле да следе такво понашање, а то је резултирало заједничким ставом у међународним преговорима који су довели до 1992. године и Конвенције у Рију о глобалним климатским променама. Државе чланице настојале су да успоставе заједничку основу о мерама за промовисање ефикасног коришћења енергије и развоја обновљивих извора енергије.

Заједница није предвиђала заједничку енергетску политику, али није било ни директних мера о енергији у Уговору из Рима. Након 1973. године и нафтне кризе, априла 1974. одлуком Савета изражена је заједничка воља за побољшање енергетске сигурности: подстицањем производње нуклеарне енергије, разноврсним и поузданим спољним ресурсима, истраживање и технолошки развој треба да обезбеде потребан развој извора енергије.⁷

До средине 80-их година, Комисија је успела да осигура место у креирању енергетске политике, али то је било далеко од свеобухватне енергетске политике Заједнице. Од тог времена, незванична улога Заједнице у енергетској политици почела је да расте. Помак у овој области делимично представља резултат промена унутар саме Заједнице. Јединствени европски акт 1987. године означио је обновљени активизам Комисије. То се најјасније види у две области - либерализацији тржишта и заштити животне средине. Комисија је започела све видљивију улогу у предлагању политика и регулисању економије Заједнице, укључујући и енергетски сектор. Постоје и други аспекти учешћа Комисије у енергетској политици. Она је наставила са пружањем подршке за енергетску ефикасност и обновљиве изворе енергије кроз истраживање буџета и помоћу других мера (као што су препоруке о повлашћеним условима за снабдевање обновљивим изворима). Такође, она је настојала да развије одговорност у области сигурности снабдевања, тражећи да се придружи Међународној агенцији за атомску енергију како би активно укључила у управљање кризама у сектору енергије.

Први подстицај да се предузму конкретни кораци на пољу енергетске политике била је Суецка криза 1956-1957. године која је показала рањивост земаља увозница нафте. Савет је усвојио регулативу којом су се државе чланице обавезале да одржавају хитне залихе нафте и нафтних деривата које одговарају потрошњи за 65 дана. Нова иницијатива повезана је са реакцијом на

7) Seymur Huseynli, „Energy Policy of the European Union and Importance of the Energy Resources of Azerbaijan: Neo-functional and Liberal Intergovernmentalist Approach“, *International Affairs and Global Strategy (Online)*, Vol. 8, 2013.

цене нафте изазване трећим (1967) и четвртим арапско-израелским ратом (1973). Савет је 1972. године усвојио две директиве, једна захтева од држава чланица да обавесте Комисију о увозу угљоводоника и друга у којој се захтева од њих да извештавају о инвестиционим пројектима у сектору нафте, гаса и електричне енергије. Суочивши се са ограниченим успехом у усвајању и имплементацији поменутих предлога и директива, Комисија је 1973. године представила нови предлог о потреби да се успостави енергетска политика Заједнице. Испоставило се да Комисија није била у стању да помири дивергентне интересе држава чланица.

Други талас иницијатива Заједнице догодио се током осамдесетих година. Комисија је објавила 1981. године *Саопштење о развоју енергетске стратегије за Европу*.⁸ Документ одражава нови приступ према питању енергије, прихватајући могућност одржавања децентрализоване енергетске политике. Истовремено, заједничко деловање може бити предузето у областима где је то предвиђено Уговором. Након 1986. године и нуклеарне катастрофе у Чернобилу, цена нафте пада, а Савет је усвојио још један сет закључака којима дефинише циљеве енергетске политике до 1995. године и истакао неопходност „сигурне доступности енергије на задовољавајућем економским основама, као предуслов за остваривање економских и социјалних циљева Заједнице и држава чланица“.⁹

2. ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА ЕУ - ИЗМЕЂУ МАСТРИХТА И ЛИСАБОНА

Покушаји Заједнице да озваничи своју улогу у Уговору о Европској унији, нису дали резултате. Иако је Комисија успела да убаци недео о релативно слабој улози Заједнице у овој области, у последњој фази преговора велики број држава чланица ставио је примедбе и тај део је уклоњен. Почетком 1995. године, Комисија је објавила *Зелену књигу о енергетској политици (Green Paper)* у којој се налази мноштво предлога који се односе директно на енергетску политику. Као резултат ових предлога основане су Европске асоцијације за струју, гас, нафту, обновљиве изворе енергије и очување индустрије.

8) Terence Daintith, Leigh Hancher, *Energy Strategy in Europe: The Legal Framework*, Walter de Gruyter, 1986, p. 170.

9) Sami Andoura, Leigh Hancher, Marc Van der Woude, *Towards a European Energy Community A Policy Proposal*, нав. дело, p. 19.

Комисија је урадила преглед енергетске политике која је објављена у Белој књизи (*White Paper*) за Међувладину конференцију одржану 1996. године. Циљеви енергетске политике ЕУ дефинисани су као: укидање преосталих баријера у трговини и конкуренцији и заокружење унутрашњег тржишта, смањење емисија које доводе до киселих киша и ефеката стаклене баште и побољшање дугорочне сигурности снабдевања.¹⁰

Северним проширењем (Финска, Шведска и Аустрија), Заједница је прихватила нове државе које су имале своје енергетске ресурсе. Европска унија је постала свесна могућих криза у случају проблема у снабдевању енергијом који се не могу решити без заједничке енергетске политике. 2000. године Комисија је припремила Зелену књигу (*Green Paper*) – „*Ка европској стратегији безбедног снабдевања енергијом*“, у којој се говори о повећању потрошње енергије и проблему повећане зависности од страних извора енергије.¹¹

Упркос недостатку посебног наслова посвећеног енергији пре 2009. године, Унија је ипак, развила значајне активности у области енергетике, почевши са скромним мерама за одржавање залиха усвојених у периоду после нафтне кризе. Касније, средином 90-их, уследило је усвајање *Директива о стварању унутрашњег тржишта електричне енергије и гаса*. Први сет мера либерализације који је донет између 1996. и 1998. године, допуњен је у другој серији обавезујућих мера током 2003. године. Комисија потом предложила је трећи пакет мера о унутрашњем тржишту енергије који је усвојен 2009. године и пружа нови регулаторни оквир за промоцију енергетског тржишта.

Програм Делорове Комисије за успостављање унутрашњег тржишта до краја 1992. године, даље је разрађен у Белој књизи којом се кренуло према укључивању енергетског сектора у општи оквир унутрашњег тржишта ЕУ (уклањање територијалних баријера, приближавање индиректног опорезивања). Након тога, Комисија је направила извештај о унутрашњем енергетском тржишту у коме је описала постојеће препреке завршетка унутрашњег енергетског тржишта. Извештај се може сматрати првим кораком ка либерализацији енергетског тржишта. Његове препоруке довеле су до првих директива деведесетих. Међутим, ове директиве

10) Communication from the Commission, *Energy for the future: renewable sources of energy - White Paper for a Community Strategy and Action Plan*, COM(97)599 final http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com97_599_en.pdf

11) *Green Paper - Towards a European strategy for the security of energy supply* /COM/2000/0769 final <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52000DC0769>

нису биле широког обима и биле су оријентисане на транспарентност цена гаса и електричне енергије, транзит електричне енергије и гаса кроз главне мреже ЕУ, прогресивну либерализацију одређених активности у вези са производима угљоводоника. 1992. године, тадашњи комесар за енергију, заговорник либерализације енергетског сектора, предложио је оснивање посебне радне групе. Међутим, предложени „Кардозо пакет“, који је садржао принципе слободног протока енергије и слободан избор добављача које би бирали потрошачи, нису прихватиле државе чланице. Комисија се вратила са новим предлогом 1995. године када је представила Зелену књигу у којој је детаљно дата њена глобална визија улоге Комисије у енергетском сектору, са циљем задовољавања потреба домаћих и индустријских корисника по најнижој цени. 1996. и 1998. године усвојене су Директиве о електричној енергији и гасу који су обележили прве озбиљне кораке ка либерализацији електричне енергије и гаса.

Процес либерализације одвијао се различитим брзинама међу државама чланицама: неке државе попут Велике Британије, прилично рано су либерализовале своја тржишта, док друге нису биле склоне томе. У светлу великих разлика које су остале између држава чланица у погледу либерализације и отварање тржишта, Европски савет је у Лисабону 2000. године, нагласио потребу да се убрза овај процес. У циљу комплетирања унутрашњег тржишта гаса и електричне енергије, донете су нове Директиве о струји и гасу 2003. године у којима се захтева да се либерализација тржишта гаса и електричне енергије обави до 1. јула 2004. године за велике потрошаче и 1. јула 2007. године за све потрошаче. Међутим, отварање енергетског унутрашњег тржишта у ЕУ у 2005. години је достигло тек 66% у домену електричне енергије и 57% у сектору гаса. Реализација другог таласа Директива о струји и гасу остала је непотпуна у многим државама чланицама, као што се може видети из низа прекршајних поступака покренутих од стране Комисије против 17 држава чланица у априлу 2006. године.¹²

Повећање цена енергената, јачање спољне зависности, као и пораст свести о климатским променама, заједно са енергетским кризама (Русија -Украјина, Белорусија), подстакло је расправу о свеобухватној европској енергетској политици на неформалном самиту 2005. године. Нови, динамичнији и амбициознији приступ

12) David Coen, Mark Thatcher, *Utilities Reform in Europe*, Nova Science Publishers, New York, 2001, p. 36.

европској енергетској политици, иницирала је Комисија у Зеленој књизи - *Европска стратегија за одрживу, конкурентну и сигурну енергију*. Комисија је објавила у јануару 2007. године тзв. Енергетски климатски пакет у коме „Енергетска политика за Европу“ представља централни део.

Европски савет накнадно је одобрио пакет који је замишљен да успостави свеобухватну европску енергетску политику до 2009. године. Овај нови енергетски пакет састоји се од три стуба: повећање сигурности снабдевања, конкурентност европских економија и доступност енергије по приступачним ценама и промоција одрживости животне средине и борбе против климатских промена. Шест приоритетних области за акцију које су идентификоване у пакету су: енергија за послове и раст, сигурност и конкурентност снабдевања, ефикаснији енергетски микс, борба против климатских промена, подстицање иновација, и односи са трећим земљама.¹³

Нови импулс довео је до преговора и усвајања трећег пакета унутрашњег енергетског тржишта 2009. године. Парадоксално, док је овај енергетски пакет управо усвојен, готово све државе чланице су још увек кршиле различите одредбе постојећег законодавства заједнице из другог пакета. Поред тога, Комисија је 2007. године покренула институционални преглед енергетске политике који је замишљен да пружи општи оквир честим дискусијама о енергетским питањима под окриљем европских институција. Комисија издаје ажуриране Стратешке коментаре европске енергетике (*European Strategic Energy Review – ESER*) кроз које се прати напредак и идентификују нови изазови и одговори у сектору енергије.

Различити фактори доприносе одсуству ефикасне енергетске политике. Један од најважнијих фактора тиче се самих држава чланица. Свака чланица доживљава енергију као стратешко питање и жели да задржи контролу над сопственим енергетским ресурсима.

3. ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА ЕУ И ЛИСАБОНСКИ УГОВОР

Политика енергије налазила се у средишту европске интеграције од самог почетка што се може видети из садржаја два оснивачка уговора - ЕЗУЧ и ЕУРАТОМ. Ова два Уговора јединствена

13) Sami Andoura, Leigh Hancher, Marc Van der Woude, *Towards a European Energy Community A Policy Proposal*, нав. дело, р. 23.

су по томе што су предвидела заједничку политику карактерисану специфичним алатима енергетске политике са ексклузивним наднационалним овлашћењима. Наредни уговори – Римски уговор, Јединствени европски акт, Мастрихт, Амстердам и Ница, не пружају свеобухватни правни основ за бављење питањима енергије. Са истеком ЕЗУЧ 2002. године, ЕУРАТОМ остаје једини правни основ за заједничку енергетску политику, али само у сектору нуклеарне енергије. Мере енергетске политике могу се развијати само на основу општих одредби Уговора - да подлежу принципу супсидијарности и правилима унутрашњег тржишта. Укључивање новог наслова Енергетика у Лисабонском уговору суштински не мења слику. Коначни текст поглавља о енергетици, пажљиво је креиран компромис између националног суверенитета над природним ресурсима, енергетског опорезивања, и подељене надлежности ЕУ за друга подручја.¹⁴

Упркос постојању значајне политичке опозиције у преговорима око Лисабонског уговора, енергија добија експлицитно признање у члану 4 првог дела Уговора о функционисању Европске уније (УФЕУ), као једна од подељених надлежности Уније.¹⁵ Посебан Наслов који се односи на енергију за сада се састоји од једног члана – члан 194, у коме се наводи да је надлежност у области енергије подељена између ЕУ и држава чланица. Овај члан помиње четири главна циља енергетске политике 1. гарантовање функционисање енергетског тржишта, 2. обезбеђивање сигурног снабдевања Уније, 3. промовисање енергетске ефикасности и развој нових и обновљивих врста енергије, и најзад 4. промовисање повезаности енергетске мреже.¹⁶ Ови циљеви треба да се извршавају у духу солидарности између држава чланица. Члан 194 у ставу 2 предвиђа, да закони Уније неће утицати на избор држава чланица између различитих извора енергије и општу структуру њихове понуде.¹⁷ Законодавне мере које би допринеле остварењу поменутих циљева могу бити усвојене квалификованом већином, али за питања која потпадају у оквир члана 194 став 2, одлучује се једногласно. Једногласност остаје правило за усвајање мера опорезивања енергије, што је и потврђено у ставу 3.¹⁸

14) Sami Andoura, Leigh Hancher, Marc Van der Woude, *Towards a European Energy Community A Policy Proposal*, Studies and research, Notre Europe, 2010, p. 3.

15) European Union - *Consolidated Treaties and Charter of fundamental rights*, p. 134.

16) Ibid.

17) Ibid., p. 135.

18) Ibid.

Европске институције не могу да усвоје мере којима усмеравају државе чланице да инвестирају у одређене врсте производње енергије или производњу довољне количине енергије из сопствених извора за добробит остатка Уније; нити могу да узурпирају функције националних влада током енергетске кризе.

Што се тиче нуклеарне енергије, однос између Лисабонског уговора и ЕУРАТОМ уговора показао се као извор контроверзи током међувладиних конференција које су водиле до израде Уставног уговора. Изненађујуће, ни Лисабонски уговор није успео то да разреши. Иако су неке државе чланице позивале на укидање ЕУРАТОМ-а и консолидацију великог броја његових одредби у новом Уговору, он сада чини део нових уставних решења, суштински у неизмењеном облику.

Лисабонски уговор потврђује надлежност Уније над усвајањем превентивних мера како би се избегле безбедносне претње и могу пружити основу за политичку подршку свеобухватнијим мерама у будућности. Међутим, солидарност међу државама чланицама остаје слаба. Прост пример је Уредба о сигурности снабдевања гасом која је усвојена крајем 2010. године. Ова Уредба представља одговор на енергетску кризу која је произашла из спора Украјина - Русија, при чему је нагласак на повећању солидарности.

У области спољне акције, Лисабонски споразум уводи неке значајне промене које могу да утичу на енергетску политику. Што се тиче спољног представљања, члан 17 УЕУ наводи да „са изузетком заједничке спољне и безбедносне политике, и другим случајевима предвиђеним Уговором, Комисија ће обезбедити спољну представљеност Уније“.¹⁹ Члан 21 УЕУ наводи да Унија мора да дефинише и настави заједничке политике и акције и да треба радити на повећању нивоа сарадње у свим областима међународних односа, укључујући „помоћ за развој мера за очување и унапређење квалитета животне средине и одрживо управљање глобалним ресурсима, како би се осигурао одрживи развој“.²⁰ У извршавању ових и других мера, обезбеђивања конзистентности између различитих области спољњег деловања и између других политика ЕУ, члан 21 у ставу 3 наводи да „Савет и Комисија, уз помоћ Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику, треба да обезбеде да се конзистентност и реализује“.²¹

19) Ibid., p. 25.

20) Ibid., p. 28.

21) Ibid.

Поред тога што јој је посвећен наслов у Уговору, енергетика представља питање хоризонталне политике. У том погледу, енергетска политика ЕУ је компонента других политика, као што су: спољна политика (везана за технолошке иновације и развој дугорочних односа са транзитним земљама); заштита животне средине (кључни елемент у смањењу CO₂ и стимулисању инвестиција у обновљиве изворе енергије); конкуренција (приступ повољним енергетским ресурсима за осигурање међународне конкурентности европске индустрије).

Последњи догађаји, као што су ситуација око природног гаса због кризе у односима Русија - Украјина, или нафтна криза, велика су претња за Европску унију. Учешће нафте у укупној потрошњи енергије Уније никада није било мало: највећа употреба нафте је у сектору саобраћаја и удео тог сектора чини $\frac{2}{3}$ укупне потрошње нафте. Негативан утицај нафте на животну средину и решавање алтернативних извора енергије, утиче на смањење степена зависности од нафте. Како би се она svela на најмању меру, Унија подстиче железнички транспорт. Други начин је усмеравање компанија уз помоћ пореза, тачније, кроз повећање пореза у секторима потрошње нафте али и кроз смањење пореза за подстицање истраживања и производње нових извора енергије. Садашњи енергетски систем у оквиру ЕУ, у великој мери зависи од фосилних горива. Учешће фосилних горива у укупној потрошњи енергије незнатно је опало у периоду 1990-2005. године: од 83% на 79%. Преко 54% примарне потрошње енергије у 2005. години је увезено. Зависност се рапидно повећава за природни гас и угљь. Увоз природног гаса чинио је око 59% укупне потрошње гаса 2005. године, док је увоз угља 42%. Увоз нафте износи чак 87% у 2014. години, услед недостатка правих алтернатива у овом сектору и малим резервама нафте у ЕУ.²²

Како статистички подаци показују, ЕУ мора да обезбеди чисту и сигурну енергију. Унапређење производње обновљиве енергије један је од начина да се смањи зависност од Русије. Циљеви модернизације енергетске инфраструктуре Уније познати су под називом пакет „20 - 20 - 20“ што значи смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште за 20% у односу на ниво из 1990. године, повећање удела потрошње енергије из обновљивих извора на 20% и повећање енергетске ефикасности за 20%. Иако ова промена представља драгоцен корак ка стварању енергетске

22) Iana Dreyer, Gerald Stang, „Energy moves and power shifts EU foreign policy and global energy security“, *ISSReport* No.18, EU Institute for Security Studies, 2014, p. 5.

политике, имплементација договорених циљева остаје најважнији и најтежи део овог процеса.

*
* *
*

Садашња правила европске енергетске политике имају и следеће недостатке:

државе чланице имају обавезу да примењују трећи енергетски пакет из 2009. године, али већина њих није успела да правилно спроведе ни претходна два пакета.

инструменти енергетске политике Европске уније су непотпуни. ЕУ нема надлежност да постави смернице за истраживачке и развојне активности и инвестиције у мрежама. Питања као што су општи правац европског енергетског сектора и сигурност снабдевања, углавном се појављују у декларативним политичким изјавама (као што су Коментари о енергетској стратегији), али не и у формалним правилима.

енергетска политика има недовољно развијену спољну димензију. Иако је Лисабонски уговор делимично поправио спољну заступљеност, ЕУ је одсутна на међународном тржишту енергије. Њена јака вера у законе унутрашњег тржишта није прихваћена код дела главних актера на обе стране понуде (нпр. Русија, Иран, Венецуела) и потражње (нпр. Кина и Индија).²³

И након ступања на снагу Лисабонског уговора, државе чланице задржавају право да креирају националне енергетске политике. У том смислу, тешко да се може говорити о европској енергетској политици као заједничкој политици. Међутим, оно што је новина је то да, као одговор на заједничке проблеме (попут функционисања унутрашњег тржишта енергије и сигурности снабдевања), ЕУ има овлашћење да спроводи координирану акцију на основу Лисабонског уговора.

ЛИТЕРАТУРА

- Coen, David, Thatcher, Mark, *Utilities Reform in Europe*, Nova Science Publishers, New York, 2001.
- Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament - An energy policy for Europe {SEC(2007) 12} /*

23) Ibid., p. 4.

- COM/2007/0001 final */, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0001>. приступљено 15.11.2016.
- Communication from the Commission, *Energy for the future: renewable sources of energy - White Paper for a Community Strategy and Action Plan*, COM(97)599 final http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com97_599_en.pdf приступљено 15.11.2016.
 - Daintith, Terence, Hancher, Leigh, *Energy Strategy in Europe: The Legal Framework*, Walter de Gruyter, 1986.
 - Dreyer, Iana, Stang, Gerald, „Energy moves and power shifts EU foreign policy and global energy security“, *ISS Report*, No.18, EU Institute for Security Studies, 2014.
 - European Union - *Consolidated Treaties and Charter of fundamental rights*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010. http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_en.pdf. приступљено 15.11.2016.
 - *Green Paper - Towards a European strategy for the security of energy supply/ COM/2000/0769final* <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52000DC0769> приступљено 15.11.2016.
 - Helm, Dieter, *European Energy Policy – Securing supplies and meeting the challenge of climate change*, paper for the UK Presidency of the EU, 2005, http://www.offnews.info/downloads/european_energy.pdf приступљено 12.11.2016.
 - <http://www.euractiv.com/sections/sustainable-dev/biofuels-debate-continues-despite-eu-agreement-302834>, приступљено 15.11.2016.
 - Huseynli, Seymour, „Energy Policy of the European Union and Importance of the Energy Resources of Azerbaijan: Neo-functionalist and Liberal Intergovernmentalist Approach“, *International Affairs and Global Strategy (Online)*, Vol. 8, 2013.
 - McGowan, Francis, *European Energy Policies in a Changing Environment*, Physica-Verlag Heidelberg, 1996.
 - Sorrell, Steven, Sijm, Jos, „Carbon Trading in the Policy Mix“, *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 19, No. 3, Oxford University Press, 2003.
 - Andoura, Sami, Hancher, Leigh, Woude, Marc Van der, *Towards a European Energy Community A Policy Proposal*, Studies and reserch, Notre Europe, 2010.

Jelena Todorovic Lazić

THE EU ENERGY POLICY - LISBON'S STEP TOWARDS
COMMON POLICY

Resume

In recent years, energy has become one of the priority topics of the European Union. Although energy policy is still primarily the responsibility of the Member States of the EU more intensively working on establishing a common European energy policy.

Energy has been a central feature of the EU since its initial inception as the European Coal and Steel Community (ECSC) in the 1950s. A mainstay of successive policies has been to introduce 'singularity' in to the sphere of energy at different scales – for example, from a narrow central pooling of physical resources, as with the ECSC, to much broader attempts at introducing a liberalised single market place for gas and electricity, and proposals for a single gas buyer mechanism under the 2015 Energy Union framework. These moves were typically internal responses to external events, such as the Arab oil embargoes or geopolitical tension between Russia and eastern European countries. To achieve the goal of a single internal energy market policies have sought to remove or reduce the friction placed on cross-border trade, governance and regulation of energy by often contradictory and conflicting national policies of member states.

Energy policy is inextricably linked to climate change and sustainable development, and the introduction of cleaner production and energy efficiency of key development areas. The issue of efficient energy supply encourages the EU to develop a sustainable policy of energy efficiency and the problems in gas supply from Russia were further encourage this process. EU energy security is treated with internal and external level. On the first through the strengthening of regulations, liberalization and regulation of competition, and better linking markets, measures to boost energy efficiency and increased use of renewable energy sources. On an external level, by strengthening

cooperation with suppliers accompanied by diversification of sources and supply routes. Lately energy themes are becoming more frequent as a priority in the dialogue with partners in the context of EU external relations.

Keywords: energy policy, the EU, climate change, the Lisbon Treaty

* Овај рад је примљен 18. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Оливера Пурић**

Правосудна академија, Београд

*Ана Кнежевић Бојовић***

Институт за упоредно право, Београд

КРЕИРАЊЕ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ У ПРАВОСУЂУ СРБИЈЕ И УТИЦАЈ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

Успостављање владавине права један је од основних критеријума које кандидати за чланство морају да испуне на путу придруживања Европској унији, а увођењем овог критеријума Европска унија је ставила политику спољног условљавања у сам центар процеса проширења. За успостављање владавине права од посебног је значаја постојање функционалног правосудног система и делотворна борба против корупције, те поштовање основних права како у прописима, тако и пракси. За постојање функционалног правосуђа неопходно је независно, непристрасно и стручно правосуђе; независност правосуђа се осим на институционалном, остварује и на персоналном плану јер само судије које се одликују високим нивоом стручности могу професионално и независно да обављају своју функцију. Стручност и последично независност судија изграђује се и оснажује помоћу сталне обуке судија. Креирање образовне политике институција које су одговорне за обуку судија стога је од кључног значаја за остварење владавине права.

* Саветник

** Научни сарадник

У раду ауторке испитују у којој мери је овај задатак подложен политици спољног условљавања у оквиру процеса придруживања Европској унији.

У раду ауторке, користећи упоредноправни метод, испитују међународне стандарде који се односе на обуку судија, чије поштовање треба обезбедити у пракси у Србији. Ауторке потом указују на досадашње искуство и праксу у Србији у области обуке судија и пут од оснивања Правосудног центра до успостављања Правосудне академије. Нормативним методом ауторке анализирају надлежности органа Правосудне академије и највиших тела правосудне власти – Високог савета судства и Државног већа тужилаца – у креирању образовне политике Правосудне академије. Анализирајући, са друге стране обавезе које су Акционим планом за Поглавље 23 прописане Правосудној академији, ауторке указују на неочекивани утицај процеса придруживања на образовну политику и обуку судија и тужилаца у Србији, и ограничења која из њих проистичу, и указују на могући начин њиховог превазилажења.

Кључне речи: придруживање, Европска унија, обука, судије, политика условљавања, Правосудна академија, Поглавље 23, стручност, независност.

1. ЗНАЧАЈ ОБУКЕ СУДИЈА У КОНТЕКСТУ ПРОЦЕСА ПРИДРУЖИВАЊА ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Успостављање владавине права спада у основне критеријуме које кандидати за чланство морају да испуне на путу придруживања Европској унији. Владавина права која се првенствено поставља као политичко питање и критеријум за право прожима све ставке критеријума из Копенхагена које је Европски савет усвојио 1993. године а који су потом потврђени на састанку у Мадриду 1995. године, када је додат и критеријум који се односи на постојање одговарајућих административних капацитета за примену целокупног корпуса законодавства Европске уније - *Acquis Communautaire*.¹ Увођењем ових критеријума, Ев-

1) Погледати http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/chapters-of-the-acquis/index_en.htm и Presidency Conclusions, Copenhagen European Council - 21-22.06.1993, доступно на http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf

ропска унија је заправо ставила политику спољне условљености у сам центар процеса проширења.² Током преговора са Хрватском је у преговарачки процес уведено ново поглавље, Поглавље 23, које обухвата правосуђе, борбу против корупције, основна права и права грађана ЕУ, а преговори о придруживању су почели да се воде у складу са новом методологијом.³ Касније је Европска унија је у својим стратешким документима у вези са придруживањем усвојила такозвани “нови приступ”, према коме се преговори за поглавља 23 и 24 (Правосуђе и основна права и Слобода и безбедност отварају први или рано у преговарачком процесу), док отварању поглавља претходни детаљан аналитички преглед (*screening*), који подразумева и давање јасних циљева које држава кандидат мора испунити.⁴ Идеја је тако би државе кандидати требало да имају довољно времена да остваре стварни квалитативни помак у овим областима пре придруживања.⁵ У одговор

- 2) Zoran Nechev et al, *Embedding rule of law in the enlargement process—a case for EU political conditionality in the accession of the Western Balkan Countries*, 2013. www.kas.de/wf/doc/kas_36352-1522-1-30.pdf. Такође в. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier. „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe” *Journal of European public policy* 11.4 (2004), стр. 661-679; Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier (eds.) *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Cornell University Press, Ithaca, 2005. Што се тиче улоге ЕУ у успостављању демократије и владавине права, тврди се да ЕУ има „моћ трансформације“ или „демократизације власти“. В. Heather Grabbe, *The EU’s Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe* (Palgrave Studies in European Union Politics), Hardcover, 2006; Grzegorz Ekiert, Jan Kubik, Milada Anna Vachudova, „Democracy in the Post-Communist World: An Undending Quest”, *East European Politics & Societies*, SAGE Publications, vol. 21 no. 1, 2007, стр. 7-30.
- 3) Presidency Conclusions, European Council, Brussels, 15 December 2006. Поучена негативним искуствима које је имала приликом такозваног петог придруживања (придруживања прво 10 држава Централне и Источне Европе 2005. године, и потом још две - Румуније и Бугарске - две године касније), када се показало да промене у области владавине права представљају дуготрајан и компликован процес, те да проблеми у вези са реформом правосуђа и борбом против организованог криминала нису у потпуности превазиђени, Европска унија је променила свој приступ преговорима о проширењу. В. Wolfgang Nozar, „The 100% Union: The rise of Chapters 23 and 24”, доступно на <http://www.clingendael.nl/publication/100-union-rise-chapters-23-and-24>, приступ 6.5. 2015. године.
- 4) Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012, COM(2011) 666 final, 12.10.2011, 5. , Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013, European Commission, October 2012, Brussels http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee And the Committee of the Regions Enlargement Strategy and Main Challenges 2014-15, Brussels, 8.10.2014, COM(2014) 700 final, стр. 12, доступно на http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-strategy-paper_en.pdf, приступ 27.4. 2015. године.
- 5) Christophe Hillion, „Enlarging the European Union and deepening its fundamental rights protection“, *European Policy Analysis*, June issue 2013, стр. 6. Ова методологија први

на нови приступ Европске уније, државе које су кандидати за придруживање по правилу, израђују Акционе планове за преговарачко поглавље 23. Србија је свој Акциони план за ово поглавље усвојила након дуготрајног и делимично консултативног процеса 27. априла 2016. године.⁶

Европска комисија је 2015. године усвојила нову Стратегију проширења и унела додатне новине у извештавање о напретку држава кандидата, увођењем јасних описних оцена о припремљености држава кандидата за придружење. Једно од поглавља за која се таква оцена даје и управо и Поглавље 23, при чему се оцењује како постојеће стање тако и напредак остварен током године за коју се извештај израђује.⁷

Јасно је, дакле, да успостављање владавине права представља један од кључних предуслова за придруживање ЕУ. У том смислу, од посебног је значаја постојање функционалног правосудног система и делотворна борба против корупције, те поштовање основних права како у прописима, тако и пракси.⁸ За постојање функционалног правосуђа неопходно је независно, непристрасно и стручно правосуђе. У правној теорији не постоји јединствен

пут је примењена у преговорима са Црном Гором – в. General EU position – ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Montenegro to the European Union (AD 23/12, 27 June 2012), као и Outcome of Screening on Chapter 23 for Montenegro: Judiciary and fundamental rights (doc. 17785/12, 14 December 2012). При том се истовремено желела избећи потреба за успостављањем механизма накнадне контроле, као у случају Бугарске и Румуније. Adam Fagan, Indraneel Sircar, *Judicial Independence in the Western Balkans: Is the EU's 'New Approach' Changing Judicial Practices?* No. 11, June 2015, http://www.maxcap-project.eu/system/files/maxcap_wp_11.pdf, 9, приступ 1. новембра 2015; Milada Anna Vachudova, Aneta Spendzharova, „The EU's cooperation and verification mechanism: fighting corruption in Bulgaria and Romania after EU accession”, *European Policy Analysis*, Swedish Institute for European Policy Studies, Vol. 1, 2012, стр. 1-19

- 6) Акциони план је доступан на интернет страници Министарства правде <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/12647/akcioni-plan-za-pregovaranje-poglavlja-23-usvojen-na-sednici-vlade-srbije-27-aprila-2016.php>. За више о преговорима Србије и ЕУ у вези са поглављем 23 в. Ана Кнежевић Бојовић, „Преговори Србије и Европске уније у вези са поглављем 23: правосуђе, основна права и независност правосуђа”, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, год. 14, бр. 52/53 (2015), стр. 24-41.
- 7) За детаљнију анализу в. Ана Кнежевић Бојовић, „New Eu Enlargement Strategy and Country Progress Reports – A Motor For Change?“, *Foreign Legal Life*, Институт за упоредно право, 4/2015, стр. 67-79.
- 8) Serbia 2016 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final} 54, доступно на http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf

одговор на питање шта је то независно правосуђе.⁹ Ипак се чини сасвим могућим, како то чини Весна Ракић Водинелић, установити формулу о политичкој независности судија и судства, комбинујући националне стандарде права демократских друштава и међународних европских стандарда.¹⁰ Независност правосуђа се осим на институционалном нивоу, остварује и на персоналном плану, јер правосуђе чине људи који у њему раде. Управо независност и обученост судија најбоље конкретизују апстрактне захтеве Европске уније за постојањем независних институција и обезбеђењем стандарда владавине права у пракси. Независност судије представља лични интегритет судије који је у стању да се избори са притисцима на његов рад. Дакле, ради се о карактерном својству носиоца правосудне функције, али је веома важно да се независност личности судије изграђује и оснажује помоћу континуиране обуке. Само судије које се одликују високим нивоом стручности могу професионално и независно да обављају своју функцију.

Потреба за оспособљеношћу, која је нераскидиво везана за услов независности и непристрасности, изричито се наводи у члану 14 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, али је наглашена и у многим стандардима који се посебно баве именовањем за судије.¹¹ Тако, на пример, Европска повеља

9) Како истичу McNollgast, у „Conditions for Judicial Independence”, *Journal of Contemporary Legal Issues*, University of San Diego School of Law, 2006, vol. 15, стр. 105-128.

10) Весна Ракић-Водинелић, Ана Кнежевић Бојовић, Марио Рељановић, *Реформа правосуђа у Србији 2008-2012*, Правни факултет Универзитета «Унион», Службени гласник, Београд, 2012, стр. 19-20.

11) „1. Сви су једнаки пред судовима и судовима правде. Свако лице има право да његов случај буде расправљан правично и јавно пред надлежним, независним и непристрасним судом, установљеним на основу закона који одлучује о основности сваке оптужбе подигнуте против њега у кривичним стварима или о оспоравању његових грађанских права и обавеза (...)“, Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, (Службени лист СФРЈ, бр. 7/71; Препорука бр. (94)12 Комитета министара о независности, делотворности и улози судија, Начело III; Европска повеља о закону за судије говори о уској повезаност почетне и сталне обуке са независношћу и ефикасношћу укупног правосудног система (European Charter on the statute on judges, DAJ/DOC (98) 23, доступно на https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/European-Charter-on-Statute-of-Judges_EN.pdf). Основна начела независности судства усвојена од стране УН 1985 (U.N. Basic Principles on the Independence of the Judiciary, 1985, доступна на <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>); Мишљење бр. 4 (2003) Консултативног већа европских судија о почетној и сталној обуци Consultative Council of European Judges (CCJE) and Consultative Council of European Prosecutors (CCPE), погледати <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1560897&site=CM>, Opinion No.4 (Consultative Council of European Judges (CCJE), 2003, доступно на [http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/CCJE\(2003\)OP4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/CCJE(2003)OP4_en.pdf)); Препорука Комитета министара државама чланицама Савета Европе „О

о закону за судије прописује „право судије на обуку у оквиру службе“: судија мора имати могућност редовног похађања течајева обуке који се организују о трошку државе, а чији је циљ да судијама обезбеди могућност одржавања и унапређивања својих стручних, друштвених и културних вештина. Надаље, и Комитет Министара Савета Европе истакао је да је “потребно обезбедити одговарајуће услове за рад како би се судијама омогућило да раде ефикасно, и то посебно (...) обезбедити одговарајућу обуку у судовима и, тамо где је то могуће, при другим установама и органима, пре именована.”¹² Комитет Министара је такође истакао да би судијама требало обезбедити теоријску и практичну почетну обуку и практичну допунску обуку, које би целокупно финансирали држава, као и да би независни орган требало да обезбеди, у складу са образовном аутономијом, да програми почетне и допунске обуке задовољавају критеријуме отворености, стручности и непристрасности, својствене судијској функцији.¹³

У складу са постављеним приоритетима Савета Европе и Европска унија у својим документима Амстердамском уговору од 2. октобра 1997., документима Европског савета одржаног у Тампереу 15. и 16. октобра 1999. и Хашким програмом, усвојеним 4. и 5. новембра 2004. наводи успостављање институција за обуку у правосуђу, постојање почетне и сталне обуке и њен значај у оквиру Европске уније. Тако је и у оквиру Европске Уније настао је принцип по коме је обука у правосуђу главни параметар за успостављање независног и ефикасног правосуђа као и заједничке правне културе са освртом на заједнички европски правосудни простор. Програм из Стокхолма и Акциони план даље развијају потребу за обуком у правосуђу и наглашава потребу обуке у вези са правним тековинама ЕУ. На основу тих докумената донета је и одлука Европске комисије о потреби јачања обуке у правосуђу али и других правних професија.

Обука судија стога је илустративна за процес изградње стручних и демократских капацитета правосудног система, што је од виталног значаја за демократску консолидацију транзиционих токова у Србији.

судијама: независност, делотворност и одговорност“ (CM/Rec (2010) 12 on judges: independence, efficiency and responsibilities, доступна на [https://www.coe.int/t/dghl/standard-setting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/CMRec\(2010\)12E_%20judges.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standard-setting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/CMRec(2010)12E_%20judges.pdf))

12) Препорука бр. (94)12 Комитета министара о независности, делотворности и улози судија, Начело III.

13) Препорука CM/Rec (2010) 12, op.cit.

2. ОБУКА СУДИЈА У СРБИЈИ

Значај обуке у правосуђу, која има за циљ изградњу и унапређивање стручности свих носилаца правосудне функције као и подизање капацитета целокупног правосудног система, уочен је већ у току првог реформског таласа у правосуђу Србије.¹⁴ Само уз помоћ јачања стручних капацитета правосуђе у Србији је могло да поврати легитимитет који му је недостајао да би, у склопу својих уставних ограничења, било кадро да регулише односе у друштву које се налазило на путу демократске транзиције.¹⁵

У периоду пре отпочињања реформе у домаћем правосудном систему није постојала организована обука, осим повремених стручних саветовања на тему проблематичних питања из дневне праксе. У почетној фази реформе, едукација судија и тужилаца одвијала се пре свега захваљујући напорима домаћих невладиних организација и међународних развојних партнера.¹⁶ Ови напори били су утемељени на становишту да центри за обуку у правосуђу имају потенцијал да постану чинилац реформе кључан за формирање реформске коалиције, а не само за јачање стручних капацитета носилаца правосудних функција. Да би институционализација обуке у правосуђу дала свој пуни ефекат, тј. да би омогућила правилно уношење критеријума стручности за избор и каријерно напредовање носилаца правосудне функције, они морају да буду подржани од других институција у правосудном систему као и да задобију легитимитет унутар истог система. На основу једног таквог разумевања улоге националног центра за обуку у правосуђу, 6. децембра 2001. године потписан је Споразум о оснивању Правосудног центра између Владе Републике Србије и Друштва судија Србије.¹⁷ У склопу даљих реформских

- 14) В. Оливера В. Пурић, *Улога цивилних и политичких актера у процесима институционалне реформе и развоја капацитета правосуђа у Србији од 2002. до 2012. године*, докторска теза, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, стр. 171
- 15) Вид. Tanja Temelkoska Milenković, Joanna Brooks, *Strategy for Transformation of the Judicial Training Center into Judicial Academy*, OSCE, Beograd, 2010, 9; Joanna Brooks, Marko Milanovic., «Crowd-Sourcing Survey on Citizen's Opinions and Experiences of Judicial Reform and Access to Justice», *Judicial Studies Series*, Volume II, UNDP, 2013, стр. 9-24 доступно на http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/library/democratic_governance/judicial-studies-series.html.
- 16) Извештај о реформи правосуђа у Србији, ОЕЦД, доступно на <http://www.osce.org/sr/serbia/24642?download=true>, Међу онима који су организовали или подржали тренинге су АБА/ЦЕЕЛИ, Београдски центар за људска права (курсеви на тему људских права за судије и стручне сараднике, регионални курс за судије из Хрватске, БиХ, Србије и Црне Горе, специјализовани курсеви), Фонд за хуманитарно право, Центар за унапређивање правних студија.
- 17) Уговор о оснивању Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање, децембар 2001, чл. 5 и 6, Архива Правосудног Центра Републике Србије број 05 -00 -01/ 2001- 0.

захвата, Министарство правде је 2008. године, уз подршку ОЕБС-а, основало радну групу са задатком да изради нацрт закона о трансформацији Правосудног центра у националну Правосудну академију (у даљем тексту: ПА), како би се програм обуке правосуђа интегрисао у свеобухватни процес избора и именовања судија и тужилаца.¹⁸ Предложени модел предвидео је обавезну почетну и сталну обуку, са циљем да се припреми и осигура да изабрани кандидати ефикасно обављају своје судијске и тужилачке дужности. Закон о Правосудној академији усвојен је у децембру 2009. године, чиме је Правосудни центар уведен у значајну институционалну трансформацију како би постао пуноправна и одржива Академија.¹⁹

Интересантно је да упркос значају тај процес пуне институционализације још увек није окончан. Правосудна академија је делимично институционализована и интегрисана у правосудни систем Србије. Кроз своје огранке у Крагујевцу, Нишу и Новом Саду, Правосудна академија је постигла регионални приступ и покривеност. Корисници услуга Правосудне академије, по правилу, препознају ову институцију као изузетно важну за функционисање правосуђа и као кључну у процесу реформе.²⁰ Како би се јасно сагледао поступак креирања програма обуке у оквиру Правосудне академије која, како је показано, треба да игра кључну улогу у обезбеђивању стручности а последично и независности носилаца правосудних функција, потребно је испитати улоге различитих тела у креирању образовне политике ове институције.

3. УЛОГЕ РАЗЛИЧИТИХ ТЕЛА У КРЕИРАЊУ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ ПРАВОСУДНЕ АКАДЕМИЈЕ

Управни одбор, Програмски савет и директор представљају срж управљачке структуре Академије.²¹ Програмски савет Пра-

18) Одлука Министарства правде о оснивању Радне групе за трансформацију Правосудног центра у Правосудну академију, мај 2008. година, Архива Правосудног Центра Републике Србије број 18 -00 -53/ 2008- 01.

19) Закон о правосудној академији, Сл. гласник РС, бр. 104/2009, 32/2014 - одлука УС и 106/2015.

20) В. Jasmina Radinovic-Bell, Joanna Brooks, „Partnership Survey of the Judicial Academy of the Republic of Serbia“, *Judicial Studies Series Volume III*, UNDP, 2013, стр. 18-37.

21) У складу са чланом 7. Закона о правосудној академији, Управни одбор је орган који управља Академијом и његов састав чини 9 чланова: четири члана које именује Високи савет судства, два члана које именује Државно веће тужилаца и три члана које именује Влада.

восудне академије одговоран је за развој програма и за утврђивање обима и садржаја свих активности обуке које Академија спроводи.²²

Програмски савет има шест Сталних комисија које су задужене за пријемни испит корисника почетне обуке; почетну обуку и завршни испит, сталну обуку, обуку судијских

и тужилачких помоћника и приправника, обуку судског и тужилачког особља и обуку ментора и предавача. Њихове чланове именује Програмски савет, уз сагласност Управног одбора. Програмски савет такође именује чланове програмских група из реда судија, тужилаца и угледних правника који су уједно и предавачи на Правосудној академији – улога програмских група јесте да пруже додатну стручну подршку раду Сталних комисија.

У складу са члановима 35. и 43. Закона о Правосудној академији, програме почетне и сталне обуке усваја Управни одбор, на предлог Програмског савета, уз сагласност Високог савета судства и Државног већа тужилаца. У пракси, Сталне комисије имају кључну улогу у изради предлога програма сталне и почетне обуке - на основу података добијених кроз евалуацију обука и предлога припремљених кроз њихов рад програмске групе утврђују радни нацрт сталног програма обуке за конкретне области за наредну годину. Овако формулисан предлог програма обуке се доставља Програмском савету ради формалног усвајања предлога, који се потом доставља Високом савету судства и Државном већу тужилаца. Након прибављене сагласности ова два Управни одбор усваја предлог програма сталне обуке коју је предложио Програмски савет. У Правосудној академији не постоји никакав подзаконски акт који би регулисао поступак утврђивања потреба за обуком судија и тужилаца, већ се до сада овај поступак одвијао на основу претходно успостављених пракси.

Посебан изазов у планирању обуке судија и тужилаца у Србији представљају честе измене прописа, што је као последицу до сада имало чињеницу да је до сада програм сталне обуке заправо представљао скуп тематских целина а не каталог обуке, што је добра европска пракса.

22) Чланом 16. Закона о Правосудној академији прописано је да је Програмски савет стручни орган Академије. Њега чини 15 чланова које именује Управни одбор, из реда судија и тужилаца, других стручњака, судског и тужилачког особља и корисника почетне обуке. Најмање пет чланова Програмског савета су судије, најмање три су тужиоци, од којих по једног члана предлаже удружење судија, односно удружење тужилаца, а по један члан је из реда судског и тужилачког особља и корисника почетне обуке.

Чињеница да стална обука судија може бити добровољна или обавезна на основу закона или одлуке Високог савета судства или Државног већа тужилаца (у случају промене специјализације, битних промена прописа, увођења нових техника рада и ради отклањања недостатака у раду судија и заменика јавног тужиоца) јасно указује на неопходност активне улоге Високог савета судства и Државног већа тужилаца у изради програма обуке. Са друге, то истовремено може ограничити поље рада Програмског савета Правосудне академије. Ово потоње је најпре случај због тога што не постоји јасан механизам за финансирање обавезних обука уколико се закон или одлука на основу којих је Академија дужна да их спроводи усвоје током реализације постојећег годишњег програма сталне обуке. Академија је у таквим ситуацијама дужна да обуке одржи, у пракси измени кварталне планове за спровођење постојећег програма обуке, а средства за обуке обезбеди или преусмеравањем средстава планираних за друге обуке или из донаторских средстава.²³ Ово је један од кључних разлога због којих је потребно унапредити не само правни оквир којим се уређује утврђивање потреба за обуком носилаца правосудних функција и запослених у правосуђу, већ и унапредити сарадњу Правосудне академије и највиших тела правосудне власти, Високог савета судства и Државног већа тужилаца.²⁴

Међутим, осим ових ограничења, од који су нека иманентна друштвима у транзицији, док су друга условљена недовољно развијеним правним оквиром и праксом, креирање образовне политике Правосудне академије условљено је у значајној мери и процесом придруживања Европској унији и обавезама које је Србија на себе преузела у овом процесу.

23) Укупна средства за Академију су знатно повећана, али би могла бити више усмерена на пружање обука. Средства издвојена из републичког буџета за активности Правосудне академије су порасла за више од 600% са 29.4 милиона РСД у 2010. на 175.3 милиона РСД у 2013. години. До данас, већи део тих средстава се користи за плате кандидата који тренутно пролазе почетну обуку, накнаде за менторе и 35 редовно буџетираних запослених.

24) Тако је још 2014. године у Функционалној анализи правосуђа (Функционална анализа правосуђа у Србији, октобар 2014. године, доступна на <http://www.mdtfss.org.rs/archive/file/sjfr/Funkcionalna%20analiza%20pravosudja%20u%20Srbiji%20-%20Kompletan%20izvestaj.pdf>, 299) препоручено да Правосудна академија и високи савет судства раде заједно на изради редовних анализа за потребом за обукама у правосуђу. Акционим планом Националне стратегије реформе правосуђа унапређење сталне обуке судија и тужилаца је идентификованог као приоритет. В. Стратешку смернице 3.1.2. Акционог плана за спровођење Националне стратегије за реформу правосуђа 2013.-2018.

4. УНАПРЕД ДЕФИНИСАНЕ ПОТРЕБЕ ЗА ОБУКАМА У ПРАВОСУЂУ СРБИЈЕ

Како је раније истакнуто, стална обука судија може бити добровољна, што је у пракси у Србији преовлађујући случај, или обавезна, на основу закона или одлуке Високог савета судства или Државног већа тужилаца. Међутим, Акционим планом за поглавље 23, који је Србија усвојила у оквиру процеса преговора о придруживању Европској унији, прописана је обавеза Правосудне академије да обучава судије и тужиоце или унапреди спровођење обука. Анализом бројних мера предвиђених Акционим планом могу се идентификовати најмање 23 конкретне мере које Правосудна академија треба да спроведе ради унапређења обука. Већи део тих мера усмерен је на обучавање судија и тужилаца у познавању појединих правних материја и питања, и то углавном из области кривичноправног законодавства – обука из области као што су кривична дела против привреде, ратни злочини, заштита националних мањина, финансијских истрага, борбе против корупције, извршном поступку - док је мањи део ових обавеза усмерен на унапређење саме обуке – нпр. увођење обука на даљину и слично.

У односу на Правосудну академију ове активности представљају заправо предефинисане потребе за обуком, које треба да буду укључене у годишњи програм сталне обуке Правосудне академије. Временски оквир за њихово спровођење је у свом већем делу такав да се предвиђа континуирано спровођење ових обука. То у пракси значи да Правосудна академија мора да обезбеди да потребе за обуком утврђене у Акционом плану за поглавље 23 буду задовољене у њеном програму сталне обуке, или да образложи због чега то није учињено. Стога заправо можемо тврдити да се програм обуке судија, осим на начин који је прописан Законом о Правосудној академији утврђује и кроз обавезе прописане документима јавне политике који се усвајају у оквиру процеса придруживања Европској унији. Оваква пракса заправо представља политику спољног условљавања *par excellence* будући да се у Акционом плану за Поглавље 23 непосредно одговара на недостатке уочене у процесу аналитичког прегледа законодавства (скринингу). Ипак, то је истовремено и својеврсно унутрашње условљавање, будући да на овај начин извршна власт има непосредан утицај на формирање образовне политике Правосудне академије, и то не краткорочно, већ у конкретном случају, то-

ком целог процеса придруживања, за који је јасно да се нипошто неће окончати пре истека 2019. године.²⁵ Иако су у поступак израде Акционог плана били укључени представници Високог савета судства, Државног већа тужилаца, Министарства правде, Врховног касационог суда, Републичког јавног тужилаштва, Тужилаштва за ратне злочине, Правосудне академије и Агенције за борбу против корупције, Акциони план је ипак документ извршне власти. Оправдано се може поставити и питање у којој мери су чланови програмских група Сталних комисија Програмског савета Правосудне академије упознати са целокупним обимом ових обавеза као и неопходношћу да се обуке прописане Акционим планом редовно укључују у програм сталне обуке Правосудне академије за наредне три године.

Јасно је да овај обим обавезних активности обуке које ПА треба да реализује намеће додатни притисак на ПА у погледу планирања и реализације обука. Иако предефинисана листа потреба за обуком у одређеној мери усмерава процес процене потреба за обуком и израде програма обуке, од кључног је значаја да га истовремено не ограничи и тиме умањи улогу Програмског савета, али и Високог савета судства и Државног већа тужилаца, у развијању програма обуке у складу са најбољим међународним стандардима. Штавише, потребе за обуком које су унапред дефинисане у Акционом плану за Поглавље 23 али и другим документима јавне политике ни на који начин не представљају исцрпну идентификацију потреба за обуком у оквиру српског правосуђа. Нови документ јавне политике (стратегије и акциони планови) и закони се усвајају несмањеним темпом. Они морају бити анализирани како би се утврдило да ли и они такође садрже одређене предефинисане потребе за обуком или потребе за обуком на које Правосудна академија треба да одговори. У том погледу, спољно условљавање у односу на образовну политику Правосудне академије, на начин на који је спроведено у Србији, је ограниченог домета и није у пуној мери у функцији остваривања владавине права.

25) Како је предвиђено новом Стратегијом проширења Европске уније, Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions EU Enlargement Strategy, COM(2015) 611 final.

*
* *
*

Као што је анализа показала, упркос јасно дефинисаним улогама органа Правосудне академије и највиших органа правосудне власти у Србији у формулисању образовне политике Правосудне академије, политика спољног условљавања, као иманентни део процеса придруживања Европској унији, има значајну улогу у одређивању правца у коме Правосудна академија треба да усмерава своју образовну политику. Пун обим и конкретност овог условљавања нису на први поглед видљиви, а њихова дугорочна целисходност у неопходном унапређивању стручности и независности носилаца правосудних функција је унеколико упитна. То је превасходно стога што Акциони план за Поглавље 23 представља обавезу која је држава на себе преузела на основу датог стања ствари у оквиру српског правосуђа и правног система – а промене и у организацији обука и у регулаторном оквиру су честе. Испуњавање пуног спектра овако предефинисаних потреба, уз истовремена настојања да се одговори на стварне потребе судија и тужилаца за обукама²⁶ и на тај начин такође допринесе њиховој стручности, оспособљености и независности, представља вишеструки изазов не само за Правосудну академију, већ и за Високи савет судства и Државно веће тужилаца. Савлађивање овог изазова подразумева унапређење сарадње између Правосудне академије, са једне стране, и Високог савета судства и Државног већа тужилаца, са друге стране, у планирању и праћењу спровођења програма почетне и сталне обуке носилаца правосудних функција. Кључни искорак у том погледу представљало би укључивање ова два органа у редован процес утврђивања потреба за обуком, уз истовремено усвајање модела правосудних компетенција. Оваква практична оријентација би осигурала да учесници могу одмах и исправно да примене компетенције које су стекли у извршавању својих обавеза и задатака, док би акценат био стављен на интегрисање компетенција у оквиру правосуђа и њихово прилагођавање конкретним потребама. Овакав приступ би у пуној мери подржао настојања да се у оквиру процеса придруживања

26) Што је једна од потреба идентификованих у овогодишњем Извештају о напретку Србије (Serbia 2016 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, 56) у коме се наводи да програми обуке треба да прате наставни план и програм ВСС/ДВТ да би се одговорило на потребе корисника обуке.

Европској унији, али и на основу потреба за унапређењем рада правосудја које су идентификоване независно од овог процеса, унапреди стручност, оспособљеност и последично, независност носилаца правосудних функција. Истовремено би Акциони план за поглавље 23 морао бити предефинисан тако да јасно ослика нови приступ изградњи компетенција судија и тужилаца.

ЛИТЕРАТУРА

- Brooks, Joanna, Milanović, Marko, „Crowd-Sourcing Survey on Citizen’s Opinions and Experiences of Judicial Reform and Access to Justice“, *Judicial Studies Series*, Volume II, UNDP, 2013, стр. 9-24.
- *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012*, COM(2011) 666 final, 12.10.2011
- *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee And the Committee of the Regions Enlargement Strategy and Main Challenges 2014-15*, Brussels, 8.10.2014, COM(2014) 700 final
- *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions EU*
- Ekiert, Grzegorz, Kubik, Jan, Vachudova, Anna, „Democracy in the Post-Communist World: An Undending Quest“, *East European Politics & Societies*, SAGE Publications, vol. 21 no. 1, 2007, стр. 7-30.
- *Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013*, European Commission, October 2012, Brussels
- *Enlargement Strategy*, COM(2015) 611 final
- Fagan, Adam, Sircar, Indraneel, *Judicial Independence in the Western Balkans: Is the EU’s ‘New Approach’ Changing Judicial Practices?* No. 11, June 2015.
- Grabbe, Heather, *The EU’s Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe* (Palgrave Studies in European Union Politics), Hardcover, 2006
- Hillion, Christophe, „Enlarging the European Union and deepening its fundamental rights protection“, *European Policy Analysis*, June issue 2013, стр. 1-16.
- Кнежевић Бојовић, Ана, „New Eu Enlargment Strategy and Country Progress Reports – A Motor For Change?“, *Foreign Legal Life*, Институт за

упоредно право, 4/2015, стр. 67-79

- McNollgast, „Conditions for Judicial Independence“, *Journal of Contemporary Legal Issues*, University of San Diego School of Law, 2006, vol. 15, стр. 105-128.
- Nechev, Zoran et al, *Embedding rule of law in the enlargement process - a case for EU political conditionality in the accession of the Western Balkan Countries*, 2013.
- Nozar, Wolfgang, „The 100% Union: The rise of Chapters 23 and 24“, доступно на <http://www.clingendael.nl/publication/100-union-rise-chapters-23-and-24>, приступ 6.5. 2015. године
- *Presidency Conclusions*, Copenhagen European Council - 21-22.06.1993
- *Presidency Conclusions*, European Council, Brussels, 15 December 2006
- Radinovic-Bell, Jasmina, Brooks, Joanna, „Partnership Survey of the Judicial Academy of the Republic of Serbia“, *Judicial Studies Series Volume III*, UNDP, 2013, стр. 18-37.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich, „Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe“, *Journal of European public policy* 11.4 (2004), стр. 661-679.
- Schimmelfennig, Frank, Sedelmeier, Ulrich, (eds.) *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Cornell University Press, Ithaca, 2005.
- *Serbia 2016 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final} 54*
- Temelkoska Milenković, Tanja, Brooks, Joanna, *Strategy for Transformation of the Judicial Training Center into Judicial Academy*, OSCE, Beograd, 2010.
- Vachudova, Milada, Anna Spendzharova, Aneta, „The EU's cooperation and verification mechanism: fighting corruption in Bulgaria and Romania after EU accession“, *European Policy Analysis*, Swedish Institute for European Policy Studies 1, 2012, стр. 1-19.
- *Акциони план за Поглавље 23*
- *Акциони план за спровођење Националне стратегије за реформу правосуђа 2013.-2018.*
- *Европска повеља о закону за судије* (European Charter on the statute on judges, DAJ/DOC (98) 23.
- *Закон о правосудној академији*, Сл. гласник РС, бр. 104/2009, 32/2014

- одлука УС и 106/2015.
- *Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, Службени лист СФРЈ, бр. 7/71.
- *Извештај о реформи правосуђа у Србији*, ОЕЦД, доступно на <http://www.osce.org/sr/serbia/24642?download=true>
- Кнежевић Бојовић, Ана, „Преговори Србије и Европске уније у вези са поглављем 23: правосуђе, основна права и независност правосуђа“, *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, год. 14, бр. 52/53, 2015, стр. 24-41.
- *Мишљење бр. 4 (2003) Консултативног већа европских судија о почетној и сталној обуци*
- *Одлука Министарства правде о оснивању Радне групе за трансформацију Правосудног центра у Правосудну академију, мај 2008. година*, Архива Правосудног Центра Републике Србије број 18 -00 -53/ 2008- 01
- Оливера В. Пурић, *Улога цивилних и политичких актера у процесима институционалне реформе и развоја капацитета правосуђа у Србији од 2002. до 2012. године*, докторска теза, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.
- *Основна начела независности судства усвојена од стране УН 1985 (U.N. Basic Principles on the Independence of the Judiciary, 1985)*
- *Препорука бр. (94)12 Комитета министара о независности, делотворности и улози судија*
- *Препорука Комитета министара државама чланицама Савета Европе „О судијама: независност, делотворност и одговорност“ (CM/Rec (2010) 12 on judges: independence, efficiency and responsibilities)*
- Ракић-Водинелић, Весна, Кнежевић Бојовић, Ана, Рељановић, Марио, *Реформа правосуђа у Србији 2008-2012*, Правни факултет Универзитета „Унион“, Службени гласник, Београд, 2012.
- *Уговор о оснивању Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање*, децембар 2001, чл.5 и 6, Архива Правосудног Центра Републике Србије број 05 -00 -01/ 2001- 0
- *Функционална анализа правосуђа у Србији*, октобар 2014. године, доступна на <http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/sjfr/Funkcionalna%20analiza%20pravosudja%20u%20Srbiji%20-%20Kompletan%20izvestaj.pdf>

Olivera Puric, Ana Knezevic Bojovic

CREATION OF EDUCATIONAL POLICY IN SERBIAN JUDICIARY AND INFLUENCE OF THE EUROPEAN UNION

Resume

Rule of law is one of the main criteria that candidates for membership must fulfill within the process of accession to the European Union. With the introduction of this criterion, the EU has put the conditionality policy at the very centre of the accession process. Rule of law requires the existence of a functioning judiciary, effective combat against corruption and respect of fundamental human rights both in legislation and in practice. The existence of a functioning judiciary implies independent, impartial and competent judiciary; judicial independence is effected both on institutional and personal level, for, only judges who are highly competent can perform their role professionally and independently. Judicial competence and consequently judicial independence are built and strengthened through continuous education of holders of judicial offices. In this paper, the authors examine to what extent is this task subject to the conditionality policy within the EU accession process.

Using the comparative method, the authors examine international standards related to judicial training, the observance of which should be effected in Serbia. The authors then present the existing experiences and practices related to judicial training in Serbia, and the process of establishment of the Judicial Training Centre and its transformation into the Serbian Judicial Academy. Using the normative method, the authors analyse the competences of Judicial Academy bodies and the competences of the High Judicial Council and the State Prosecutorial Council in creating the Judicial Academy educational policy. Analysing, on the other hand, the obligations set for the Judicial Academy in the Action Plan for Chapter 23, the authors demonstrate the unexpected effects of the EU accession process on the educational policy and training of judges and prosecutors

in Serbia and the limitations such effects entail, proposing possible solutions for overcoming this obstacle.

Key words: accession, European Union, training, judges, conditionality policy, Judicial Academy, Chapter 23, competence, independence.

* Овај рад је примљен 17. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Ивана Јовановић**
Београд

СПОЉНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ САВРЕМЕНЕ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Сажетак

Актуелна мигрантска криза представља двоструки изазов за Европску унију и државе чланице – изазов на плану унутрашње безбедности и на плану спољне и безбедносне политике. Скоро две деценије након продубљења интеграције у области политике миграција, Европска унија се суочава са кризом која ће имати озбиљне последице на политичку кохезију, економске капацитете, даљу безбедносну интеграцију и европски културни идентитет. Управљање миграционим кретањима ка Европској унији, обуздавање нерегуларне имиграције и решавање проблема тражилаца азила јесу питања која обележавају европску агенду и одређују спољнополитичке односе са трећим државама и организацијама. Циљ овог рада је да анализира утицај мигрантске кризе на спољно деловање и спољне односе Европске уније, као и тренд ренационализације спољних политика држава чланица у условима актуелне мигрантске кризе.

Кључне речи: миграције, азил, спољна политика, реадмисија, криза, Европска унија, Блиски исток, избеглице, имигранти.

* Аутор рада је докторанткиња на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду.

Кризни циклус у Европској унији (у даљем тексту ЕУ) који траје скоро једну деценију, започео је кризом европског мултикултурализма у западноевропским државама чланицама, а данас се наставља кроз велику мигрантску, односно избегличку кризу. Миграциона кретања ка ЕУ увек су са собом носила два значајна изазова: изазов бројности и изазов интеграције имиграната. Управљање миграционим токовима са становишта ЕУ подразумева контролу прилива миграционе популације кроз контролу граница, као и утицање на структуру имигрантске популације преко пријема одређених категорија имиграната (радника, високо-квалификоване радне снаге, студената, чланова породица резидената, итд). На другој страни, постоји и изазов интеграције који ЕУ и државе чланице сматрају неодојивом компонентом свеобухватне политике миграција. Прва фаза кризе, односно криза европског мултикултурализма о којој се почело интензивније и отворено говорити тек током протекле деценије, као основно обележје имала је неуспешне политике интеграције имиграната у резидентним државама чланицама.¹ Владе западних чланица су отворено признале да су политике интеграције неуспешне и да се муслиманска имиграција није довољно интегрисала у резидентно друштво, да су грађански идентитет и лојалност недовољно или нису уопште развијени код овог дела популације, било да се радило о новим имигрантима или чак онима који су већ друга или трећа генерација у тој земљи.² Изгледало је да је европски мултикултурализам као пројекат и као политика пропао.

Актуелна мигрантска криза која се манифестује кроз масовни прилив лица из ратом захваћених подручја Блиског истока и Африке, односи се најпре на изазов бројности. Ова криза посматра се још увек у својој почетној фази из неколико разлога. Пре свега, прилив миграната, азиланата или избеглица још увек траје истим или незнатно смањеним интензитетом већ извесно време. Друго, главни проблем ЕУ у овом тренутку још увек је како регулисати процедуре пријема и накнадне расподеле и прихват миграната по државама чланицама, односно како извршити „правичну расподе-

- 1) Меркел, Камерон и Саркози су готово истовремено почели да указују на мањкавости европског мултикултурализма. Почев од 2010. године, лидери највећих западних земаља признали су да је мултикултурализам као пројекат пропао и да се имиграција муслиманске вероисповести није довољно интегрисала у домаћа друштва.
- 2) Више извора. Видети нпр: http://www.huffingtonpost.com/carlos-alberto-torres/is-multiculturalism-dead_b_2641808.html; <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8317497/Nicolas-Sarkozy-declares-multiculturalism-had-failed.html>

лу“ терета пријема ускладу са начелом солидарности ЕУ. Једном када се ЕУ интерно консолидује у погледу размештаја миграната, односно када највеће државе чланице донесу одлуку о одобравању привременог боравка по одређеним основама лицима која су део мигрантског таласа, у следећој фази ће главни изазов бити њихова интеграција и евалуација свеукупних ефеката присуства нове стране популације на друштвени, политички, економски и културни живот домаће популације.

Ова криза има неколико значајних одредница које ће се овде поменути и које су корисне за даљу анализу. Прво, миграциони таласи који су усмерени ка Европи потичу из ратних жаришта и подручја захваћених оружаним конфликтима на Блиском истоку и у северној и централној Африци. Државе чланице ЕУ су у извесном тренутку цивилно или војно, посредно или непосредно, биле ангажоване у овим сукобима.³ Популација која се креће ка Европи је доминантно, скоро стопостотно исламске вероисповести, уз мали број припадника хришћанске конфесионалности (нпр. из Сирије). Циљ ових лица јесте да остваре право на боравак (кроз додељивање азила) у некој од највећих и најјачих економија ЕУ (Немачкој, Француској, Шведској, Данској, Холандији, Белгији, Великој Британији), а не задржавање у било којој пограничној држави чланице (Грчка, Мађарска, Хрватска, Бугарска) или останак у некој транзитној земљи нечланице (Србија, Турска, Македонија). Посебна проблематика везана је за статус ових лица. Читав процес од стране ЕУ означен је као мигрантска криза, док се ова лица различито означавају као мигранти, азиланти или избеглице. Прејудуцирање њиховог статуса је проблематично са становишта ЕУ, јер свако етикетирање подразумева и различити правни третман и статус, односно различит степен права на заштиту и бенефиције у државама чланицама ЕУ.⁴

Посебно значајна одредница актуелне мигрантске кризе јесте њена двострука димензионираност. Азил, имиграција и заштита

- 3) Видети: Драган Симеуновић, „Масовне миграције као историјски и савремени проблем ЕУ“, *Мигранти на раскрићу или бестућу земље Србије* (Јован Ђирић, Бранислава Кнежић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка истраживања, Регионално представништво руске хуманитарне мисије на Балкану, Београд, 2016, стр. 253-266.
- 4) У раду ће се углавном користити термин мигранти, да се означе сва лица која настоје да уђу на територије ЕУ, а која потичу из зона оружаних конфликта на Блиском истоку и у Африци. На појединим местима ће се помињати мигрантска или избегличка криза, будући да је ова двојна терминологија заступљена и у званичним публикацијама ЕУ. Употреба речи избеглица у овом раду се избегава за означавање свих лица која тренутно долазе ЕУ из ових подручја, настојећи да се не прејудуцира њихов правни статус (прим.аут).

спољних граница су политике у оквиру простора правде, слободе и безбедности, и спадају у унутрашње политике ЕУ, односно у подручје унутрашње безбедности ЕУ. Међутим, ова криза има подједнако значајну спољну димензију. Масовне миграције детерминишу спољнополитичко деловање ЕУ у неколико аспеката: однос са суседима, однос за земљама порекла миграната, однос са главним стратешким партнерима, и однос са међународним организацијама и телима релевантним за ову област.⁵

У даљем наставку ће се указати најпре на унутрашњу димензију актуелне мигрантске кризе, а затим и на основне елементе њене спољне димензије и њен утицај на спољнополитичко деловање ЕУ и њен будући карактер.

1. УНУТРАШЊА ДИМЕНЗИЈА МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ

Европска политика миграција као део политика у области правде, слободе и безбедности односи се на питања легалне имиграције, борбу против изазова нерегуларне имиграције, и интеграцију недржављана у резидентна европска друштва. Пријем легалне имиграције и питања њиховог статуса и боравка јесу ствар од интереса сваке појединачне државе чланице ЕУ, у складу са економском приликама и социјалном структуром њене популације. Савремена мигрантска криза односи се на масовни прилив лица која користе нерегуларне канале, било копненим рутама, морем или ваздушним путем, како би дошли до крајње жељене дестинације у ЕУ. У питању су дакле, интерконтинентална кретања, будући да највећи део ових имиграната потиче из конфликтних подручја азијског и афричког континента. Према подацима FRONTEX-а, током 2014. године, у ЕУ је ушло на нерегуларан начин нешто више од 270 хиљада миграната, што је 138% више у поређењу са истим периодом 2013. године.⁶ Током 2015. године скоро милион људи је прешло спољне границе ЕУ и тражило азил у некој од држава чланица.⁷ Имајући у виду статистичке показатеље мигрантске кризе, може се закључити да уколико ЕУ не оствари значајнији напредак у оперативном и

5) European Commission - Press release: Refugee Crisis: *European Commission takes decisive action*. Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5596_en.htm (приступљено: 11.11.2016)

6) Доступно на: http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2015.pdf (приступљено: 12.11.2016)

7) Доступно на: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/migrant_smuggling_europol_report_2016.pdf (приступљено: 12.11.2016)

техничком смислу који ће резултирати бољом заштитом спољних граница и мањим приливом нерегуларне имиграције, онда ова криза доводи у опасност и друге две компоненте миграционе политике – пријем легалне имиграције и политике интеграције у државама чланицама.

Политике миграција спадају у област подељене надлежности између ЕУ и држава чланица. У овој области постоји значајна сарадња и активности ЕУ и њених оперативних агенција, с обзиром да је заштита шенгенског система од приоритетног значаја за све државе чланице. Мере ЕУ у борби против нерегуларне имиграције могу се поделити у три основне групе. Ове мере се могу груписати према локалитету предузетих акција: мере против мрежа кријумчарења имиграната копненим, поморским или ваздушним путем, мере контроле спољних граница ЕУ, и мере против нелегалног тржишта рада за нерегуларне имигранте. Од наведених мера тренутно доминира проблем контроле граница, односно немогућност ЕУ да заштити територију шенгенског система и спречи масовни нерегуларан улазак на територију ЕУ. Највећа одговорност лежи на пограничним државама чланицама које врло отворено испољавају своје незадовољство позицијом током мигрантске кризе, будући да скоро ниједна од њих није жељена дестинација за мигранте, а питање „одбране Европе“ је управо проблематизовано на њиховим границама и територијама.

Будући да је унутрашња политичка кохезија, као и свеопшта стабилност и тековине ЕУ угрожени немогућношћу да се заштите спољне границе, ЕУ је предузела извесне мере и акције у циљу ублажавања кризе и расподеле терета међу чланицама. На овом месту ће се указати на основни садржај тих мера, с обзиром да оне указују и на карактер одговора ЕУ на кризу. Након доношења Европске агенде за миграције (*European Agenda on Migration*) маја 2015. године, Европска Комисија предложила је нови сет мера које треба да олакшају притисак на чланице које су највише погођене приливом лица – пре свега Грчка, Италија и Мађарска – предлажући да се пресели 120 хиљада лица са јасном потребом за међународном заштитом по другим државама чланицама ЕУ, према унапред дефинисаном кључу сета економских критеријума.⁸ Ипак,

8) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A European Agenda on Migration, Brussels, 13.5.2015., COM(2015) 240 final. Доступно на: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf (приступљено: 12.11.2016)

оставља се могућност одлагања ових мера преко привремене клаузуле солидарности, у случају да нека чланица није у могућности да прихвати дефинсан број лица. Такође, важна мера је и структурни механизам солидарности (перманентни механизам релокације) који може да се активира у било које време од стране Комисије да би се помогла било која држава чланица која доживљава кризне ситуације и екстремни притисак на свој систем азила као резултат великог и несразмерног прилива држављана из трећих земаља.⁹ Успостављена је листа тзв. сигурних држава порекла. Та листа треба да омогући бржу обраду појединачних захтева за азил од кандидата који потичу из земаља за које се сматра да су безбедне. Као безбедне земље порекла наведене су: Албанија, Босна и Херцеговина, БЈР Македонија, Косово, Црна Гора, Србија и Турска. Даље мере се односе на побољшање ефикасности политике реадмисије и подстицање добровољног повратка недржављана у треће државе, јавне набавке за подршку избеглицама у државама чланицама, релокацију средстава (1.8 милијарде евра) за Фонд за Африку у областима социо-економске стабилизације и управљања миграцијама у регионима Сахела, Чада, Рога Африке и северне Африке. На крају, посебна пажња агенде је усмерена на спољну димензију мигрантске, односно избегличке кризе, која је препозната као кључна компонента за разрешење ове кризе. Наводи се да ће ЕУ наставити посвећеност и подршку дипломатским иницијативама и изналажењу политичких решења за конфликте у Сирији, Ираку и Либији. ЕУ обезбеђује помоћ становништву Сирије, нарочито интерно расељеним лицима, и даје финансијску подршку суседним земљама које примају највећи део избеглица (Јордан, Либан, Турска).¹⁰

Значај овог документа је у томе што показује на који начин ЕУ реагује на кључни изазов за унутрашњу безбедност, који ће бити горући и током наредних неколико година. Приступ ЕУ је потпуно реактиван, и има за циљ да тренутно ублажи притисак на државе првог пријема. Број лица која долазе у ЕУ је далеко већа од усвојених квота за расподелу и решава само мали део проблема. Реактиван приступ је делимично условљен тиме што државе чланице ову кризу посматрају искључиво из сопствене, националне перспективе, а не са становишта ЕУ као наднацио-

9) European Commission - Press release: Refugee Crisis: *European Commission takes decisive action*. Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5596_en.htm (приступљено: 13.11.2016)

10) European Commission - Press release: Refugee Crisis: *European Commission takes decisive action*.

налне заједнице која има свој интерес и своју стратегију у вези са кризом. На унутрањем плану, ова криза је утицала на нове поделе међу државама чланицама које заступају или примењују различите приступе у решавању кризе: пограничне државе или државе првог пријема, транзитне чланице ЕУ, кроз које имигранти или избеглице пролазе без намере за задржавањем, и земље крајње дестинације у које желе да остваре право на азил и да се трајније настане. У зависности од локалитета и улоге у кризи, државе чланице се регрупишу и предлажу стратегије за борбу против кризе, у намери да максимално одбране своју позицију и заштите сопствено тржиште и социјални поредак. Даље, поједине државе чланице су суспендовале одредбе шенгенског система, успостављајући контролу граница, а друге државе су суспендовале одредбе Даблинске конвенције о земљи одлучиоцу за азил.¹¹ Ако се 2015. година означи као период ескалације и масовног прилива лица у актуелној мигрантској кризи, ЕУ није успела да постигне интерну консолидацију већ дуже од годину дана, а њене мере и деловање свODE се на технократски одговор и релокацију терета.

2. СПОЉНА ДИМЕНЗИЈА МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ

Спољно деловање ЕУ и држава чланица данас је умногоме одређено развојем мигрантске кризе и инструментима које ће ЕУ користити за даље разрешење и ублажавање ове кризе. Највжнији спољнополитички аспект политике миграције ЕУ јесте сарадња са трећим државама које су укључене у мигрантска кретања, пре свега са земљама порекла и транзита. У односима са овим државама нечланицама ЕУ користи билатералне и мултилатералне инструменте, у циљу дефинисања заједничких акција за деловање свих заинтересованих страна. Инструменти за имплементацију спољне димензије политика у области правде, слободе и безбедности укључују правне споразуме, декларације, акционе планове и агенде, експертске и министарске састанке, подкомитете, надзор и евалуацију, програме помоћи, оперативну подршку и изградњу капацитета, као и специфичне оквири и инструменте доступне у оквиру GAMM (*Global Approach on Migration and Mobility*).¹²

11) Многи европски званичници већ отворено говоре да је Даблинска конвенција превазиђена и да не може бити примењена у случају ове кризе. Државе првог пријема нису ни административно ни политички у могућности са процесуирају све захтеве за азил, без дељења одговорности са другим чланицама.

12) Доступно на: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/index_en.htm (приступљено: 14.11.2016)

Глобални приступ за миграције и мобилност успоставио је општи и свеобухватни оквир у области миграционе политике како на нивоу ЕУ и држава чланица, тако и у спољним односима ЕУ у вези са миграцијама. Саопштење Европске Комисије из 2014. године које се односи на примену и учинке ГАММ истиче да овај приступ мора да постане више статешки и ефикаснији, са јасним и снажним везама између различитих области политика, али и између унутрашње и спољне димензије.¹³ Исти закључак усвојен је на састанку Европског Савета јуна 2014. године, где се такође указало на значај спољне димензије и потребу за интензивирањем сарадње са државама нечланицама. У стратешким смерницама које су тада усвојене, међу циљевима заједничке агенде истичу се боље организовање легалне миграције и покретљивости, превенција и борба против нерегуларне имиграције и спречавање трговине људима, максимализација развојних учинака миграције и мобилности, и унапређивање међународне заштите и јачање спољне димензије азила, а важно је обезбедити кохерентност и комплементарност унутрашње и спољне димензије безбедносне политике ЕУ.¹⁴

2.1. Сарадња ЕУ са земљама порекла и транзита током мигрантске кризе

Када је у питању сарадња са трећим државама, потребно је направити дистинкцију на земље порекла и земље транзита, с обзиром да то утиче на њихов однос са ЕУ и инструменте сарадње. Када су у питању земље порекла имиграната, масовна имиграција ка ЕУ потиче из земаља захваћених ратним дешавањима и конфликтима на Блиском истоку и у Африци, на које ЕУ за сада не може одлучујуће да утиче, или се бар тако досадашњим развојем догађаја показало. Према извештају EUROPOL-а из 2016. године, највише нерегуларних имиграната потиче из Сирије, Пакистана, Авганистана, Ирака, као и из Сенегала, Сомалије, Нигера, Марока и других афричких земаља.¹⁵ Међу овим лицима, најчешће жељене дестинације су Немачка, Шведска и Уједињено Краљевство. Ако се изузме улога појединих држава чланица ЕУ у суко-

13) Доступно на: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/gamm_report_1_2012_2013_en.pdf (приступљено: 14.11.2016)

14) Доступно на: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/143478.pdf (приступљено: 14.11.2016)

15) Доступно на: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_review_2015.pdf (приступљено: 14.11.2016)

бима у овим регионима, активности ЕУ у циљу стабилизације локалних прилика и смањења одлива миграната могу се груписати на мултилатералне дипломатске иницијативе и процесе на једној страни, и на подршку у постконфликтној стабилизацији или у управљању кризом.¹⁶ Ако се успешност овог приступа ЕУ мери смањењем миграционог притиска на границама ЕУ, онда акције ЕУ у овим случајевима нису дале жељени резултат.

ЕУ се последњих година интензивније фокусира на сарадњу са транзитним државама нечланицама, кроз које мигранти пролазе на путу ка својим жељеним крајњим дестинацијама. Овде је важно поменути основне мигрантске руте за нерегуларан улазак у ЕУ. Поморска рута укључује улазак преко источног Медитерана (улазак у Грачку, и даље копненом рутом преко Балканског полуострва), централног Медитерана (Италија, и даље преко Аустрије, Француске или Швајцарске), и западног Медитерана (Шпанија). Копнена рута укључује Русију и северну Норвешку, као и Балтичку руту (даље преко Пољске).¹⁷ Према замисли ЕУ, ове земље треба да служе као тампон зоне чија је улога да задрже или успоре мигранте на свом путу на ЕУ. У овом процесу, ЕУ придаје посебан значај балканским земљама које су део добро разрађене копнене транзитне руте (Србија, Македонија), а највећи значај има Турска. Пакет подстицаја за помоћ у управљању мигрантском кризом укључује финансијски допринос овим земљама, као и побољшање њихове европске перспективе. У средишту овог приступа који се дакле темељи на аранжманима са суседним земљама и финансијској помоћи јесте договор ЕУ и Турске, као и затварање граница на Западном Балкану, који би требало да спрече или умање прилив нових имиграната у ЕУ.¹⁸

Када су у питању транзитне државе нечланице, у односима ЕУ и ових земаља постоји двоструки изазов. Ако се узме као пример Балканско полуострво, ове земље налазе се у процесу европских интеграција, а истовремено представљају и изворе имиграције и горуће транзитно подручје. Лица пореклом из балканских земаља која иду ка ЕУ, углавном су економска имигра-

16) Angeliki Dimitriadi, *Deals without borders: Europe's foreign policy on migration*, Доступно на: http://ecfr.eu/page/-/ECFR-165-DEALS_WITHOUT_BORDERS.pdf (приступено: 10.11.2016)

17) Доступно на: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_review_2015.pdf (приступљено: 14.11.2016)

18) European Commission - Fact Sheet, *Implementing the EU-Turkey Statement – Questions and Answers*, Brussels, 15 June 2016. Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1664_en.htm (приступљено: 14.11.2016)

ција, при чему је интензитет ових кретања у више наврата претио да угрози и безвизни режим ЕУ са неким земљама овог региона. Ипак, економска имиграција са балканског полуострва нема нужно негативне ефекте по ЕУ и државе дестинације, будући да легална, регуларна имиграција може значајно да допринесе европском тржишту и да буде додатна радна снага за специфичне или критичне категорије послова.¹⁹ На другој страни, овим земљама са избијањем имигрантске или избегличке кризе, наметнута је нова улога у процесу задржавања имиграната на њиховом путу ка ЕУ, што значајно може да утиче на европску перспективу ових земаља. Далеко већи значај има аранжман ЕУ са Турском, који ће овде бити представљен у неколико најважнијих одредница.²⁰ Према слову договора, сви нови ирегуларни имигранти који долазе из Турске у Грчку биће враћени у Турску; за свако ново избегло лице из Сирије које ће бити враћено у Турску, једно лице ће бити насељено и збринуто у ЕУ; Турска треба да спречи појаву нових копнених и поморских рута за кретање имиграната ка ЕУ, заузврат ће се убрзати процес визне либерализације за турске грађане за ЕУ; ЕУ и Турска ће радити на унапређењу царинске уније; биће алоцирано укупно 6 милијарди евра од стране ЕУ за реализацију овог аранжмана; процес приступања Турске ЕУ ће бити поново оснажен, а обе стране ће радити на побољшању хуманитарне ситуације у Сирији.²¹ Европска Комисија је позитивно оценила примену овог аранжмана, уз напомене да је потребно обезбедити додатну подршку за Грчку како би могла да процесуира све захтеве за азил.²²

Када је у питању афрички континент, ЕУ у оквиру ГАММ-а води дијалог на билатералном, регионалном и континенталном нивоу. ЕУ сарађује са Афричком унијом, води дијалог кроз Рабат и Картум процесе са групама земаља, и има активну билатералну сарадњу са појединим земљама (Мароко, Тунис, Нигерија). ЕУ има за циљ да подржи стабилизацију и институционалне реформе у афричким земљама, и за те сврхе она издваја значај-

19) Видети: Dr Martin Ruhs, Dr Carlos Vargas-Silva, The Labour Market Effects of Immigration. Доступно на: http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2016/04/Briefing-Labour_Market_Effects_of_Immigration.pdf (приступљено: 17.11.2016)

20) Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1664_en.htm (приступљено: 14.11.2016)

21) Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1664_en.htm (приступљено: 14.11.2016)

22) Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2181_en.htm (приступљено: 14.11.2016)

на финансијска средства кроз пројекте и програме. Нпр. 2007. године покренуто је тзв. Африка-ЕУ ММЕ партнерство (*Africa-EU Migration, Mobility and Employment Partnership*), које је сада у својој другој фази, где је на снази акциони план за период 2014-2017.²³ Основни приоритети сарадње у овом периоду биће борба против трговине људима, финансијска подршка, дијаспора, мобилност и радничка имиграција, међународна заштита, и нерегуларне миграције.

До сада су поменута два кључна аранжмана која треба да ублаже ефекте мигрантске кризе и смање притисак на државе првог пријема – интерна одлука ЕУ о релокацији имиграната између држава чланица и споразум о избеглим лицима ЕУ са Турском. Уколико би се оба споразума имплементирала у доброј вери, њихов крајњи резултат би била проста релокација имиграната у неколико држава чланица и у суседној Турској. Аранжман са Турском показује да је перспектива чланства и даље најважнији ресурс ЕУ и да се, упркос унутрашњој кризи и нестабилности, политика проширења увек може уносно активирати.

2.2. Политика реадмисије имиграната у ЕУ

Овде је важно указати на још једну спољну димензију политике имиграције која се односи на реадмисију лица која нелегално бораве у ЕУ, и њихов повраћај земљама порекла или транзита, у зависности од правне ситуације. Сваке године, између 400 и 500 хиљада страних држављана приморани су да напусте ЕУ, јер су ушли или боравили нерегуларно.²⁴ Међутим, само 40% њих бива враћено у земљу порекла или у земљу из које су допутовали у ЕУ.

Ефикасна политика повраћаја или реадмисије је неопходан део свеобухватне миграционе политике и није у супротности са отворенијом миграционом политиком. Директива о повраћају из 2008. године (тзв. *Return Directive*) која је ступила на снагу 2010. године, прописује заједничке стандарде и процедуре за повратак лица која нису држављани држава чланица и која нелегално бораве у ЕУ.²⁵ Приступ ЕУ даје предност принципу добровољног

23) Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4832_en.htm (приступљено: 19.11.2016).

24) Доступно на: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission/index_en.htm (приступљено: 11.11.2016)

25) Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, Official Journal of the European Union, L 348/98, 24.12.2008. Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:348:0098:0107:en:PDF> (приступљено: 10.11.2016)

повратка, који треба да буде основни циљ ове политке. Додатно, ефикасна сарадња са трећим државама ван ЕУ на основу споразума о реадмисији је такође неопходна како би се осигурала ефикасност ове политике, без чега ова политика не би била могућа. Директива садржи заједничка правила за повратак нерегуларних миграната, употребу средстава принуде, притвора и поновног уласка, уз позивање на принцип поштовања људских права и основних слобода. Директива је пренета у национално законодавство свих држава чланица, осим Велике Британије и Ирске, као и у четири придружене земље Шенгена - Швајцарску, Норвешку, Исланд и Лихтенштајн. Основне одредбе директиве односе се на: услове и поступак за доношење одлука о повратку нерегуларних миграната, обавезу држава чланица ЕУ или да врате нерегуларне мигранте или да им регулишу правни статус, принцип добровољног одласка и правило разумног рока за повратак, минимални сет основних права за нерегуларне имигранте у току трајања процеса, укључујући и приступ основној здравственој заштити и образовању за децу, ограничење употребе средстава принуде у вези са повратком лица, обезбеђивање да забрана уласка важи у целој ЕУ за мигранте враћене од стране држава ЕУ, ограничавање употребе притвора, итд. Политика реадмисије ЕУ подразумева оперативну сарадњу између држава чланица, као и између ЕУ и трећих држава. Ова сарадња углавном се односи на заједничку реализацију одлука о реадмисији и дељење ресурса, као и на правне аспекте који се доносе на међусобно признавање одлука о протеривању и спровођење смерница о присилном повратку.²⁶

Неодвојиви део политике реадмисије јесте систем споразума о реадмисији које је ЕУ закључила са трећим државама (тзв. EURAs).²⁷ ЕУ је до сада потписала споразуме о реадмисији са седамнаест држава нечланица, укључујући земље западног Балкана, Русију, Грузију, Турску, Палистан, Шри Ланку, и др. Оно што је значајно напоменути за ове споразуме јесте следеће: они представљају кључну компоненту за реализацију процеса повраћаја недржављана који нелегално бораве у ЕУ, захтевају унапређење оперативних капацитета треће државе у погледу особља, заштите спољних граница, легалног оквира, и најважније, намећу трећим државама обавезу (клаузула о држављанима трећих држава, тзв.

26) Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals.

27) Видети: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/pdf/eu_readmission_agreements_en.pdf (приступљено: 10.11.2016)

third-country national clause) да прихвате повраћај не само сопствених држављана, већ и лица која су била на њеној територији боравила само у транзиту. Када се узме у обзир обавеза трећих држава и предности које је ЕУ спремна да њима гарантује, било у погледу олакшица за легалну имиграцију из те државе било у погледу финансијске подршке за реадмисију, неучинковитост овог приступа донекле постаје разумљима.²⁸

У односима са трећим државама ЕУ током мигрантске кризе има на располагању већ постојећи легислативни систем (реадмисија имиграната), за који се показало да се у овом случају тешко може применити. ЕУ легислативни систем у области политике миграција може да делује само у редовним околностима, а у ванредним ситуацијама он једноставно није оперативан.

3. НОВИ КАРАКТЕР УНИЈЕ ПОСЛЕ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ

Динамика европских интеграција увек је зависила од колективног одговора држава чланица на велике кризе, што је најчешће резултирало продубљивањем наднационалног карактера ове уније. ЕУ суочава се данас са великим приливом страног становништва које потиче из другачијег политичког, економског, културног (језичког, вредносног, религијског) поднебља, и које има за циљ трајно насељавање у неколико држава чланица ЕУ. У којој мери и у ком смеру ће актуелна избегличка криза преобликовати карактер савеза европских држава, зависи од неколико чинилаца и специфичности кризе који ће овде бити анализирани.

Ови чиниоци се могу груписати на оне на страни саме ЕУ, и на оне који се односе на природу и специфичности кризе. Следеће појаве заслужују карактер чинилаца. Недовршеност интеграције у области политика азила и миграција узрокује и резултира у преовлађујућем националном приступу овој кризи од стране држава чланица, где видно доминира национални интерес држава у систему колективног деловања у области миграција. Државе чланице очигледно ову кризу перципирају са становишта својих националних интереса и унутрашњег стања безбедности, економије и политичке ситуације.²⁹ Изостанак кохерентног институци-

28) Angeliki Dimitriadi, *Deals without borders: Europe's foreign policy on migration*.

29) Stefan Lehne, *How the Refugee Crisis Will Reshape the EU*, Carnegie Europe. Доступно на: <http://carnegieeurope.eu/2016/02/04/how-refugee-crisis-will-reshape-eu-pub-62650#comments> (приступљено: 12.11.2016)

оналног приступа и институционалног вођства је јасно видљив када је у питању ова криза, и уместо тога, у управљању кризом, доминантну улогу имају решења и приступи појединих држава чланица, *ad hoc* решења ван дефинисаних институционалних инструмената за разрешење кризе и суспендовање постојећих правних оквира. Оно што је посено видно јесте регруписање држава чланица у складу са националним интересима по овом питању, и одсуство транснационалне равни приступа проблему и потпуна доминација националне перспективе. Ова криза је реактивирала националне перспективе у ЕУ, можда зато што у овој материји не постоји јасно дефинисани заједнички интерес ЕУ као колективитета, не постоји јасна заједничка проактивна стратегија, док је реактивно деловање изузетно закаснило и са ограниченим учинцима. Скоро свака демографска анализа ЕУ указује на два главна закључка: да се ЕУ суочава са значајним приливом страног становништва које се минимално интегрише у резидентну државу, док се истовремено указује на критичну ситуацију на националним тржиштима рада где без прилива стране радне снаге није могуће остварити економски развој, дајући често преглед критичних занимања која умногоме зависе од странаца.³⁰ И на крају, пошто је приступ ЕУ у овој кризи доминантно обојен националним аспектима и интересима држава чланица, а минимални консензус у области политике миграције не даје значајне резултате, преостаје закључак да се ова политика ЕУ мора реформисати, или у правцу „рениационализације“ или „наднационализације“.³¹

Са усложњавањем европских интеграција, како по областима политика које су обухватале, тако и по броју држава чланица, ЕУ је постала комплексан конгломерат националних интереса, који су се посебно испољавали у периодима криза. Да би се боље сагледала природа и специфичности ове кризе, важно је осврнути се и на њен временски аспект. Од почетка овог века, ЕУ се суочила са неколико озбиљних криза које су уздрмале њену солидарност. Најпре се суочила са институционалном кризом интеграција, када Уговор о уставу за Европу није добио неопходну подршку у Француској и Холандији 2005. године. Након неколико година, ЕУ је усвајањем новог реформског уговора из Лисабона дала нови

30) Robert C. M. Beyer, *The Labor Market Performance of Immigrants in Germany*, IMF Working Paper, 2016. Доступно на: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1606.pdf> (приступљено: 12.11.2016)

31) Видети: Angeliki Dimitriadi, *Deals without borders: Europe's foreign policy on migration*.

замах интеграцијама. Следећа значајна криза била је економска која је угрозила базично постигнуће ЕУ – заједничко тржиште, европску валуту, монетарни систем, односно довела у питање структурну економску солидарност која је била основа за почетак интеграција. Убрзо након тога, отворила се свеопшта европска расправа о достигнућима пројекта европског мултикултурализма и неинтегрисаности муслиманске имиграције у резидентна европска друштва. Актуелну избегличку или имигрантску кризу је у том смислу немогуће одвојено посматрати од кризе европског мултикултурализма. Она се чак може посматрати као друга фаза или наставак ове кризе, у смислу њене тематике, иако ове две кризе у више аспеката разликују. Ипак, у средишту оба тзв. кризна циклуса јесу имигранти који су доминантно исламске конфесионалности, дакле она популација за коју европски лидери већ годинама тврде да се нису интегрисали у домаћа европска друштва и који нису развили основне елементе грађанске лојалности или припадности за њи.³² Док источноевропске чланице ЕУ или тзв. Вишеградска група већ отворено говоре о неприхватљивости наметнутих решења за расељавање и прихватање исламске имигарције или избеглица због неспојивости вредносног система и културних разлика, западне чланице имају неконзистентан став у вези са кризом.

Ова криза указала је многе недостатке приступа и интеграције ЕУ у области политике миграција. Осим утицаја кризе на унутрашњу кохезију међу државама чланицама, ова криза је у многоме трансформисала спољно деловање ЕУ и дефинисала њене нове приоритете. Без обзира што ЕУ не учествује директно у сукобима у свету, већ посредно преко појединих држава чланица или кроз цивилне ангажмане, њен главни изазов данас на пољу унутрашње и спољне безбедности повезан је са овом кризом – одбрана спољних граница, збрињавање расељених лица, интеграција имиграната у резидентна друштва, и борба против тероризма.

32) Видети: Ивана Јовановић „Криза мултикултурализма и секуритизација имиграције у Европској унији“, *Мигранти на раскрићу или бестућу земље Србије* (Јован Ћирић, Бранислава Кнежић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка истраживања, Регионално представништво руске хуманитарне мисије на Балкану, Београд, 2016, стр. 157-166.

ЛИТЕРАТУРА

- Beyer Robert C. M., *The Labor Market Performance of Immigrants in Germany*, IMF Working Paper, 2016. Доступно на: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1606.pdf> (приступљено: 12.11.2016)
- Dimitriadi Angeliki, *Deals without borders: Europe's foreign policy on migration*, Доступно на: http://ecfr.eu/page/-/ECFR-165-DEALS_WITHOUT_BORDERS.pdf (приступљено: 10.11.2016)
- Јовановић Ивана, „Крива мултикултурализма и секуритизација имиграције у Европској унији“, *Мигранти на раскришћу или беспућу земље Србије* (Јован Ђирић, Бранислава Кнежић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка истраживања, Регионално представништво руске хуманитарне мисије на Балкану, Београд, 2016, стр. 157-166.
- Lehne Stefan, *How the Refugee Crisis Will Reshape the EU*, Carnegie Europe. Доступно на: <http://carnegieeurope.eu/2016/02/04/how-refugee-crisis-will-reshape-eu-pub-62650#comments> (приступљено: 12.11.2016)
- Ruhs Martin Dr, Vargas-Silva Carlos Dr, *The Labour Market Effects of Immigration*. Доступно на: http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/wp-content/uploads/2016/04/Briefing-Labour_Market_Effects_of_Immigration.pdf (приступљено: 17.11.2016)
- Симеуновић Драган, „Масовне миграције као историјски и савремени проблем ЕУ“, *Мигранти на раскришћу или беспућу земље Србије* (Јован Ђирић, Бранислава Кнежић), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка истраживања, Регионално представништво руске хуманитарне мисије на Балкану, Београд, 2016, стр. 253-266.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A European Agenda on Migration, Brussels, 13.5.2015., COM(2015) 240 final. Доступно на: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf (приступљено: 12.11.2016)
- Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, Official Journal of the European Union, L 348/98, 24.12.2008. Доступно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:348:0098:01:07:en:PDF> (приступљено: 10.11.2016)

- European Commission - Press release: Refugee Crisis: European Commission takes decisive action. Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5596_en.htm (приступљено: 11.11.2016)
- European Commission - Fact Sheet, Implementing the EU-Turkey Statement – Questions and Answers, Brussels, 15 June 2016. Доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1664_en.htm (приступљено: 14.11.2016)
- http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2015.pdf (приступљено: 12.11.2016)
- https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/migrant_smuggling_europol_report_2016.pdf (приступљено: 12.11.2016)
- http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/gamm_report_1_2012_2013_en.pdf (приступљено: 14.11.2016)
- http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission/index_en.htm (приступљено: 11.11.2016)
- http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/pdf/eu_readmission_agreements_en.pdf (приступљено: 10.11.2016)
- http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/143478.pdf (приступљено: 14.11.2016)
- https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_review_2015.pdf (приступљено: 14.11.2016)
- http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1664_en.htm (приступљено: 14.11.2016)
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2181_en.htm (приступљено: 14.11.2016)
- http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4832_en.htm (приступљено: 19.11.2016).
- http://www.huffingtonpost.com/carlos-alberto-torres/is-multiculturalism-dead_b_2641808.html
- <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8317497/Nicolas-Sarkozy-declares-multiculturalism-had-failed.html>

Ivana Jovanovic

EXTERNAL ASPECTS OF CURRENT MIGRANT CRISIS IN THE
EUROPEAN UNION

Resume

The current European migrant crisis poses a dual challenge for the European Union and the Member States - a challenge in the field of internal security and in the area of foreign and security policy. Almost two decades after the integration in the field of migration policy, the European Union is facing a crisis that will have serious consequences for political cohesion and economic capacities, further security integration and European cultural identity. The management of migration flows towards the European Union, curbing irregular immigration and dealing with asylum seekers are the issues that mark the European agenda and determine external relations with third countries and organizations.

The current migrant crisis that manifests itself in a massive influx of persons from conflict areas of the Middle East and Africa, refers primarily to the challenge of abundance. This crisis is seen still in its early stages for several reasons. First of all, the influx of migrants, asylum seekers or refugees still takes the same or slightly reduced capacity for some time. Second, the EU main problem at this point is still how to regulate the admission procedures and subsequently distribution and reception of migrants by Member States, or how to make a "fair distribution" according to solidarity principle of EU. Once the EU internally consolidates itself in terms of deployment of migrants once the largest Member States make decisions on granting temporary residence to persons who are part of the immigration flows, the next stage will be a major challenge of their integration and evaluation of the overall effects of the presence of new foreign population on social, political, economic and cultural life of the local population.

Migrant crisis reveals many shortcomings of EU approach and integration in the field of migration policy. In addition to the impact of the crisis on the internal

cohesion between Member States, this crisis has greatly transformed the external actions of the EU and defined new priorities. Asylum, immigration and protection of external borders within the area of justice, freedom and security belong to the internal policies of the EU, namely in the area of internal security of the EU. However, this crisis has equally significant external dimension. Mass migration determines foreign policy activities of the EU in several aspects: the relationship with the neighbors, the relationship with the countries of migrant origin, the relationship with key strategic partners, and relations with international organizations and bodies relevant to this area.

Keywords: migration, asylum, foreign policy, readmission, crisis, European Union, Middle East, refugees, immigrants.

* Овај рад је примљен 16. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

АКТУЕЛНО

115

Сандра Давидовић

МОДЕЛИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ
ПРЕДУЗЕЋА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ПОД
ОКРИЉЕМ УНМИК АДМИНИСТРАЦИЈЕ

133

Драган Марковић

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА СРБИЈАНСКОГ СЕЛА

*Сандра Давидовић**

Факултет политичких наука, Београд

МОДЕЛИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ ПРЕДУЗЕЋА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ПОД ОКРИЉЕМ УНМИК АДМИНИСТРАЦИЈЕ

Сажетак

Предмет овог истраживања је анализа примењених модела приватизације друштвених предузећа на Косову и Метохији, која је у периоду од 1999. до 2009. године, спровођена под окриљем Међународне цивилне мисије (УНМИК), што је чини специфичним случајем у теорији и пракси. Након завршетка оружане агресије НАТО пакта на Савезну Републику Југославију, српска покрајина Косово и Метохија, стављена је под јурисдикцију међународне цивилне мисије, чиме је државни суверенитет суспендован. Резолуцијом СБ УН бр. 1244 уређен је међународноправни статус територије, али је политичка стварност довела у питање скоро све циљеве постављене Резолуцијом, због чега се приликом одређивања правног и политичког оквира приватизације, морају узети у обзир и дешавања након 1999. године.

Приватизација је по себи сложен феномен чије спровођење има важне друштвене и економске импликације, а процес приватизације на Косову одликују и посебне карактеристике, које не можемо свести под општа обележја овог процеса, и која захтевају посебна објашњења. У току истраживања представиће се правни и политички предуслови извођења привати-

* Сарадник у настави

зације, уз наглашавање значаја контекста одвијања процеса, као и одабрани модели по коме су предузећа приватизована. Будући да је кључну улогу у процесу приватизације имала УНМИК администрација, представићемо организацију овог система са посебним освртом на њена имовинско-правна овлашћења и оснивање Косовске поверилачке агенције као одговорног носиоца читавог процеса. Постављени временски оквир од 10 година оправдан је јер је реч о релативно заокруженом циклусу, унутар кога је извршена приватизација највећег броја друштвених предузећа, а у коме је кључну улогу имала УНМИК администрација.

Кључне речи: Приватизација, Косово и Метохија, УНМИК администрација, Косовска поверилачка агенција, друштвена предузећа.

1. МЕСТО КОСОВСКЕ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ У ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОЈ ТРАНЗИЦИЈИ: СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Приватизација подразумева пренос друштвених и државних предузећа из јавног у приватно власништво, и као део свеобухватних друштвених и економских промена након краја Хладног рада, у њој је препозната улога камена темељца у транзицији ка демократији и тржишној привреди. Велика је разлика у схватању појма приватизације и следствено анализа о њој у западним државама, у односу на државе бившег социјалистичког блока. У првима, она се анализира у односу на побољшање економског учинка једног предузећа, одакле се изводи закључак да ли јој приступити или не. У постсоцијалистичким државама, она је препозната као кључна у процесу трансформације читаве привреде ка тржишној, због чега је и аналитички приступ битно другачији. Процес приватизације, у већини бивших социјалистичких држава, укључивао је велики број предузећа, њихову власничку трансформацију, решавање питања запослених и развој институција тржишне привреде које су неопходне за његово спровођење али и решавање спорног питања реституције. Трансформација власништва која прати процес приватизације је несумњиво најкрупнија и најсложенија операција пред којом су се нашле економске политике земаља на путу изласка из социјализма. Приватизација друштвених предузећа подразумева индивидуализацију својин-

ских права, односно претварање скупа права по основу друштвене својине у нов скуп права, односно пренос права у руке појединаца и институција.

2. ОСОБЕНОСТИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Приватизација на Косову и Метохији представља део општег процеса транзиције у које су ушле бивше социјалистичке државе Источне Европе након краја Хладног рата, али и случај *sui generis*, који произилази из специфичног статуса Косова. Стога, овај процес има обележја општег карактера које дели са наведеним приватизацијама, али и скуп само својих које ћемо представити.

Прва и најважнија особеност приватизације на Косову и Метохији је контекст одвијања, јер територија на којој се одвијала приватизација није држава, што је опште обележје свих других приватизација тог типа. Реч је о интернационализованој територији, која се од 10. јуна 1999. године налазила под међународном управом Уједињених нација у складу са Резолуцијом СБ УН бр. 1244. Са друге стране, иако је реч о приватизацији предузећа у друштвеном власништву унутар интернационализоване територије, потреба за државном организацијом произлази, пре свега, због потребе администрирања тим предузећима, али и стварања правног оквира у коме ће она функционисати или бити приватизована. Уместо државне организације, након установљења међународне управе, успостављена је УНМИК администрација која представља највишу власт и привремену државотворну организацију на датој територији. То даље значи да одлуку о приватизацији и процес њеног спровођења не изводи држава, већ УНМИК-администрација, и то у склопу својих овлашћења да управља привредним животом Косова. Стога је анализа и представљање система УНМИК администрације и њених овлашћења, пре свега оних имовинско-правног карактера, неопходно приликом анализе процеса приватизације.

Друго битно обележје које овај случај чини специфичним је карактер друштвеног власништва предузећа која се приватизују и која као таква припадају друштву.¹ Идентификовање власника

1) Друштвену својину СФРЈ карактерише изузетно специфичан својински режим. Као коначни власник друштвене имовине одређено је само друштво, при чему као органе који га представљају друштво идентификујемо државу, општине и радничке савете.

друштвених предузећа предуслов је приватизацији унутар сваке државе. У овом случају, то би значило идентификовање и дефинисање такозваног косовског друштва, јер је УНМИК Резолуцијом бр. 1244, а затим и управним актима администрације, одредио косовско друштво као власника друштвених предузећа и целокупног привредног богатства. Ипак, одредити косовско друштво као власника друштвених предузећа на Косову проблематично је из два разлога. Прво, друштвена предузећа у читавој Југославији, па самим тим и на Косову и Метохији, оснивана су од стране југословенских савезних и републичких органа чији је правни наследник Република Србија у чијем је саставу покрајина. Друго, поставља се питање могућности дефинисања косовског друштва. У једном од првих докумената УНМИК администрације, у Уредби о овлашћењима привремене управе на Косову, наводи се је Косово целина, која са својим становништвом има јединствене историјске, правне, културне и језичке везе.² Очито је да је уопштеним дефиницијама УНМИК хтео да избегне било какво политичко прејудуцирање статуса, али чињеница да се косовско друштво и самим тим његова улога у изградњи или приватизацији друштвених предузећа не може посматрати изолованом од Југославије и Србије у чијем је саставу.

Територија Косова и Метохије проглашена је неразвијеним подручјем 1956. године, и као таква је у циљу развоја постала предмет интензивног финансирања. Непосредно након Другог светског рата, установљен је Фонд за подстицање бржег развоја неразвијених република и покрајине Косово, као вид институционалног инвестирања. Посредством Фонда је, у периоду од 1965. до 1990. године, на подручје Косова и Метохије непосредно усмерено око 4.37 милијарди долара, при чему је просечно учешће Србије у формирању ових средстава износило око 40 одсто, односно 1.75 милијарди долара. Поред тога, од 1963. године, уведена је и законска обавеза издвајања 1.92 одсто домаћег производа Србије, Хрватске, Словеније и Аутономне покрајине Војводине, која су коришћена за подстицање бржег развоја неразвијених република и покрајине Косово и Метохија.³

Све ове мере имали су велики утицај на економски развој Косова и Метохије и утрле пут политичкој и друштвеној еман-

2) Уредба УНМИК бр. 1991/1, УНМИК/УРЕД 1991/1 о овлашћењима привремене управе на Косову 25. јул 1999. Internet: <http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/index.html>

3) Љубомир Савић, *Дугови Србији-имовина Косову*, Албанско-српски форум за размену мишљења, 1.4. 2006.

ципацији покрајине и њеног становништва. Према истраживању Завода за развој Србије и Економског института из 1997. године, у раздобљу између 1957. и 1979. године, друштвени производ на Косову је растао по годишњој стопи од 6.8 одсто, чиме је увећан за четири пута у односу на његов почетак. Број запослених повећан је за 3.6 пута, док су у истом периоду инвестиције расле по просечној годишњој стопи од 30 одсто.⁴

Најзад, један од власника друштвених предузећа је и држава, чиме се ова ситуација додатно усложњава, јер је очито да постоје неслагање између две стране о томе о којој држави је реч. И мада се нећемо упуштати оцене о политичком статусу Косова и Метохије, неоспорна је чињеница да су друштвена предузећа на Косову и Метохији оснивана од стране савезних и републичких органа, чији је правни наследник Србија. Поред тога, на основу решења из Споразума о питањима сукцесије СФР Југославије, поделом имовине по територијалном принципу, сва предузећа друштвеног и државног карактера јасно припадају Републици Србији. УНМИК администрација, пре отпочињања процеса приватизације, није водила рачуна о наведеним чињеницама нити је покушала да да одговор на ова питања, већ је приватизација отпочета без сагледавања дугорочних последица по питању наведеног.

Одсуство државе одразило се и на онај аспект приватизације који се тиче саме одлуке да се њој приступи. Наиме, одлука да се приступи приватизацији, као инструменту економске реконструкције Косова и Метохије, након завршетка НАТО агресије предвиђена је Резолуцијом СБ УН бр. 1244, а каснијим документима УНМИК администрације, она је само конкретизована. У једном од ретких истраживачких подухвата на ову тему, приватизација на Косову представљена је као део међународног процеса изградње државе на овој територији, што је пресудно утицало на одлуку и начин њеног спровођења, те се кроз њега она даље мора сагледавати и разумети. Према мишљењу аутора, приватизација је за Косово одабрана зато што је УНМИК представљао „државотворну“ операцију, а све операције тог типа примењују модел либералне економске реформе, тако да је приватизација предодређена као приступ међународних званичника косовској привреди.”⁵

4) Владимир Петковић, *Колико Србију кошта јавни сектор на Косову и Метохији?*, Српски економски форум, Београд, 2007, стр. 12.

5) Knudsen, R. A., *Privatization in Kosovo: The International Project 1999-2008*, Norwegian Institute of International Affairs: Norway, 2010, стр. 31.

3. МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ СТАТУС КОСОВА И МЕТОХИЈЕ КАО СПЕЦИФИЧАН ПРАВНИ ОКВИР ПРОЦЕСА ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

Одређивање међународноправног статуса Косова подразумева анализу релевантних међународноправних докумената којим је регулисан статус ове територије након завршетка оружане агресије НАТО снага на Савезну републику Југославију, а затим и аката привремене међународне управе, којим је спроведена даља организација управе и локалне самоуправе, уз уважавање политичке стварности и реалног односа моћи. Тумачење ових докумената неопходно је вршити у оквиру општих правних начела на којима почива међународни систем установљен Повешом Уједињених нација након краја Другог светског рата, и у оквиру политичких процеса и промена у вези са новим схватањем појма суверенитета након краја Хладног рата. Редефинисање односа територијалног интегритета и суверенитета са једне, и концепта самоопредељења и 'одговорности за заштиту' а друге стране, у случају Косова, доведено је до крајњих размера и оно представља део општих настојања да се редифинишу општи принципи међународног права након краја Хладног рата.⁶

Најважнији међународноправни документ у случају Косова је Резолуција бр. 1244 Савета безбедности Уједињених нација. Она представља највиши правни акт на територији Косова и Метохија, у коме су сублимирани резултати свих ранијих преговора и начела постигнутих споразума по питању Косова, а са друге стране она је својеврсни правни коректив у односу на све будуће акте који ће бити донети на овој територији од стране органа међународне управе.

Резолуцијом је установљен међународни цивилни и војни апарат на Косову под окриљем Уједињених нација, у сарадњи са другим међународним организацијама, попут Европске уније и Организације за европску безбедност и сарадњу, али и НАТО пактом у организационом облику Kosovo Force (KFOR).⁷ У преамбули Резолуције бр. 1244 Савет безбедности потврђује „приврженост свих држава чланица суверенитету и територијалном интегритету СР Југославије, одређујући јасно ранг самостално-

6) Радмила Накарада, *Случај Косова - јединствена призвољност*, Институт за европске студије, Факултет политичких наука, Београд, 2007, стр. 115.

7) Душко Димитријевић, *Привремена управа Уједињених нација на Косову и Метохији и заштита имовинских права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2006, стр. 468.

сти ове територије, наводећи да ће „народ Косова моћи да ужива суштинску аутономију у оквиру државе СР Југославије“.⁸ Ипак, у даљем тексту Резолуције отвара се могућност другачијег тумачења текста јер се овакав статус временски ограничава, тиме што се истиче да „суштинска аутономија и самоуправа на Косову трају до успостављања коначног решења“⁹, одакле произилази да се и гаранције територијалног интегритета и суверенитета СР Југославије временски ограничавају. То је врло брзо у пракси потврђено јер је установљењем међународне управе фактички преузета целокупна државна власт од стране међународне заједнице чиме је тај суверенитет ограничен, сведен на „голо право“ (*nudum jus*).¹⁰ Због свега наведеног, оправдано је рећи да ћемо у овом раду анализирати процес приватизације у оквиру који сматрамо интернационализованом територијом *suī generis*. То потврђује и Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову и Метохији донет од стране УНМИК-а од 20. маја 2001. године, у коме је ова територија дефинисана као „ентитет под привременом међународном управом“.¹¹ Од фебруара 2008. године, међународноправни и политички статус Косова и Метохије се додатно усложњава једностраним проглашењем независности Косова и преносом значајног дела овлашћења на привремене косовске институције.

Поред правног оквира, потребно је испитати друштвени и политички контекст територије Косова и Метохија, након установљења међународне управе и фактичке могућности остварења имовинских права, као и равноправно уживање плодова приватизације свих етничких група. Захтеви који произилазе из Резолуције бр. 1244 у вези са тим тичу се потпуне демилитаризације покрајине, повлачења југословенских војних и полицијских снага, демилитаризације тзв. Ослободилачке војске Косова и обезбеђивања услова за безбедан и одржив повратак свих избеглица и расељених лица.¹² Мандат Савета безбедности, да на Косову успостави и очува мир, и безбедност, озбиљно је пољуљан након

8) Резолуција Савета безбедности бр. 1244 (1999) о ситуацији у вези са Косовом, Уједињене нације, С/РЕС/1244, 10. јун 1999.

9) Ibid.

10) Bernhard Knoll, „UN Imperium: Horizontal and Vertical transfer off Effective Control and the Concept of Residual Sovereignty in Internatinalised Territories“, *Austrian Review of International Law and European Law*, 2002, vol. 7, pp. 3-53.

11) Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову од 20. маја 2011. године, УНМИК/УРЕД/2001/20. Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm20/01/2006>

12) Резолуција Савета безбедности бр. 1244 (1999) о ситуацији у вези са Косовом, Уједињене нације, С/РЕС/1244, 10. јун 1999.

установљења међународне управе, актима етнички мотивисаног насиља. На самом почетку мандата УНМИК-а долази до великог погрома неалбанског становништва, насиља, узурпације имовине као и уништења културног наслеђа, у првом реду српског народа. Према званичним подацима УНХЦР-а, од средине јуна до средине августа 1999. године, протерано је 167 000 Срба и Рома чије су куће нелегално запоседнуте, а десетине цркава и манастира је уништено и оштећено. Други велики талас насиља представља организовани погром из марта 2004. године, у коме је још најмање 4000 људи протерано, а 39 манастира и цркава о велике културне и духовне вредности уништено.¹³ Вредност напуштене имовине протераних Срба на Косову и Метохији, процењена је на 4 милијарде долара.

Догађајима попут ових створена је атмосфера општег страха и несигурности у којој је нарушено основно право на живот и слободу, а кумулативни ефекат тих процеса је етничко чишћење. Тим одређењем стављамо приватизацију на Косову у још један оквир који је важан за њено свеобухватно разумевање и анализу.

4. ПРАВНИ ОСНОВ И ОРГАНИЗАЦИЈА ПРИВРЕМЕНЕ ЦИВИЛНЕ МИСИЈЕ УНМИК

Да би остварио циљеве постављене Резолуцијом бр. 1244, Савет безбедности је у истом документу одредио организациону и хијерархијску структуру међународног цивилног присуства под називом Привремена управа мисије Уједињених нација на Косову (United Nation Interim Administration Mission in Kosovo - UNMIK), позивајући Генералног секретара да именује специјалног представника (Secretary General Special Representative-SGRS), који ће контролисати имплементацију цивилног присуства и координацију са међународним безбедносним присуством у циљу остварења прокламованих начела.

Организација УНМИК-а почива на четири стуба, који су подељени по областима надлежности, и по организацијама задуженим за њихово спровођење. Прва два стуба, за која су одговорне саме Уједињене нације, подразумевају надлежности у сфери полиције и правосуђа, као и у области цивилне администрације. У циљу вршења надлежности овога стуба основане су служба УНМИК полиције (CivPol) и Одељење за правосуђе (Department

13) Бригит Шварц, *Косово: Неуспех УН и НАТО у заштити мањина*, Интернет: <https://www.hrw.org/sr/news/2004/07/26/228473>

of Judicial Affairs). Трећи стуб се односи на надлежности у сфери демократизације и изградње друштвених и политичких институција, што је одговорност Организације за европску безбедност и сарадњу, док четврти стуб, који је са становишта овог рада најважнији, води и организује Европска унија, а подразумева задатке у области економске, материјалне и социјалне обнове и реконструкције. Специјални представник је на челу целокупне цивилне мисије УНМИК и свих наведених стубова, те представља највиши орган власти, а с обзиром на то да га именује Генерални секретар у сарадњи са Саветом безбедности, може се рећи да је он личност која представља орган Савета безбедности на терену и има највећу одговорност за спровођење циљева организације УН на Косову.

У циљу даљег развоја самоуправе на Косову, и у складу планом за одржавање првих парламентарних избора за новембар 2001. године, УНМИК усваја 20. маја 2001. године Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову и Метохији као интегрални део Уредбе 2001/9. Њиме је извршен значајан пренос надлежности са УНМИК администрације на привремене самоуправе - Скупштину, Председника Косова, Владу, судове и друге органе самоуправе.¹⁴ Ипак, најважнији правни акт који је УНМИК донео на простору Косова и Метохија, са конкретним дерогативним учинком у односу на примену републичког и савезног законодавства, и следствено вршење суверенитета на простору Косова, представља Уредба бр. 1999/24 о закону који се примењује на Косову од 12. децембра 1999. године. Овом уредбом се јасно одређује легислативни оквир Косова утврђивањем важећих правних акта и њихове хијерархије. Поред уредби УНМИК-а и других административних аката донетих након 10. јуна 1999. године, када је извршена интернационализација територије, важећим су одређени само закони који су били на снази 22. марта 1989. године уз могућност уважавања и аката донетих након овог закона као помоћних правних извора, уколико нису дискриминаторног карактера, и у складу су са међународно признатим стандардима у области људских права.¹⁵ Ова уредба је важна за процес приватизације јер је довела до тога да се прогласе неважећим све ста-

14) Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, од 20. маја 2001. године, УНМИК/УРЕД/2001/20 Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm20/01/2006>

15) Уредба УНМИК бр. 1999/24 од 12. децембра 1999 о закону који се примењује на Косову, УНМИК/УРЕД/1999/24, Internet: <http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/index.htm>

тусне промене, односно припајања косовских предузећа фирмама из централне Србије и АП Војводине које је учињено на основу Уговора о преносу капитала и власништва, који су предузећа са Косова потписала са Фондом за развој у току 1992. и 1993. године, на основу Закона о предузећима, који је тада био на снази.

5. ЛЕГИСЛАТИВНИ ОСНОВ УПРАВЉАЊА ИМОВИНОМ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ОД СТРАНЕ УНМИК-А

Правна регулатива у вези са овлашћењима УНМИК-а да управља имовином на Косову и Метохији произилазе из циља постављеног Резолуцијом бр. 1244 о економској и друштвеној обнови и реконструкцији на Косову, те се у том контексту треба и тумачити. Ипак мноштво административних аката и упутстава као и пракса УНМИК администрације отежавају анализу правне регулативе у области управљања имовином на Косову, а проблем лежи у различитим тумачењима овлашћења УНМИК-а, нејасноћи концепата управљања и располагања имовином, и неусклађености уредби и праксе УНМИК администрације са правним оквиром постављеним Резолуцијом 1244.

У Анексу 2. тачка 9. Резолуције бр. 1244 се наводи да је УНМИК задужен да обезбеди „свеобухватни приступ економском развоју и стабилизацији кризног региона“.¹⁶ Конкретизовање ових надлежности налазимо у Уредби УНМИК-а бр. 1999/1 о овлашћењима Привремене управе на Косову од 25. јула 1999. године и Уредби бр. 1999/25, којом је она измењена, а потом и у Уредби бр. 2000/54, којом је иста допуњена. Њима се овлашћује УНМИК да управља свом покретном и непокретном имовином друштвеног и државног карактера која се налази на Косову и Метохији, укључујући управљање новчаним средствима, средствима са банковних рачуна као и управљање имовином за коју има оправданих и објективних разлога да верује да је реч о имовини која је припадала или је била укњижена на СР Југославију или је у друштвеном власништву. Ова надлежност дата је ретроактивно, од дана када је усвојена Резолуција 1244, односно од 10. јуна 1999. године.¹⁷ Одмах се може приметити да процена

16) Резолуција Савета безбедности 1244 (1999) о ситуацији у вези са Косовом, Уједињене нације, С/РЕС/1244, 10. јун 1999.

17) Уредба УНМИК бр. 1991/1 од 25. јула 1999. године о овлашћењима привремене управе на Косову”, УНМИК/УРЕД/1991/1; „Амандмани на Уредбу бр. 1991/1 од 12. децембра 1999. године, о овлашћењима привремен управе на Косову”, УНМИК/УРЕД/1999/25;

о томе, да ли имовина задовољава постављене критеријуме, те се над њом простире надлежност УНМИК-а, може бити спорна, јер се у Уредби наводи као кључно, да „УНМИК има оправданих и објективних основа да верује да одређена имовина таквог карактера представља државну или друштвену својину“. Тиме је установљен такозвани „објективни критеријум“, као основно мерило процене, што је по себи преширока интерпретација која садржи претпоставку за правну произвољност. Поред тога, треба напоменути да се овим одредбама УНМИК-у дају овлашћења да „управља имовином“ што није истоветно праву да се њоме располаже нити да се мења власничка структура, која лежи у основи сваког процеса приватизације. Упоредна правна пракса упућује на то да се појам управљања исцрпљује у овлашћењу на коришћење и употребу имовинских добара, али не и у праву располагања.

У складу са хијерархијом власти и широким овлашћењима Специјалног представника, у сфери управљања имовином, надлежност дата другим органима не може утицати на његова резервисана овлашћења. На основу члана 8.1. тачке q. и тачке p, Уставног оквира за привремену самоуправу на Косову и Метохији, Специјални представник има овлашћења да након спроведених консултација са Већем за економска и фискална питања и привременим институцијама самоуправе, доноси мере које се односе на управљање државном и друштвеном имовином и регулисање друштвених и јавних предузећа.¹⁸ У пракси су ове надлежности долазиле до изражаја јер је ток приватизације често зависио од саме личности Специјалног представника и његове политичке воље да се приватизација спроведе.

5.1. Косовска поверилачка агенција

Најзначајнији корак у развоју овлашћења УНМИК-а да управља друштвеном и државном имовином на Косову и Метохији, представља оснивање Косовске поверилачке агенције (Kosovo Trust Agency), која одговара установи Агенције за приватизацију унутар државних система, уз разлике које проистичу из њеног међународноправног карактера.

Агенција је основана Уредбом УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, која је допуњена Уредбом бр. 2005/18. Она је

„Амандмани на Уредбу бр. 1991/1 од 27. септембра 2000. године, о овлашћењима привремене управе на Косову“ УНМИК/УРЕД/2000/54, Internet: <http://www.unmikonline.org/serbian/regulations/index.htm> 01/01/2006

18) Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, од 20. маја 2001. године, УНМИК/УРЕД/2001/20. Текст је приложен уз нацрт Уредбе УНМИК-а бр. 2001/9, 15 мај 2001. године. Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm> 20/01/2006

основана као независно тело унутар правног система Косова, коме је поверена надлежност да ексклузивно управља предузећима у јавном и друштвеном власништву, у циљу очувања или повећавања вредности и одрживости друштвеног богатства. Радећи то, Агенција мора да води рачуна о интересима власника друштвених предузећа. Мандат Агенције произилази мандата који Резолуција бр. 1244 даје УНМИК-у у циљу приступања економској обнови и реконструкцији. Организационо посматрано, Агенција се јавља у улози повереника власника предузећа, што значи да она не стиче право својине над имовином, него средства држи на управљању и чувању ради стварања услова за даљу трансформацију у складу са важећим законодавством.¹⁹ Агенција има правну и пословну способност да склапа уговоре, стиче, држи и располаже имовином, као и да тужи и буде тужена пред надлежним правосудним органима. Правно гледано, њено оснивање произилази и из члана 11.2. Уставног оквира за привремену самоуправу на Косову и Метохији којим је предвиђено оснивање независних органа са овлашћењима и обавезама неопходним за вршење повереног мандата.²⁰

Улога повереника одређује да Агенција има административна овлашћења над свим предузећима која задовоље наведене критеријуме. У ова овлашћења спада предузимање било које радње за коју Агенција сматра да је потребна у циљу очувања или повећања вредности и одрживости дотичног предузећа или управљања њиме. У случају друштвених предузећа, та овлашћења укључују и оснивање једне или више акционарских подружница друштвеног предузећа и преношење дела или целокупне активе друштвеног предузећа тим подружницама а затим и продају свих или дела деоница тих подружница које су у власништву друштвеног предузећа којим Агенција администрира. Поред тога, у случају друштвених предузећа предвиђена је и могућност њихове ликвидације и располагање новцем и другом активом која им припада.²¹ Улогу повереника власника предузећа, Агенција обавља преко Управног одбора, руководећег директора и два заменика руководећег директора који се именују на две године, а

19) Уредба УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, о установљењу Косовске повереничке агенције; УНМИК/РЕГ/2002/12.

20) Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, од 20. маја 2001. године, УНМИК/УРЕД/2001/20 Internet: <http://www.ian.org.yu/kosovo-info/srpski/dokumenta.htm20/01/2006>

21) Уредба УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, о установљењу Косовске повереничке агенције; УНМИК/РЕГ/2002/12.

који се бирају из редова представника међународне заједнице на Косову и домаћих представника. Агенција одговара Специјалном представнику који контролише њен рад и обезбеђује објављивање периодичних извештаја.²²

6. МОДЕЛИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ И ЊИХОВА ОПРАВДАНОСТ УНУТАР НАВЕДЕНОГ КОНТЕКСТА

У складу са одлуком да се што масовније приступи процесу приватизације друштвених предузећа, одлучено је да се тај поступак изводи следећим методама: обичан spin off, посебан spin off метод, реорганизација предузећа путем мораторијум а и поступак ликвидације.

Од наведених модела, у највећем броју случајева употребљаван је обичан spin off, који подразумева оснивање новог предузећа (у форми акционарског друштва или друштва са ограниченом одговорношћу), затим преношење активе или дела активе са старог предузећа на новоосновано, са циљем његове даље тендерске продаје и равномерног намирања потраживања поверилаца из остварене купопродајне цене. Пре продаје, деонице новооснованог предузећа остају у привременом власништву у облику Холдинг компаније, којом у потпуности управља Косовска поверилачка агенција. На тај начин преноси се и продаје само актива старог предузећа (његово земљиште, зграде, хале, машине и друга опрема), док његове обавезе остају старом предузећу, и ни на који начин не обавезују нове купце.²³ Косовска поверилачка агенција је тиме омогућила да се потпуно заобиђе процес утврђивања структуре власништва, што је основни задатак у свакој приватизацији. Искуства из спроведених приватизација у бившим социјалистичким земљама указују на правило, да нема успешно спроведеног процеса приватизације, уколико истовремено тим поступком нису задовољена права свих stakeholder-а (старих власника, постојећих власника, радника, државе).

Поред обичног, коришћен је и посебан spin off метод, код кога се разлика огледа у чињеници да се примењује код великих и стратешки значајних предузећа, чија се приватизација мора ограничити посебним условима постављеним инвеститору, пре свега у погледу запослених и одржања пословне активности.

22) Ibid.

23) Уредба УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, о установљењу Косовске повереничке агенције; УНМИК/РЕГ/2002/12.

У оба случаја, поступак који се односи на продају деоница новог предузећа, одређен је „Правилима тендера за убрзање приватизације“ Косовске поверилачке агенције. Овим документом је прописана продаја деоница на јавној аукцији приликом које ће се вршити рангирање понуда на основу највише понуђене цене. И у наведеном поступку се може увидети поменута разлика између две методе spin off-a, с обзиром на то да се код примењеног модела посебног spin off-a, захтевају додатни услови. Тај захтев произилази из потребе да се, велика и стратешки значајна предузећа са великим бројем запослених лица, посебно заштите, постављањем виших стандарда који се траже од купца. Због тога, код продаје ових предузећа постоје два круга за давање понуда и три стандарда: понуђена цена, гаранције за запошљавање, гаранције за инвестирање. Правило је да Агенција сматра свако предузеће са најмање 150 запослених и потенцијалним обртом од 10 милиона евра предузећем од стратешке важности за Косово. У оба случаја, Агенција преузима управљање новим предузећем, тако да оно послује као Холдинг компанија до продаје. Средствима оствареним од продаје новог предузећа, у виду готовинског прихода или деоница, управља Косовска поверилачка агенција. Предвиђено је да она буду распоређена на следећи начин: За раднике друштвених предузећа намењено је 20%, локалној самоуправи 5% а намирењу повериоца и власника (75%).²⁴ Према члану 5.6. Правилника о раду, прописана је обавеза обавештавања о започињању приватизације и продаји активе друштвеног предузећа. На тендеру могу учествовати сва правна и физичка лица, осим јавних и друштвених предузећа, владиних установа, правних лица под стечајем и лица која су оглашена кривично одговорним за ратне и друге злочине.

Добровољна ликвидација био је још један од метода у поступку приватизације друштвених предузећа на Косову. Она подразумева напуштање тржишта од стране оног предузећа које није у стању да настави са одрживим пословањем. Овај поступак се одвија ван суда, у складу са процедурама за ликвидацију које се налазе у Уредби о пословним организацијама, и у том случају се приходи остварени ликвидацијом дају Агенцији на чување и управљање на исти начин као и случају spin off модела.

Оваквом организацијом процеса приватизације створен је модел чија је основна карактеристика продаја активе. На тај начин

24) Уредба УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, о установљењу Косовске поверичке агенције; УНМИК/РЕГ/2002/12.

се потпуно заобилази низ елемената у процесу приватизације, попут идентификовања власника и повериоца, питања гарантованих државних дугова, ненаплаћених потраживања предузећа из централне Србије и АП Војводине. Повериоци се, применом spin off модела, стављају на последње место у систему потраживања, што је супротно упоредноправној пракси, јер приликом приватизације, купац по правилу преузима и обавезе повериоца. Ако узмемо у обзир да су Република Србија и предузећа са њене територије највећи повериоци у односу на друштвена предузећа на Косову и Метохији, можемо рећи да је УНМИК, оваквим моделом, правно и фактички дискриминисао српску страну у процесу приватизације, упркос томе што је Република Србија у време отпочињања приватизације, већ почела са сервисирањем дугова косовских предузећа. Управо зато, није јасно зашто је предност дата оваквом моделу приватизације, а не стечају, када је већина предузећа због дуговања испунила готово све услове за покретање поступка стечаја или ликвидације. На тај начин би се, из стечајне масе намирили повериоци, а тек потом разматрала могућност продаје остатка предузећа, а не обрнуто, како је у највећем броју случајева чињено, путем модела spinoff-а. Ако се осврнемо на представљени контекст одвијања приватизације, овакав модел се не може сматрати оправданим будући да, унутар наведених правних и политичких оквира, у себи садржи претпоставку за нарушавање стечених права власника и повериоца, етничку дискриминацију у погледу равноправног права на уживање плодова приватизације али и клицу нових подела и сукоба, што се показује како оправданим константним незадовољством једне стране, тако и актуелним споровима у вези са полагањем права на коришћење друштвеног богатства на територији Косова и Метохије.

Са тим се слажу и ретки аналитичари који су се бавили приватизацијом на Косову и Метохији. Један од њих, Матео Тодини (Matteo Todini), сматра да је установљењем оваквог модела, имплементиран механизам без чврсте правне основе који треба да почива на консензусу власника. Усвојена процедура, по којој имовина може бити пренета без дозволе, тако што ће се замрзнути приходи од њене продаје и сачекати да се политичка ситуација стабилизује, створила је ново и непознато право, које ће циркулисати на неодређени период, враћајући се у руке истих неидентификованих поседника.²⁵

25) Matteo Todini, *Privatization System in Kosovo-Rising Towards Uncertain Future*, Приштина, XII 2003, www.ossertvatoriobalciani.org/filemanager/download/37/Privatization%20Sys-

Општа одлика изложеног процеса приватизације на Косову и Метохији, да се продаје само актива а да обавезе остају старом предузећу, показале се као изузетно спорна пре свега са позиције интереса поверилаца и власника, и улоге Републике Србије у овом процесу, посебно уколико се осврнемо на прокламоване циљеве о томе да она треба да омогући обнову привреде и просперитет у мултиетничком друштву какво је Косово и Метохија. С обзиром на чињеницу да се врши трансфер активе са матичног предузећа на ново, остаје неразрешено питање утврђивања власника и поверилаца, а будући да је реч о предузећима, банкама и другим установама на територији Републике Србије, поставља се оправдано питање да ли је на овај начин УНМИК извршио отуђење имовине друштвених предузећа на штету српске стране. О нерегуларностима у процесу приватизације, изасланик генералног секретара УН Каи Еиде (Kai Aide) у свом извештају констатовао је „Процес приватизације је одмакао, он може да има непосредни и позитиван утицај на економију на Косову, пошто многа предузећа у друштвеном власништву већ дуже не раде. Међутим, процес приватизације могао би да доведе до етничке дискриминације у запошљавању и да утиче на опстанак мањинских заједница. Сада се власничка права не поштују и не обезбеђују. Велики број пољопривредне и комерцијалне имовине и даље је нелегално окупиран. То представља озбиљну препреку за повратак и одржив живот“.²⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Димитријевић, Душко, *Привремена управа Уједињених нација на Косову и Метохији и заштита имовинских права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2006.
- Накарада, Радмила, *Случај Косова - јединствена произвољност*, Институт за европске студије, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Петковић, Владимир, *Колико Србију кошта јавни сектор на Косову и Метохији?*, Српски економски форум, Београд, 2007.
- Приватизација на Косову: Судска ревизија одлука од стране Специјалне Коморе Врховног суда Косова, Одељење за надгледање/

temPDF.pdf,

26) Kai Aide, A Comprehensive Review of the Situation in Kosovo, No. S/2005/635, Security Council, United Nations, 7. II 2005, <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>

Одсек за владавину права, Организација за европску безбедност и сарадњу, мај 2008.

- Резолуција Савета безбедности 1244 (1999) о ситуацијом у вези са Косовом, Уједињене нације, С/РЕС/1244, 10. јун 1999.
- Савић, Љубомир, *Дугови Србији-имовина Косову*, Албанско-српски форум за размену мишљења, 1.4. 2006.
- Шварц, Бригит, *Косово: Неуспех УН и НАТО у заштити мањина*, Интернет: <https://www.hrwo.org/sr/news/2004/07/26/228473>
- Уредба УНМИК.а бр. 1999/24 од 12. децембра 1999. године, о закону који се примењује на Косову, УНМИК/УРЕД/1999/24
- Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, од 20. маја 2001. године, УНМИК/УРЕД/2001/20. Текст је приложен уз нацрт Уредбе УНМИК-а бр. 2001/9, 15. мај 2001. године.
- Уредба УНМИК бр. 1991/1 од 25. јула 1999 године о овлашћењима привремене управе на Косову, УНМИК/УРЕД/1991/1; „Амандмани на Уредбу бр. 1991/1 од 12. децембра 1999. године, о овлашћењима привремене управе на Косову“, УНМИК/УРЕД/1999/25; „Амандмани на Уредбу бр. 1991/1 од 27. септембра 2000. године, о овлашћењима привремене управе на Косову“ УНМИК/УРЕД/2000/54
- Уредба УНМИК-а бр. 2002/12 од 13. јуна 2002. године, о установљењу Косовске повереничке агенције; УНМИК/РЕГ/2002/12.
- Aide, Kai , „A Comprehensive Review of the Situation in Kosovo“, No. S/2005/635, *Security Council, United Nations*, 7. 2. 2005.
- Could U.N. Fix Iraq? „Word From Kosovo Isn't Encouraging“, *The Wall Street Journal*, Интернет: <http://www.wsj.com/articles/SB109140632871080104>
- Knoll, Bernhard, „UN Imperium: Horizontal and Vertical transfer off Effective Control and the Concept of Residual Sovereignty in Internationalised Territories“, *Austrian Review of International Law and European Law*, 2002, vol. 7, pp. 3-53.
- Knudsen, R. A. *Privatization in Kosovo: The International Project 1999-2008*. Norwegian Institute of International Affairs: Norway, 2010.
- Todini, Matteo *Privatization System in Kosovo - Rising Towards Uncertain Future*, Приштина, 2003. www.ossertvatoriobalcani.org/filemanager/download/37/Privatization%20SystemPDF.pdf

Sandra Davidovic

PRIVATIZATION MODELS OF SOCIALLY OWNED ENTERPRISES
IN KOSOVO AND METOHIA UNDER THE UNMIK
ADMINISTRATION

Resume

Through analyzing privatization models of socially owned enterprises in Kosovo and Metohia from 1999 to 2009 we have opened an important social and scientific question which is not enough treated within the of Serbian academic community.

As we have showed through this work, Kosovo privatization is not typical case because it took place in the post-war, post-communist, conflict, internationalized territory, in which the supreme power had international administration- UNMIK. After the end of the armed aggression of NATO against the Federal Republic of Yugoslavia, the Serbian province of Kosovo and Metohia have placed under the jurisdiction of the international civil presence, the UN Security Council Resolution no. 1244. Further analysis of the process of privatization of any enterprise in Kosovo must take place within this framework, if want to avoid the simplified assessment and superficial analysis.

We have put emphasis on legal aspects of the organization of temporary civilian mission of the United Nations-UNMIK with emphasis property authority that UNMIK had. Kosovo Trust Agency, as the bearer of the process was the subject analysis by itself. In the central part of the work we have clearly exposed implemented models of privatization and presented the deficiencies derived privatization. Finally, we drew the conclusion on the justification of the privatization process by the UNMIK administration and responsibility of administration in the process, particularly regarding the protection of property rights.

Keywords: Privatization, Kosovo and Metohia, UNMIK administration, Kosovo Trust Agency, Socially Owned Enterprises.

* Овај рад је примљен 15. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Драган Ж. Марковић**

Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА СРБИЈАНСКОГ СЕЛА**

Сажетак

Предмет рада је социјализација србијанског села. Основни циљ рада је да се анализом историјског развоја србијанског села утврде чиниоци који детерминишу социјализацију села у Србији данас. Србијанска села су у разним деловима Србије настајала у различито време и на различите начине. Старо србијанско село представљало је локалну заједницу породичних задруга, које су настајале запоседањем делова заједничке сеоске земље. Свако село састојало се од одређеног броја задруга, које су у почетку биле мање и малобројније а са умножавањем становништва су се увећале. На породичном газдинству се производило скоро све и углавном онолико колико је породичном домаћинству било потребно. Производило се и пољопривредни производи се прерађивали искључиво према сопственим потребама. Нови вид заједништва донела је индустријализација, а стварањем новог, органски је разарано старо заједништво. На путу тоталне индустријализације, натурална производња, као основа затвореног породичног заједништва, незауоставиво се трансформисе у робну производњу као основу отвореног планетарног заједништва. Преласком у статус индустријског радника сељак постаје легитимни

* Научни саветник

** Овај рад је настао као резултат делатности на научном пројекту бр.179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

власник и своје радне снаге и остварене зараде, чиме у породици стиче самосталну позицију, без обзира на својински статус у породичном газдинству. Али самосталност у сопственој породици не обезбеђује самосталну позицију и ван породице. Уместо газде у рођеној кући, сеоски слуга је добијао газду у туђој кући, а индустријски најамник у приватном и државном предузећу.

Са политичким опредељењем за приватизацију и капитализам заузета је и оријентација на реafirмацију изворних задружних принципа и оживљавање задругарства. Развој задругарства, заснованог на изворним, суштински демократским принципима је прави пут суштинске социјализације пољопривредних произвођача и србијанског села.

Кључне речи: социјализација, србијанско село, политичка социјализација, задругарство.

Србијанска села су у разним деловима Србије настајала у различито време и на различите начине. Многа су настала насељавањем „неколико породица истог порекла, како би се лакше могле бранити од разбојника и звери, али их није било много да би остало што више простора за стоку“.¹ Због преотимања запоседнуте или проналажења плодније земље, поједина села су „у старо време много чешће постојала и нестајала него што би се данас дало замислити“.²

Док је земље, због мале насељености и ограничених могућности обрађивања, било у изобиљу, она је била свачија и ничија, и свако ју је користио колико је хтео и могао. Стоку је свако напасао где је и кад је хтео, а за ратарство, повртарство и воћарство заузимао је одређену парцелу, која је у почетку представљала његово стварно, а потом и формално власништво.

Испаша је дуго, и кад је сва земља раздељена, остајала заједничка, а шуме су дуго заједнички коришћене. „Свако је домаћинство посебно, у своју корист, пасло стоку на заједнич-

1) Цветко Костић, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената, Београд, 1975, стр. 170.

2) Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965, стр. 90.

ким пашњацима и кресало шуму на заједничком земљишту“. И кад је свако имало „своје њиве и ливаде, имало је сезонско право паше на њивама и ливадама свих сељана, а имало и извесна друга права на баштинама тих сељана“.³ И „жупе (административне заједнице више суседних села) су имале заједничка пасишта, без обзира на то јесу ли или нису биле под једним господарем, јер се заједничко жупско пасиште није смело забранити ниједном селу из жупе, било царево, црквено или властеоско“.⁴ Поред пасишта, постојале су и заједничке жупске шуме, у којима је свако село имало једнако право сече, под одређеним условима и правилима.

Осим шума и пашњака, било је још многошта друго заједничко што је служило привређивању и задовољавању основних животних потреба сељака. Заједничке су биле воде, путеви, гробља, мостови, воденице, кречане. „Свако је морао допустити, под извесном регулом, утврђеним условима, да се „вода“ проведе кроз његово имање“.⁵

Заједничке објекте је градило и одржавало, и о заједничким добрима бринуло и одлучивало цело село. Њиховим заједничким коришћењем „привреде свих сељана једног села биле су повезане у органску целину. Имали су извесни заједнички рокови свих радова на својим баштинама и са својом стоком. Имао обавезни распоред култура, израђен по јединственом привредном плану. Најважније ратарске радове скоро сва су домаћинства радила у великим радним заједницама, а једно другоме враћало рад за рад по утврђеним правилима. И у сточарству је било рада заједничког, у коме су се домаћинства обрачунавала према броју стоке. Чак је и у исхрани било прилично колективног. Било је, не мало, разних свечаних софри, заједничких за повеће групе сељана“.⁶

О свим питањима од заједничког интереса одлучивано је на сеоском збору. „Економија и управљање селском и општинском шумом и испашом, листосек, испуст кроз зиратно земљиште и плодоред, наводњавање и редовничке воденице, издиг на планину, утврђивање дана до кога ће се докосити, заједничко чување стоке, службеност пролаза, сеоски путеви, бунари, водопоји и цистерне, заједничке

3) Сретен Вукосављевић, Историја сељачког друштва – III Социологија сељачких радова, САНУ, Београд, 1983, стр. 89.

4) Стојан Новаковић, нав. дело, стр. 25.

5) Сретен Вукосављевић, *Листа са села*, „Савремена школа“, Београд, 1962, стр. 48.

6) Сретен Вукосављевић, Историја сељачког друштва, нав. дело, стр. 89.

ограде, све што је томе слично спадало је у компетенцију сеоског збора“.⁷

Заједнички објекти грађени су и одржавани заједничким радом. „У заједничким радовима у заједничку корист дружине раде о неком привредном послу или о делу неког посла који је заједнички као привреда, а не само као радна организација. Ради село на заједничком селском путу; раде на заједничком јазу они удеоничари који од тога јазу узимају воду“.⁸ Заједнички се граде и одржавају школе, богомоље, подижу и поправљају мостови и други објекти од заједничке користи.

Али није се заједнички радило само на заједничком него и на приватном поседу. Најпознатији облици таквих радова су моба и позајмица. „На мобу се иде лети у неке свеце, кад не смију себи радити. Највише иду на мобу те жању (ријетко косе, копају кукуруз, купе сијено или шљиве – кашто се преде на моби).

Слична моби је *позајмица*, али са једном битном разликом: приликом позајмице обавезно је враћање позајмљених надница радом на сличном послу, док приликом мобе то није случај“.⁹ И „уколико је неком важном раду краће оптимално време у коме га треба свршити, утолико се више ради ширим радним дружинама“.¹⁰

Један од облика најтешњег међупородичног радног заједништва је *ортачење*, или *ортаклук*, које је у неким крајевима Србије познато као паја. „Обично су по два домаћинства у паји. Реко три. У паји се сва земља обрађује радном снагом, и људском и сточном, из оба домаћинства, као да је сва земља једно домаћинство, а сва чељад једна породична задруга. Према потреби рада, а по договору, радна снага, и људска и сточна, свршава послове на оба имања, као да је једно. Приход иде свакоме домаћинству посебно: свакоме са своје земље, свакоме од своје стоке“.¹¹

Заједнички радови су као најнепосреднији спољни чинилац породичног привређивања били најизворнији и најделотворнији облик интерне социјализације села. „Претежан

7) Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, нав.дело, стр. 25.

8) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, нав.дело, стр. 483.

9) Цветко Костић, *Социологија села*, нав.дело, стр. 202.

10) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, нав.дело, стр. 422.

11) Исто, стр. 527.

део домаћинства има с времена на време потребу да се помогне туђом радном снагом, а исто тако потребу да с времена на време негде на туђем имању упосли вишак своје радне снаге“. А „има и психичких потреба да се ради у великим дружинама. Кад је једна дружина повећа, напор се мање осећа, умор боље подноси, радно време брже пролази. Буде и песме, и разоноде. Осети се ту и нешто радости од рада“.¹²

Као најчешћи и најраспрострањенији облик радног удруживања, позајмице су „биле једна од важних основица сељачког друштва уопште. Свако домаћинство са којим се неко позајма има своје посебне позајмичаре. Затим сваки појединац ради заједно не само са својим позајмичарима него, када враћа рад за рад, и са свима позајмичарима својих позајмичара. И то увек у једном радном односу морално и дисциплински вишем него сви остали радни односи на селу. Пошто је радних позајимања било много и била су честа, у њима су се били израдили међу домаћинствима важни односи и радни и друштвени“.¹³

Преко заједничких радова радна снага села је повезивана у једну органску целину, која је чинила основу целокупног заједништва. „Сва радна снага у једном селу је у неку руку комплементна радна целина. Из те целине се узима и враћа кад коме домаћинству треба“.¹⁴ Радна снага се од суседног домаћинства позајима да би му се, када му затреба, истом мером и на исти начин узвратила. Еквивалентна и непосредна размена рада је, у обостраном интересу, до краја заступљена.

Насупрот кулуку, као типичном облику наметнуте принудне социјализације, „колективном“ раду под принудом, који је „у народу остао на злом гласу јер се на њему ради дуго, под тешким условима и без паре и динара“,¹⁵ позајмице су типичан облик слободног и потпуно добровољног удруживања. Оне су „обично устаљене радне заједнице, али зато што учесници заједница тако хоће; иступити се може слободно – по завршетку уговореног рока или по завршетку заједничког рада. Ако га примају, може се вратити у исту

12) Исто, стр. 439.

13) Исто, стр. 440.

14) Исто, стр. 442.

15) Цветко Костић, *Социологија села*, нав. дело, стр. 202.

заједницу или ући у другу. Још у години 1939., нпр., у доњим подцерским селима се 75% свих кукуруза било тако окопало“.¹⁶

На еквивалентној размени рада заснива се и стварна друштвена једнакост. Настала „у друштву економско и социјално уједначеном, организација радних позајимања је симптом друштвене једнакости и последица. Потпуно су једнако зависни једни од другог онај коме се ради и они који му раде. То поставља у равноправан положај „послодавца“ и свакога од радника. Наизменично су један другоме „послодавац“ и радник“.¹⁷

Док се позајмица заснива на узајамној солидарности, моба је облик безусловне солидарности. „Иде се на мобу сиротињи која не би могла платити тај рад; иде богатоме који би то могао. У некој прилици иде где је невоља, у некој не иде где је невоља – и велика, - а оде онде где није невоље никакве. У свим овим појавама има нека друштвена обавеза више него лична воља, лични морал или лични религијски мотив“.¹⁸

Социјализација заснована на заједничком раду, органски је повезана са социјализацијом заснованом на заједничком власништву, при којем се „сељак не осећа спутан у свим међама своје приватне земљишне својине. Свуда око себе има широке просторије заједничког власништва, на коме се он осећа широко и слободно“.¹⁹ Заједничка добра нису туђе него његово сопствено власништво, на којем се темељи његова колективна слобода и друштвена једнакост са свим осталим сељанима.

Индивидуално и заједничко, приватно и колективно били су још толико испреплетани и недраздвојни да је колективно коришћено и приватно, а приватно и колективно. „Преплитање и прожимање колективних и неколективних елемената у раду и земљишној својини било је увек једно од најважнијих обележја нашег сељачког живота уопште. Земљишна основица привреде била је и колективна и неколективна: сточарству углавном колективна, ратарству неколективна“. Па „нити је колективна земљишна својина била чисто ко-

16) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, нав.дело, стр. 442. и стр. 443.

17) Исто, стр. 450.

18) Исто, стр. 419.

19) Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, нав.дело, стр. 29.

лективна нити приватна. Сви сељани једног села или једне групе села имали су на скоро свакој деоници приватног земљишта извесна привредно важна права²⁰

Својинска права и на колективну и на приватну својину била су једнака. „Да би заједничка земљишна основица била што шира, у њу улазе и земљишта која су приватна својина појединца. Из заједничког земљишног фонда власник у неку руку изузме тај свој комад земљишта колико само да га покоси или да га посеје и пожње. После оно опет потоне у заједнички земљишни фонд и сваки члан заједнице има права да се њиме користи скоро колико и он. На тој својој ливади или њиви власник не може сам одредити када ће с пролећа забранити пашу селској стоци“.²¹

Овде сасвим избија на видело да су индивидуализација и социјализација само различити полови истог друштвеног односа. У својинском односу заједничка својина се показује као индивидуална а индивидуална као заједничка, у радном односу заједнички рад као скуп повезаних индивидуалних радова а индивидуални рад као саставни део заједничког рада. Заједнице нема без удружених индивидуа ни појединачне индивидуе изван организоване заједнице.

Старо србијанско село представљало је локалну заједницу породичних задруга, које су настајале запоседањем делова заједничке селске земље. Свако село састојало се од одређеног броја задруга, које су у почетку биле мање и малобројније а са умножавањем становништва су се увећале.

Породична задруга „обухвата више генерација потомака једног оца с њиховим женама, који сви заједно живе на једном имању, заједнички обрађују своја поља, хране се од заједничке земље и заједнички располажу вишком прихода“.²² Представља једно целовито газдинство, које сачињавају чланови задруге са заједничком имовином, непокретном и покретном (земља, грађевине, стока и остварени приходи). Имовина је наслеђивана али није дељења, па је број чланова задруге растао брже него број задруга у селу. Бивало је задруга које су бројале по неколико десетина, па и до стотинак чланова.

Основну делатност задруге представљала је пољопривреда, претежно ратарство и сточарство, а уз то још и повр-

20) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва...*, нав.дело, стр. 426-427.

21) Исто, стр. 184.

22) Цветко Костић, *Социологија села*, нав.дело, стр. 225.

тарство, воћарство и виноградарство. Чланови задруге су само обављали и занатске послове све док се занатство није издвојило као посебна делатност, а и због тога што сељак „није могао куповати занатске производе, који су скупљи од његових“.²³

На породичном газдинству се производило скоро све и углавном онолико колико је породичном домаћинству било потребно. Производило се и пољопривредни производи се прерађивали искључиво према сопственим потребама. „И као што је активност на газдинству у свим његовим „економским јединицама“, у ствари пољопривреда у малом, тако је и активност у домаћинству, у оквиру домаће и занатске радиности, у ствари прехранбена и још понека индустрија у малом“.²⁴ Свако је домаћинство само по себи градило кућу, помоћне зграде и стаје, правило кућну опрему, израђивало постељину, одећу и обућу, спремало зимницу, и радило све што му је било потребно.

Целокупно привређивање породичног домаћинства било је окренуто и подређено његовим сопственим потребама, у ком смислу је и третирано као потрошачко. „На почетку после насељавања сељакова пољопривреда је скоро потпуно била организована у потрошачко домаћинство, и апсолутно и релативно мали делови пољопривредних производа су продавани“.²⁵

Потрошња је, као и производња, била заједничка и индивидуална. Становало се и хранило заједно, а то је био и главни облик потрошње. Погрешно је веровање да се производило, делило и трошило према потребама, које су одувек биле изнад могућности производње, због чега се живело скромно и претежно сиротињски али не и подједнако. И заједничке и индивидуалне потребе су октроисане од стране старешине домаћинства, који је одређивао колико ће се за шта потрошити и колико коме треба, у чему нису сви чланови домаћинства имали исти третман.

Пошто се није производило за тржиште, одакле би се добијао новац, интерна расподела је вршена у природи, а и „главна плаћања су била у природи од попа до ковача – како

23) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, нав.дело, стр. 97.

24) Драгољуб Ч. Симоновић, *Укључивање земљорадника у самоуправне односе*, „Нолит“, Београд, 1975, стр. 153.

25) Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, нав.дело, стр. 97.

се у народу каже – свакоме се плаћало обично на вршају или на стрижи оваца²⁶. Свако је долазио по своје или му се на ноге носило, па су у производима и све селске, општинске и државне дажбине разрезиване.

Патријархално задружно привређивање било је сваштарско, аморфно и неиздиференцирано, а какво је привређивање такво је и заједништво. „Заједница је ту главно, јединка са својим личним болом и личним задовољством није ништа. Живот свих задругара био је потпуно уједначен. Прост живот, једнаке потребе. Једнако одевање, и обување, и храна²⁷. Слично као у животињском свету.

Са таквим јединкама, задруга не би могла постојати да није била „под врховном управом домаћина“²⁸ као „овном предводником“, који је предводио задружно стадо. Старешина породичног домаћинства је водио задружно газдинство и руководио домаћинством, фактички располагао задружном имовином, организовао производњу, вршио интерну расподелу, представљао и заступао задругу и домаћинство у односима са селом и другим заједницама.

Иако су, по обичају, одлучивали о најзначајнијим питањима и бирали свог вођу, задругари нису са њим били једнаки. За старешину домаћинства био је, као по неком природном праву и правилу, предодређен онај, увек мушки појединац који је имао највише смисла за вођење газдинства, па макар и не био најстарији. То се по природи ствари подударало са општим интересом, због чега је прави домаћин уживао стварни ауторитет, али је по положају и функцијама које је обављао, у сваком случају био ауторитарна личност чије су се одлуке морале без поговора спроводити.

Старешинска ауторитарност заснивала се на одређеним неписаним, искуством устаљеним правилима задружног привређивања, која су, свиђала се неком или не, стајала изнад појединца и морала се поштовати да би газдинство пословало и домаћинство опстајало. По тим правилима, израженим у прећутно или договорно општеусвојеним „регулама“, се колективно понашало, судило и пресуђивало, што је представљало главни ослонац колико демократске толико ауторитарне власти. И „није узалуд речено: „Нема куће без

26) Исто, стр. 98-99.

27) Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, нав.дело, стр. 159.

28) Цветко Костић, *Социологија села*, нав.дело, стр. 225.

махните браће“, тј. браће која хоће да слушају, трпе и даду се искоришћавати од задруге и појединих задругара, чак, уосталом зар се могао икад сељак држати у тако присној заједници као што је задруга: без тврде и опоре регуле“.²⁹

Старешина задруге је био и добротвор и тиранин, и његовој вољи се повиновало и добровољно и под присилом јер се и он сам повиновао нечему од чега су сви зависили. „И домаћин је само слуга земљи и имању. Служи као његова челада, као и његови радни волови. Није господар. Човек није оно што је главно и средишно. Имање је средиште; око њега се окреће све. Њиви и ливади служи подједнако домаћин, као и најамник. Због тога и јесу једнаки“³⁰ пред својим земаљским усудом иако су између себе неједнаки.

Због тога је патријархално задружно заједништво било и принудно и добровољно. Принудно јер се одржавало под ауторитарном управом, добровољно јер се другачије одржати није могло. И зато су патријархални задругари били и солидарни и несолидарни, и задовољни и незадовољни једни другима и једни са другима. Њихово задругарство било је скроз амбивалентно, и требало је да се на видику помоли неки нови вид заједништва па да буде оберучке прихваћен.

Нови вид заједништва донела је индустријализација, а стварањем новог, органски је разарано старо заједништво. Процес распадања србијанске кућне задруге почео је још од владавине Милоша Обреновића и траје скоро два века, а снажно је убрзан управо индустријском револуцијом, која је за кратко време готово сасвим збрисала старо породично задругарство.

Док је сама обезбеђивала све што јој је било потребно, кућна задруга је била сама себи довољна и стога готово херметички затворена према свету. Органски је начета индустријализацијом кућне радиности, коју је класично занатство због ниске продуктивности и релативно високих цена само делимично заменило. Кад су се појавили знатно јефтинији индустријски производи, сељаку се више није исплатило да своје производе сам прерађује, али да би их могао куповати, морао је интензивирати пољопривредну производњу како би производио и за тржиште, што му је њена индустријска технологијација све више омогућавала.

29) Исто, стр. 21.

30) Исто, стр. 68.

Тиме је основна делатност задруге најпре сведена на пољопривредну производњу, која се специјализацијом и сама даље сужава на поједине гране пољопривреде. Технологијација, индустријализација и специјализација пољопривреде омогућили су да се убрза раст продуктивности и на истој обрадивој површини знатно повећа обим производње.

Раст пољопривредне производње стимулисан је, с једне стране, великом потражњом хране изазване експлозијом градског становништва услед индустријске револуције, а с друге стране, повећаним потребама саме индустријализоване пољопривреде и пољопривредног становништва за индустријским производима. Услед специјализације пољопривредне производње и пораста животног стандарда, потражња прехранбених производа увећана је и потребама самих пољопривредних произвођача. Ко се специјализовао за производњу једног или неколико производа, све остале производе купује на тржишту.

На путу тоталне индустријализације, природна производња, као основа затвореног породичног заједништва, незаушавиво се трансформише у робну производњу као основу отвореног планетарног заједништва. Отварањем према тржишту село се отвара према целом свету. „Нагли продор индустријских роба у село развио је економску размјену село-град, унаприједио робно-новчане односе, те допринео укључивању села у глобално друштво“.³¹

Бројним, непосредним и посредним везама село се већ преко робне размене повезује са целим светом. Од места где је произведен, преко локалног, националног и међународног тржишта, исти производ прелази из руке у руку док не дође до крајњег купца-потрошача, повезујући тако мањи или већи број учесника у прометном ланцу.

На локалном тржишту сељак се и физички сусреће са купцима својих производа, али за робно-новчани промет није битна физичка комуникација купаца и продаваца већ размена робне вредности, преко које се врши, посредно или непосредно, повезивање различитих власника робе и новца. На тај начин произвођач једне робе, у којој је определио свој лични рад, долази у везу и са њеним купцима, препро-

31) *Друштвене промене у селу*, Центар за социологију села Института за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу; Југословенски центар за пољопривреду и шумарство, Раднички универзитет „Буро Салај“, Београд, 1974, стр. 15.

давцима и потрошачима које никада у животу није срео нити ће срести. И као потрошач, сељак на исти начин долази у везу са произвођачем купљене робе, повезујући се преко прометног ланца и са низом њених препродаваца.

Излажењем из затвореног кућног газдинства на отворено тржиште, сељак из патријархалног ропства излази на слободну друштвену сцену. Тржишна размена заснива се, у принципу, на слободној погодби равноправних партнера, који се о условима размене могу споразумети само под условом њене еквивалентности, да свака страна за узврат добија толико колико даје.

Једнака размена се, међутим, при неједнаким околностима претвара у неједнаку размену. Ако су понуда и потражња неуједначене и ако је једна страна у било каквој монополској позицији према другој, слабија страна је принуђена да прихвати и нееквивалентну размену, чиме се тржишна слобода претвара у тржишну принуду, и патријархално ропство у тржишно ропство.

Србијански сељак је чешће био у подређеној него у равноправној позицији, при чему је и на привидно слободном тржишту више давао него што је добијао. У време убрзане индустријске револуције, коју је изнео на својим плећима, за њега слободне и еквивалентне размене скоро да није ни било, а у колонијалној транзицији, кад се на привидно слободном, назови либералном тржишту суочава са далеко снажнијим страним партнерима, потпомаганим и од његове сопствене државе, србијански сељак у нелојалној конкуренцији пролази још горе.

Утемељена на принудној нееквивалентној размени, реализованој и кроз обавезни откуп пољопривредних производа, индустријска револуција је поред индустријализације пољопривреде индустријализовала и сељака. Индустријско радништво је скоро стопостотно регрутовано из редова сељаштва, што је за последицу имало и огромно пражњење села. Један број сеоског становништва је запошљавањем у индустрији и друштвеним делатностима сасвим напустио село, док су многи уз запошљавање наставили да се баве и пољопривредним пословима.

Динамика деаграризације и миграције сељаштва у градове сасвим одговара динамици индустријализације, која у Србији почиње крајем седамдесетих 19. века, када је „сеоско

становништво почело у већем броју да се слива ка варошима и градовима“, који су „почели да се развијају и као индустријски центри“.³² Миграције су знатно и битно утицале на бројчаност, професионални и социјални састав, привређивање, изворе, висину и структуру прихода сеоских домаћинстава. Раније су она била углавном монотипна и једнолична, и разликовала су се само по бројчаности, величини поседа и прихода, а индустријализација их је у сваком погледу учинила толико разноврсним да многа и не личе једна на друго.³³

Пре свега, поједина пољопривредна домаћинства су се потпуно трансформисала у радничка, од којих су многа напустила село и преселила се у град. Нека су отуђила целокупну имовину на селу, а друга су само угасила огњиште и затворила кућу, коју повремено користе као викендицу или су је сасвим напустила и оставила да зарасте у коров.

У једном броју домаћинстава сви радно способни су се запослили у граду, а задржали су пољопривредно газдинство и наставили да на њему привређују. Нека су се преселила у град, а нека и даље станују на селу. То су такозвана полутанска домаћинства (пола радничка, пола сељачка) која остварују дупле приходе и релативно висок стандард.

Највише је мешовитих домаћинстава, у којима су један или више чланова засновали радни однос ван домаћинства, а остали раде на пољопривредном газдинству, при чему им помажу и запослени. Са повећањем броја запослених ван пољопривредног газдинства повећавани су и приходи сеоских домаћинстава који су стицани ван њиховог газдинства.

Са села су претежно одлазили млади и млађи, што је уз опадање наталитета, за последицу имало све веће старење сеоског становништва. Тенденција старења пољопривредних домаћинстава се наставља. Према истраживању из 2016. године, у србијанским селима Куманици и Краишницима средњу школу је учио сваки шести, у Клеку сваки једанаести, у Руском Крстуру осамнаести, у Дреновцу двадесети, у Азањи сваки двадесет други становник села. По један студент је у Клеку био на сваки 15, у Куманици на 36, у Краишницима на 48, у Божурњи на 58 становника.³⁴ Огромна већина

32) Миомир С. Наумовић, *И село и град*, Пунта, Ниш, 1999, стр. 21.

33) Ђура Стевановић, *Индустријализација пољопривреде и будућност сељака*, Завод за проучавање села, Београд, 2008.

34) Истраживање је обављено у организацији „ДО Локална самоуправа Србије“ 2016. године.

похађала је школе и факултете непољопривредног смера, са намером да оде са села.

Под снажним налетом индустријализације, кућна задруга се морала брзо распасти. Али црв који је одавно почео да је изнутра нагриза, појавио се већ са првим снажнијим тенденцијама приватизације и индивидуализације у њеној сопственој утроби. Свако је волео да поред заједничке имовине има и своју личну имовину, и са повећањем производних могућности повећавале су се и могућности приватизације. Уколико су отежавале њихово остваривање, „задруге су већ постајале терет задругарима; сметња развијенијем индивидуалном животу, сметња предузимљивости и новачењу“.³⁵

Прво је присвајана покретна имовина: ручне алатке, стока, живина и средства личне потрошње. И прва је почела „особити“ жена и мајка која је наспрам заједничке задружне имовине свијала своје породично гнездо. „Из дарова о веридби и венчању, из дарова или каквог мираза, које невеста добије од свог рода, она у своме дому ствара властити иметак. Сукоби између задруге и тих „особина“ биле су најчешћи повод – само непосредни повод, разуме се, - деоби задруге“. На тај начин, сама „жена, мајка, почиње разбијати задругу у корист своје породице“.³⁶

Унутар задружне несугласице, распре и сукоби су се појачавали кад су поједини чланови задруге почели да приходују ван задружног газдинства јер су се екстерни приходи тешко сабирали у задружну касу. Индустријска револуција је само убрзала прскање набреклог задружног чира, чиме је започела и деоба непокретне задружне имовине. Деобе су настављане и међу члановима уже породице, често и пре смрти домаћина, па и кад нису сви остајали на породичном имању јер су се запослена браћа и удате сестре ретко одрицали наслеђа.

То је за последицу имало све веће уситњавање земљишнихседа, са све тежим економским импликацијама. То знатно умањује рентабилност механизације, која се при постојећој организацији производње, на малим поседима и уситњеним парцелама не исплати. Проблем је донекле ублажен интензификацијом производње и оријентацијом на пољопривредне културе које на релативно малом простору доносе велике

35) Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, нав.дело, стр. 159.

36) Исто, стр. 160.

приходе, али трајно решење проблема је у развоју производних односа и рационалној организацији пољопривредне производње.

Сељака нико није силом терао са села. Сам је бежао од три велике невоље: мукотрпног физичког рада, друштвене затворености и социјалне беде. А основни циљеви су генеричке природе: интелектуализација људског рада, повезивање са светом и људски начин живота, који подразумева неограничено задовољавање не само физиолошких него пре свега духовних потреба. Град је у свему томе далеко испред села, због чега сељака неодољиво привлачи.

Из сопственог искуства сељак је знао да је занатство лакше и инвентивније од простог тежачког посла, због чега је желео да изучи неки занат, или ако њему то није полазило за руком да бар своје дете „да на занат“, а данас не жали пара да децу школује. Фабрика му је дошла као поручена да се „курталише“ тегобног пољског посла, надајући се да ће му за фабричким стругом бити много лакше. Још више је жудео за неким седећим „господским“ послом без икаквог физичког напора.

У селу је сељак живео као у концентрационом логору. Многи у животу нису ни видели град, а неки нигде ни ван свог села крочили нису. У фабрици и граду га је чекала маса људи, између којих је могао бирати и мењати другове и пријатеље, и са њима „на равној нози“ разговарати, за разлику од затвореног породичног круга у којем се и старијем брату морао покоравати. Пружала му се прилика и да фирму мења ако му се у једној не свиђа, као и да „бели свет“ обилази и упознаје.

Животни стандард на србијанском селу био је знатно нижи него у граду. Сеоски надничар живео је теже од градског пролетера. Разлика у нивоу културе била је још већа, а сиротиња је у својој беди о градском животу стварала још идеалнију представу него што је стварно био.

Зато, ако није могао или није хтео у град, сељак је у град претварао своје село. Индустријализацијом и урбанизацијом поједина (поготову приградска) села су претворена у градове и градска насеља. Поједина села у Војводини су само за 2-3 деценије добила статус градова, а у неким која још нису, живи само по неколико сеоских домаћинстава.

Механизацијом и аутоматизацијом су пољски радови олакшани, а у појединим селима је животни стандард дости-

гао градски, док се у многим сеоским домаћинствима данас живи боље него у многим градским³⁷. Поједина домаћинства су технички боље опремљена и боље моторизована него многа градска. У Мужљи један аутомобил долази на око 2, у Клеку и Дреновцу на око 5, у Азањи и Божурњи на око 7 становника.³⁸

Знатно су повећане и комуникације села са градом, и сељака са светом. Изградњом модерних саобраћајница и моторизацијом сеоских домаћинства смањена је удаљеност села од града, чиме је кроз повећану дневну комуникацију олакшано ширење градске културе на сеоско подручје. Само на посао у град свакодневно путује: из Мужље 3500, из Клека 860, из Милићевог села око 600, из Азање 550, из Челарева око 500, из Руског Крстура и Краишника око 400 људи.³⁹ Али и они који нису запослени у граду, често одлазе у град ради продаје и куповине, коришћења разних услуга, учешћа у културним и спортским манифестацијама и задовољавања најразноврснијих културних потреба. Поред тога, сељак данас путује и по иностранству, одмара се и лечи на мору, по бањама и планинама, и помоћу савремених средстава комуникације одржава дневне везе са рођацима и пријатељима у разним деловима света.

Све то је утицало да спласне интерес за бежање са села у град. Сада „људи настоје да удруже оно што је најбоље у руралном и урбаном свету, па тако живе и у једном и у другом и спремни су да често путују између града и села“.⁴⁰ Знатно се променила и сеоска породица, која је готово изгубила стара патријархална обележја. „Слабљење (ауторитарног) ауторитета оца и мужа једна је од основних промјена у животу савремене породице“⁴¹ и у граду и на селу.

Уколико и муж и жена привређују, а деца се школовањем осамостаљују, односи заповедања прерастају у односе договарања. Преузимањем главног терета на пољопривредном

37) Види: Данило Томић, Бранислав Гулан, Миле Мандић, *Развој породичних предузећа у сеоским подручјима Србије*, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2015.

38) Истраживање из 2016. године (ДО „Локална самоуправа Србије“)

39) Исто.

40) Ђура Стевановић, Михаило Пешић, *Утицај индустријализације на промене односа село-град*, Виђења, бр. 1-2/1995.

41) Ружа Фирст-Димић и други, *Војвођанско село на раскршћу*, Центар СКВ за политичке студије и друштвено-политичко образовање, Нови Сад, 1973, стр. 76.

газдинству, жена обично преузима и кормило у кући, па је у Војводини још почетком седамдесетих година прошлог века, у 13,5 % случајева жена управљала газдинством.⁴²

Преласком у статус индустријског радника сељак постаје легитимни власник и своје радне снаге и остварене зараде, чиме у породици стиче самосталну позицију, без обзира на својински статус у породичном газдинству. То је и основни услов да се међу члановима породице уместо поданичких успоставе равноправни односи, уместо заповедања договарање.

Али самосталност у сопственој породици не обезбеђује самосталну позицију и ван породице. Ослобађањем од патријархалног подаништва сељак се није ослобађао и од најамног подаништва. Уместо газде у рођеној кући, сеоски слуга је добијао газду у туђој кући, а индустријски најамник у приватном и државном предузећу. Ако је самостално располагао својом зарадом, сам је био на располагању свог послодавца, са којим није било никаквог договарања.

Транзицијом на капиталистички начин привређивања, радници су изгубили и оно мало могућности које су имали да утичу на производњу и расподелу. Прикривено ропство је замењено отвореним ропством. Приватни послодавац се према својим најамницима односи робовласнички. Сам одлучује о њиховој судбини: пријему на посао и отпуштању, распоређивању на посао, условима рада, висини најамине и свему што је у вези са радом и пословањем његове фирме.

Као историјска алтернатива приватном капиталистичком предузећу, настале су још средином 19. века савремене задруге сељака, радника, службеника, спремних да удруженим радом и средствима сами организују задовољавање својих животних потреба. Као пандан индустријском предузећу, које је настало у функцији социјализације производње, најпре су настале потрошачке задруге у функцији социјализације потрошње. До првог светског рата 1913. године, у Србији је основано 782, а до другог светског рата 1939. године 3.647 земљорадничких задруга, међу којима је било 1.077 кредитних, 1.819 набавно-продајних и 751 осталих.⁴³

Континуитет у развоју изворног србијанског задругарства прекинут је након другог светског рата оснивањем сељачких

42) Исто, стр. 83.

43) *Век и по задругарства*, Задружни савез Југославије, Београд, 1995.

радних задруга, које су одбациле изворне задружне принципе. Политички промашај са сељачким радним задругама проистекао је из некритичког копирања совјетских колхоза, али и из погрешних идеолошких опредељења за потпуно укидање сваке, па и сопственим радом стечене својине, на чему се заснивала и заблуда да су радне задруге без индивидуалног својинског субјективитета најпречи и једини прави пут развоја социјалистичке пољопривреде.

Са политичким опредељењем за приватизацију и капитализам заузета је и оријентација на реафирмацију изворних задружних принципа и оживљавање задругарства какво је у условима капитализма постојало до другог светског рата, па је до 1996. године број земљорадничких задруга у Србији повећан на 748. Задржано је, међутим, отуђено задружно власништво са отуђеним задружним управљањем и преживелом задружном бирократијом, која кочи развој изворног задругарства.⁴⁴

Развој задругарства, заснованог на изворним, суштински демократским принципима је прави пут суштинске социјализације пољопривредних произвођача и србијанског села. Али за то је неопходна коренита својинска и демократска трансформација постојећих, и оснивање нових задруга као истински самоуправних заједница добровољно удружених и равноправних пољопривредника, који задружном имовином суверено располажу као сопственом – заједничким и индивидуалним власништвом.⁴⁵ То је неизоставни услов и за органско интегрисање србијанског задругарства у јединствени међународни задружни покрет као истински демократску асоцијацију произвођача и потрошача целог света.⁴⁶

Перспективе изворног пољопривредног задругарства су у знању као главном чиниоцу пољопривредне производње. Земља и капитал нису ни могли представљати главне стожере суштинске социјализације пољопривредног произвођача јер су и земља и капитал њему страни и од њега отуђени чиниоци. Једино знање као истински социјализирајући чини-

44) Види: Драган Марковић, *Село на маргинама политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 69-105.

45) Види: Живко Марковић, *Расељачивање села и сељака*, СНС-Научна КМД, Београд, 2011, стр. 35-42.

46) Драган Марковић, „Задружна демократија у функцији модела демократизације политичких институција“, Институт за политичке студије, Београд, *Политичка ревија*, бр. 1/2012, стр. 367-368.

лац може постати његова унутарња и неотуђива сила која ће га суштински социјализирати и са целим светом повезати.

Као главни стожер социјализације, земља је сељака везала за себе, породично газдинство и село, као основне чиниоце његове животне егзистенције. Везујући га за себе, покретни капитал је и њега учинио покретним, извукао из породичне дупље и сеоског обора, али и даље задржао зависним и од самог себе отуђеним. Знање ће га вратити самом себи и учинити самосталном индивидуом способном да, без спољашњих стега и ограда, комуницира са свима и сваким. Само се на његовој суштинској аутономији може заснивати и његова суштинска социјализација.

ЛИТЕРАТУРА

- *Век и по задругарства*, Задружни савез Југославије, Београд, 1995.
- Вукосављевић, Сретен *Историја сељачког друштва – III Социологија сељачких радова*, САНУ, Београд, 1983.
- Вукосављевић, Сретен, *Писма са села*, „Савремена школа“, Београд, 1962.
- *Друштвене промене у селу*, Центар за социологију села Института за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу; Југословенски центар за пољопривреду и шумарство, Раднички универзитет „Ђуро Салај“, Београд, 1974.
- Костић, Цветко, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената, Београд, 1975
- Марковић, Драган, *Село на маргинама политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Марковић, Драган, „Задружна демократија у функцији модела демократизације политичких институција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012.
- Марковић, Живко, *Расељачивање села и сељака*, СНС-Научна КМД, Београд, 2011.
- Наумовић, Миомир С. *И село и град*, Пунта, Ниш, 1999.
- Новаковић, Стојан, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965.
- Симоновић, Драгољуб Ч., *Укључивање земљорадника у самоуправне односе*, „Нолит“, Београд, 1975.
- Стевановић, Ђура, *Индустријализација пољопривреде и будућност*

сељака, Завод за проучавање села, Београд, 2008.

- Стевановић, Ђура, Пешић, Михаило, „Утицај индустријализације на промене односа село-град, Виђења, Београд, бр. 1-2/1995.
- Томић, Данило, Гулан, Бранислав, Мандић Миле, *Развој породичних предузећа у сеоским подручјима Србије*, Институт за економику пољопривреде, Београд, 2015.
- Фирст-Димић, Ружа, *Војвођанско село на раскршћу*, Центар СКВ за политичке студије и друштвено-политичко образовање, Нови Сад, 1973.

Dragan Markovic

SOCIALIZATION OF THE SERBIAN VILLAGE

Resume

Serbian villager is more often in subordinate position than in an equal, giving more than getting even in the seemingly free market. In time of fast industrial revolution, which he carried on his shoulders, there was almost no free or equivalent exchange for him, and in a colonial transition, when on seemingly free, so-called liberal market, he faces far stronger partners, supported by his own country, the position of a Serbian villager in this disloyal competition is even worse.

Changing over to a status of an industrial worker, a villager becomes a legitimate owner of his workforce and earned money, getting the independent position in the family, notwithstanding the ownership status in family economy. That is the basic condition of establishing the equal relations instead of vassal, consultations instead of command, between family members. However, independence in the family does not provide independent position out of the family.

By transition to capitalistic way of enterprising, workers lost the very few opportunities they had to affect manufacture and distribution. Disguised slavery was changed with an open one. A private employer treats his hirelings as his slaves. He decides about their destiny: about their admission to employment and their dismissal,

job scheduling, working conditions, wages, and everything else regarding his business and company. Instead of being the master in his own home, village servant got a master in someone else's house, and industrial hireling in private and state-owned companies. Even if he independently disposed of his earnings, he was at the disposal of his employer with whom there was no consultation.

In the middle of the 19th century, as the historical alternative to private capitalistic company, modern cooperatives of villagers, workers and officers were organized, who were ready to earn for their living by united work and resources. As a counterpart to industrial company that came into existence in the function of socialization of production, consumer cooperatives first arose in the function of consumer socialization. With political choice of privatization and capitalism, orientation towards reaffirmation of primary cooperative principles and revival of cooperatives that existed until the Second World War in the conditions of capitalism was taken. Development of cooperatives, based on primary, essential democratic principles is the right way for vital socialization of the farmers and Serbian village. It is the inevitable condition for organic integration of Serbian cooperatives into unique international cooperative movement as truly democratic association of manufacturers and consumers of the whole world.

Key words: socialization; Serbian village; political socialization.

* Овај рад је примљен 22. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

157

Срђан Кораћ

ПРИСТРАСНОСТ КАО ПРЕПРЕКА ВАЉАНОМ
ЕТИЧКОМ ОДЛУЧИВАЊУ У ЈАВНОЈ УПРАВИ

179

Белугина О.В., Стародубец С.Н.

СПЕЦИФИКА ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРЯДОВОЙ ЛЕКСИКИ (НА
МАТЕРИАЛЕ ФОЛЬКЛОРА РОССИЙСКО-
БЕЛОРУССКОГО ПОГРАНИЧЬЯ

*Срђан Т. Корач**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ПРИСТРАСНОСТ КАО ПРЕПРЕКА ВАЉАНОМ ЕТИЧКОМ ОДЛУЧИВАЊУ У ЈАВНОЈ УПРАВИ**

Сажетак

Рад анализира феномен пристрасног одлучивања у домену професионалног обављања јавних послова као једног од структурних узрока кршења етичких стандарда јавне службе. Полазна тврдња је да појава пристрасности у одлучивању није случајан или повремен чин појединих јавних службеника склоних злоупотребама јавних овлашћења, већ се корени овог феномена налазе у антрополошким и психолошким обележјима односа појединца у заједници. Тежиште анализе је стављено на противречности између захтева ваљаног етичког одлучивања и друштвених очекивања које пред јавног службеника као појединца стављају његова блискост са породицом, родбином, пријатељима и суграђанима. Сукоб јавног и приватног интереса и фаворитизам као његов пратећи феномен узети су као примери где ове противречности највише долазе до изражаја. Аутор закључује да су антрополошке и психолошке основе пристрасности процесом социјализације чврсто уграђене у личност

* Научни сарадник

** Рад представља део ангажовања на пројекту „Србија у савременим међународним односима: стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, економски, правни и безбедносни аспекти”, који финансира Министарство за науку и просвету Републике Србије, пројекат бр. ОИ179029, а реализује се у Институту за међународну политику и привреду у периоду 2011–2016.

јавног службеника, те стога морају да буду узете у обзир приликом осмишљавања нормативних и институционалних решења за јачање интегритета јавне управе у Србији.

Кључне речи: пристрасност, фаворитизам, одлучивање, етика јавне управе, сукоб интереса, даривање, просоцијално понашање.

Разматрање феноменологије различитих видова морално погрешног поступања у обављању јавних послова претежно је у домаћој академској и стручној литератури ограничено на кривичноправну и економску димензију, на тумачење резултата испитивања опажања јавности, те на праћење деловања глобалних и регионалних иницијатива и успешности уградње и примене међународних стандарда у Србији. Честим наглашавањем аспекта материјалне користи коју јавни службеници стичу или могу да стекну нпр. примањем мита или неким другим видом кршења етичких стандарда, научна и стручна анализа се неоправдано сужавају на последицу, а не на узрок феномена. На тај начин, осмишљавање државних мера за јачање интегритета јавне управе у већој мери прати кривичноправни и казнени приступ решавања проблема, без улажења у дубље мотиве јавних службеника зашто уопште бирају морално погрешан смер делања. Пратећи сувопарне норме и уопштене циљеве јавне институције у којој ради, чиновник, хтео не хтео, неизбежно закорачује у подручје етичког одлучивања – у потрагу за морално исправним судом о томе како да поступи у појединачном случају. Будући да је човек по природној датости свог бића обдарен разумом и има слободу воље, највећи број одлука које доноси у свакодневном раду има само привидно „чист” техничко-процедурални карактер. Како не постоји само један, најбољи начин да се нека јавна политика оваплоти у пракси, начин на који чиновник користи слободу сопствене воље одређује како ће та политика бити спроведена, чиме у одређеној мери утиче и на њен крајњи исход у погледу задовољења потреба и интереса грађана. Утолико је одлучивање у контексту рада јавне управе важно сагледати кроз оптику избора морално исправног или погрешног смера делања.

Моралне норме трансцендирају егзистенцијално становиште појединца, јер се односе на то како да поступамо према другима као суседима, суграђанима или члановима друштвене заједнице, и како према нама треба да поступају институције. Када раз-

мишљамо о себи у моралним категоријама ми заправо мислимо о нама самима у социјалним категоријама, јер процењујемо предузете радње у односу на наслеђен заједнички оквир за оправдавање делања. Понашање запослених у јавној управи део је укупних друштвених односа у које ти појединци ступају према осталим члановима политичке заједнице. Разлика је у томе што као носиоци јавних послова имају додатну одговорност према грађанима којима служе, јер спровођењем јавних политика у суштини одлучују о крупним питањима, попут трошења заједничких ресурса и остваривања основних слобода и људских права. Стога ни не чуди што је начело непристрасности концептом добре управе, националним законодавствима и међународним стандардима препознато као један од „угаоних каменова” савремене јавне управе.¹

Пристрасност у одлучивању о начину обављања јавних послова заједнички је именоватељ најзначајнијих видова кршења етичких стандарда јавне службе – од разноликог коруптивног понашања, преко проневере до сукоба интереса и трговине утицајем, те стога представља један од структурних узрока хроничног погрешног етичког расуђивања. Због тога је наша полазна претпоставка да појава пристрасности није случајан или повремен чин појединих јавних службеника склоних злоупотребама јавних овлашћења, већ корене овог феномена треба тражити у антрополошким и психолошким основама и динамици односа појединца према осталим члановима заједнице.

1. ИЗВОРИ ПРИСТРАСНОСТИ У ОДЛУЧИВАЊУ

Одлучивање представља чин избора између две или више могућности и оно је суштинска одлика политичког процеса, а

1) О концепту добре управе у: Michael D. Mehta, „Good Governance”, in: Mark Bevir (ed.), *Encyclopedia of Governance*, First Volume, SAGE Publications, Thousand Oaks (CA), 2007, pp. 359–362; „Stocktaking on the Notions of ‘Good Governance’ and ‘Good Administration’”, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Council of Europe, 8 April 2011, Strasbourg, [www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)009-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)009-e.pdf), pp. 6–7. Од међународних докумената су најзначајнија: „Standards of conduct for the international civil service”, International Civil Service Commission, United Nations, 2002, <http://icsc.un.org/resources/pdfs/general/standardse.pdf>; „Principles for Managing Ethics in the Public Service”, PUMA Policy Brief, No. 4, May 1998, Public Management Service, OECD, www.oecd.org/dataoecd/60/13/1899138.pdf; „Model code of conduct for public officials”, Appendix to Recommendation No. R (2000) 10, 11 May 2000, The Committee of Ministers of the Council of Europe, [www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec\(2000\)10_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec(2000)10_EN.pdf); „ASP Code of Ethics”, The American Society for Public Administration, www.aspanet.org/public/ASP/Resources/Code_of_Ethics/ASP/Resource/Code%20of%20Ethics1.aspx?hkey=acd40318-a945-4ffc-ba7b-18e037b1a858.

тиме и професионалног обављања јавних послова као дела процеса спровођења усвојених јавних политика.² Заправо све радње које као појединци предузимамо у приватном и јавном животу производ су претходног избора између могућих смерова делања расположивих у некој конкретној ситуацији. Избор смера делања једнако обликују прописане норме и свест о пратећим санкцијама колико и „невидљиви” чиниоци попут усвојеног система вредности, ставова, уверења, веровања итд. У невидљиве чиниоце који утичу на процес одлучивања убрајамо и личне разлоге, који могу бити плод садејства пређашњих чинилаца и/или разноврсних материјалних и нематеријалних интереса јавног службеника. Зато када желимо да проучимо узроке коруптивног или каквог другог неетичног поступања у јавној управи анализу никако не смемо да сведемо на номиналан опис јавних надлежности, поверених овлашћења, организације јавних послова, ланца одговорности, механизма надзора рада, те на разматрање неписаних образаца интерперсоналне комуникације и понашања обухваћених концептом организационе (административне) културе.³

Где је смештена „сива” зона у одлучивању о обављању јавних послова? Џејмс Медисон (James Madison) је приметио да ниједном човеку не треба допустити да суди у својој ствари зато што би његови интереси сигурно имали лош утицај на његов суд и искварили његову честитост.⁴ „Сива” зона постоји свуда тамо где постоји пристрасност као израз воље јавног службеника да допусти да у његовом професионалном раду превагне „лично” над „јавним”. Идеја о савременој јавној управи заснованој на поставкама либералне демократије и теоријским увидима Макса Вебера и заступника тзв. класичне школе јавне управе, претпоставља да појединац има свест о јасној подели између јавне сфере, у којој се одлучује о питањима од заједничког интереса и потом се те одлуке спроводе на нивоу читаве политичке заједнице, и приватног подручја као својеврсне оазе у коју се склањамо и коју љубоморно

- 2) О концептуализацији одлучивања у сложеним системима попут јавне управе више у: Linda F. Dennard, „The New Sensibilities of Nonlinear Decision Making: Timing, Praxis, and a Feel for Relationship”, in: Göktuğ Morçöl (ed.), *Handbook of Decision Making*, CRC Press, Boca Raton (FL), 2007, pp. 223–243.
- 3) У овом раду ћемо из анализе изоставити утицај организационе културе на одлучивање јавног службеника у свакодневном обављању радних задатака јер смо тај аспект разматрали у другом раду: Срђан Кораћ, „Организациона култура као стуб интегритета јавне управе”, *Hereticus*, год. XI, бр. 3–4, 2013, стр. 181–197.
- 4) James Madison, „Federalist Paper No. 10”, in: *The Federalist Papers*, A Pennsylvania State University Electronic Classics Series Publication, 2001, www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/poldocs/fed-papers.pdf, p. 43.

чувамо од уплива јавних институција и суграђана.⁵ Чиновници доносе одлуке према строго одређеним правилима, чиме се лична дискреција своди на најмању могућу меру, а њихово је поступање подвргнуто систематској контроли и строгој дисциплини. Јавни службеник треба да поседује способност прецизног разграничења када одлучује о питањима из делокруга поверених јавних послова, а када о питањима из приватног живота. Другим речима, од јавног службеника се очекује да занемари све разлоге који евентуално извиру из приватне сфере а који би могли да утичу на одлучивање о примени јавних овлашћења у неком појединачном случају. Тако добијамо идеализовану слику веберовског чиновника-аутоматона који строго рационално, рутински, неутрално, без емоција и хладне главе спроводи објективно осмишљене прописе.

Слична поставка о томе како делује савремени чиновник проистиче из данас веома популарне теорије рационалног избора, према којој се појединац када одлучује о јавним пословима понаша као изолован актер чије делање нема упориште у моралним и друштвеним вредностима. Социјално атомизован, изолован и вођен искључиво властитим интересом, који често проистиче из огољене похлепе, појединац се инструментално односи према другим члановима политичке заједнице и мотивисан је постизањем највеће могуће користи за себе, уз најмање трошкове.⁶ Ипак, површни емпиријски увид у сложену динамику међуљудских односа сведочи о делимичној неутемељености описаних поставки о изолованом рационалном појединцу као главном актеру јавног живота у демократски уређеној заједници. Марсел Мос (Marcel Mauss) каже да нама не треба грађанин који ће бити сувише добар или сувише велики индивидуалиста, нити безосећајан или брутално рационалан; идеалан би био онај појединац који би у свом карактеру успоставио танану равнотежу између ваљане свести о себи и свести о другима, те који би делао тако да једнако узима у обзир сопствене, групне и интересе друштва као целине.⁷

У динамичној и вишеслојној стварности живота у заједници, непристрасност лако нестаје зато што је противречна идеји

5) Max Weber, „Bureaucracy”, pp. 43–48; Woodrow Wilson, „The Study of Administration”, pp. 16–27; Frank J. Goodnow, „Politics and Administration”, pp. 28–30; Frederick W. Taylor, „Scientific Management”, pp. 36–38; Herbert Simon, „The Proverbs of Administration”, pp. 124–137; Dwight Waldo, „The Administrative State”, pp. 138–142. Сви текстови наведени су из хрестоматије: Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde (eds), *Classics of Public Administration*, Thomson Wadsworth, Boston, 2007.

6) Више о основним поставкама теорије рационалног избора у: Mary Zey, *Rational Choice Theory and Organizational Theory: A Critique*, Sage Publications, Thousand Oaks, 1998.

7) Marcel Mauss, *The Gift: The form and reason for exchange in archaic societies*, op. cit., p. 89.

припадања, која суштински одређује чланство у бројним социјалним групама. У околностима постојања вештачке подвојености подручја приватног и јавног, лична димензија на први поглед делује као противречност или, најблаже речено, као сметња досезању идеала непристрасног обављања јавних послова. Но, пажљиво промишљање показује да „лично” није супротно „јавном”, него је реч о протканости живота у политичкој заједници „нитима” обе врсте. Појединац стиче способност саосећајности са њему непознатим члановима заједнице једино посредством социјализације, која се прво одвија искључиво кроз личне односе са блиским кругом особа (породица, родбина, пријатељи).⁸ Ми не постајемо морални делатници у некаквом друштвеном вакууму, већ развијањем присности са конкретним личностима учимо да препознамо и уважимо интересе и потребе осталих чланова заједнице.

Налази више научних студија спроведених у области еволутивне психологије у раздобљу од осамдесетих година минулог века до данас, указују да је морал урођен, не у смислу да постоји посебан ген за морал, него да природно деламо у смеру који је морално похвалан.⁹ Према овом становишту, процес еволуције је људе начинио доминантно друштвеним, пријатељски расположеним, доброћудним, поштеним и слично. Мозак је учењем кроз покушаје и погрешке током хиљада година производио различите одговоре на променљиве подстицаје из окружења и постепено развио рационалност као менталну способност, коју користимо да бисмо што боље реаговали на бесконачан опсег изазова и могућности за решавање егзистенцијалних проблема. Упоредо су се развијале просоцијалне емоције љубави, саосећања и алтруизма из којих се развила тежња људи да посегну за моралним просуђивањем, чак и у одговору на најекстремније ситуације са руба живота и смрти. Бол који осећамо када смо одбачени од других можда најбоље говори колико су снажно у људску психу уткани друштвеност и живот у заједници. Научници тврде да тај осећај има неуронску основу и да мозак бележи друштвено одбацавање у области која се активира када имамо телесну повреду.¹⁰ У свитање људске повести, за опстанак је била пресудна припадност

8) Више у: Хју Лафелит, „Лични односи”, у: Питер Сингер (ур.), *Увод у етику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци и Нови Сад, 2004, стр. 471–479.

9) Расправу о урођености морала видети у: Richard Joyce, *The Evolution of Morality*, MIT Press, Cambridge (MA), 2006.

10) Данијел Големан, *Социјална интелигенција: нова наука о људским односима*, Геополитика, Београд, 2010, стр. 115.

групи, па се центар за бол вероватно развио из осетљивости на друштвено искључивање као знак за узбуну који нас подстиче да се потрудимо да поправимо угрожен однос са осталим члановима групе.

Према тврдњама еволутивних психолога, порекло морала треба тражити у психолошким механизмима искованим током дугог процеса природног одабира, заснованим на спознаји да је опстанак једино могућ уз узајамну помоћ и сарадњу, односно уз „просоцијално понашање” како ове механизме назива Ричард Џојс (Richard Joyce).¹¹ Џојс сматра да се о алтруистичком чину може говорити само када појединац делује са промишљеном намером да донесе корист другом појединцу, а да при томе није мотивисан инструменталном бригом за сопствено благостање.¹² Дакле, алтруиста не сме да буде мотивисан дугорочним очекивањем будуће користи за себе, јер би то онда био чин себичлука. Анализом процеса родбинске селекције, развоја узајамне зависности, непосредне и посредне реципрочне размене и групне селекције, Џојс показује како је природни одабир потпомогао стварање психолошких механизма који су јачали карактерну црту узајамног помагања. Ова карактерна црта је постепено изнедрила морал још у доба тзв. заједница малог обима (примитивних друштава). Антрополошка истраживања такође су открила да морал има дубоке корене у склоности ка саображавању обрасцима понашања преовлађујућим у култури једне заједнице и њиховом преносу са поколења на поколење, тако што млади нараштаји уче да управо ти обрасци воде успеху у непосредном друштвеном окружењу. Наведене налазе додатно потврђују и разрађују истраживања из области биопсихологије и неуронауке, према којима способност саосећања са другима лежи у темељу човекове способности да дела морално.¹³ Емпатија је условљена развојем функција мозга које су омогућиле раст интелигенције код људске врсте и представља елемент посебног типа опште интелигенције, тзв. социјалне интелигенције која значи да је појединац „интелигентан не само *поводом* интерперсоналних односа, него и у њима”.¹⁴

11) Richard Joyce, *The Evolution of Morality*, op. cit., p. 13.

12) *Ibid.*, p. 14.

13) На пример видети следеће студије: Leonard D. Katz (ed.), *Evolutionary Origins of Morality: Cross-Disciplinary Perspectives*, Imprint Academic, Thorverton, 2002; Laurence R. Tancredi, *Hardwired Behavior: What Neuroscience Reveals About Morality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005; Frans de Waal, *The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society*, Harmony Books, New York, 2009.

14) Данијел Големан, *Социјална интелигенција: нова наука о људским односима*, op. cit., стр. 19.

2. НЕПРИСТРАСНОСТ КАО КРХКА РАВНОТЕЖА ИЗМЕЂУ САОСЕЋАЈНОСТИ И ВАЉАНОГ МОРАЛНОГ ОДЛУЧИВАЊА?

2.1. Проблем блискости

Проблем настаје увек када саосећајност и присност као хвале вредна својства којима се тка мрежа личних односа прерасту у пристрасност као својеврсну крајност. Док са једне стране блискост успоставља и оснажује поверење у међуљудским односима, са друге стране поверење може да послужи као потпора морално погрешној употреби јавних овлашћења зарад давања предности интересима и потребама неке нама блиске особе. Како је друштвено пожељна и цењена као лична способност, блискост и када „склизне” у пристрасност не мора да у свести јавног службеника изазове моралну дилему. Бетсон и Томпсонова (С. Daniel Batson, Elizabeth R. Thompson) показују да ми, чак и када искрено намеравамо да предузмемо морално исправну радњу, то не чинимо у ситуацијама када проценимо да ћемо претрпети знатан лични трошак уколико изаберемо првобитно намераван, морално исправан смер делања.¹⁵ „Лични трошак” у овом контексту може да обухвати погоршање квалитета или потпуно нарушавање односа са блиским особама или чак и стигматизацију непосредне друштвене групе или заједнице малог обима. Примера ради, пријатељство се сматра једном од средишњих вредности живота вредног живљења, али се баш као такво, због драгоцености за осећај личног задовољства и емотивне испуњености, може лако да дође у сукоб са захтевом за избором морално исправног смера делања. Поједини савремени филозофи указују да постоји опречност између схватања шта је то добар и истински пријатељ и схватања шта значи бити исправан морални делатник.¹⁶ Тако усредсређивање на постизање добробити нашег пријатеља као израза дубоког осећаја бриге и конститутивног елемента појма пријатељства може да стоји у раскораку – или чак може да буде у супротности – са обзирима које захтева ваљано етичко одлучивање јавног службеника у конкретной ситуацији. Ипак, ми се

15) Опширније у: С. Daniel Batson and Elizabeth R. Thompson, „Why don't moral people act morally? Motivational considerations”, *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 10, No. 2, April 2001, pp. 54–57.

16) Аргументацију о овом сукобу детаљније видети у: Dean Cocking and Jeanette Kennett, “Friendship and Moral Danger”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 97, No. 5, May 2000, pp. 291–296.

радије опредељујемо за очување и унапређење односа присности науштрб апстрактних правила етике дужности која нам налажу да једнако третирамо све грађане – који су за нас, у крајњој линији, ништа друго до туђини.

Овде се отвара и питање да ли ми пристрасним одлучивањем у корист нашег пријатеља заиста, гледано на дужи рок, истински доприносимо његовој добробити посматрано у строго утилитаристичком смислу. Замислимо да смо пристрасном одлуком нашем пријатељу нпр. обезбедили буџетска средства за помоћ развоју малих предузећа и да је он потом набавио нову опрему и запослио додатне раднике. Утилитаристички гледано, ми смо посредно допринели добробити одређеног круга људи, поред нашег пријатеља и његових ближњих, упркос томе што смо изабрали морално погрешан смер делања – гледано са становишта етике дужности. Међутим, ако се испостави да је наш пријатељ неспособан и неодговоран предузетник – што се лако може бити случај будући да је до почетног капитала дошао без испуњења реалних критеријума – онда ће предузеће брзо пропасти или отићи у стечај и тако унесрећити запослене и њихове породице – а и самог нашег пријатеља и његове ближње. Чини се да је пристрасност у одлучивању само створила привид пружања помоћи ради хвале вредног очувања пријатељства као темељне вредности приватног живота, и то уз кршење прописа, етичких стандарда јавне службе и са непосредним и посредним штетним последицама по јавни интерес.

2.2. Логика даривања и порозност границе између јавне и приватне сфере

О томе да реметилачка снага пристрасности није ни мало безазлена појава говори и чињеница да односи блискости могу да наглавце изврну разумевање садржине моралне равни обављања јавних послова. Антрополог Томас Хаушилд (Thomas Hauschild) указао је на важност узјајмног поверења на којем почивају и развијају се корупцијске мреже у виду неформалних личних веза између актера из приватног и јавног сектора, при чему је висок степен тог поверења неопходна претпоставка уласка у корупцијски однос, који се налази у области незаконитог, па утолико захтева „заверу ћутања”.¹⁷ Како луцидно упозорава Луис Декстер (Lewis

17) Наведено према: Tone Kristin Sissener, „Anthropological perspectives on corruption”, *Chr. Michelsen Institute Working Paper*, No. 5, 2001, <https://www.cmi.no/publications/file/910-anthropological-perspectives-on-corruption.pdf>, приступљено 1. октобра 2016.

Anthony Dexter), кроз политичку историју највећу озлојеђеност изазивале су особе које су узеле мито а потом нису узвратиле договореном противуслугом, јер се сматрало да су прекршиле моралну обавезу испуњавања обећања.¹⁸ Превага квалитета „личног“ над „јавним“ у међудејству коруптора и корумпираног условила је да социјално окружење прида већу, ако не и једину, важност држању речи као основној црти доброг карактера на којем треба да почивају успешни друштвени односи – а не моралној чврстости која би водила одбијању мита. Дакле, овде је реч о томе да се „морално исправно“ у социјалној динамици односа чланова једне заједнице поима и тумачи у супротном кључу, па тако оно што је неприхватљиво са општег становишта етике јавне службе постаје на микро плану морално оправдано из угла непосредних актера и њихових суграђана.

Описана „порозност“ замишљене границе сфера личног (приватног) и јавног у демократији захтева прибегавање антрополошком мисаоном захвату који може да објасни кршење етичких стандарда јавне службе са становишта правила и норми понашања у једној заједници, односно како учешће у злоупотреби поверене јавне дужности нарушава те норме, како људи реагују на такве преступе и које стратегије и тактике користе да између различитих правила изаберу она којима ће се повинovati.¹⁹ Антрополошки приступ открива неформална и прагматична правила и културне кодове који одређују начине на који се морално погрешно поступање у јавној управи појављује у односима чланова једне заједнице; језик којим и кроз који се артикулишу идеје о томе; и приступ у оквиру којег се посматра шири културни контекст који надилази институционални приступ.²⁰

У традиционалним друштвима граница између сфере јавног и приватног скоро да је неприметна јер пристрасност у одлучивању о вођењу јавних послова почива на логици даривања. Бројна антрополошка истраживања динамике међуљудских односа показала су да је размена дарова неформалан друштвени механизам за успостављање, очување и продубљивање веза међу члановима

18) Lewis Anthony Dexter, „Complexities of Corruption”, *Society*, Vol. 30, No. 4, May–June 1993, pp. 63–64.

19) Cris Shore and Dieter Haller, „Introduction – Sharp Practice: Anthropology and the Study of Corruption”, in: Dieter Haller and Cris Shore (eds), *Corruption: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London and Ann Arbor (MI), 2005, pp. 4–6.

20) Thomas Hylland Eriksen, *What is Anthropology?*, Pluto Press, London and Ann Arbor (MI), 2004, pp. 7–11; Ulf Hannerz, *Anthropology's World: Life in a Twenty-First-Century Discipline*, Pluto Press, London and New York, 2010, pp. 38–57.

једне заједнице, или међу различитим заједницама.²¹ Даривање представља својеврстан позив на зближавање две стране и покреће круг узајамних обавеза у виду три одвојена али испреплетана чина: давања, примања и узвраћања.²² Размена дарова је усмерена на будућа очекивања, а дар постаје симболични и фактички означитељ везе успостављене између учесника размене; дар је неодвојив од узајамних социјалних обавеза установљених разменом.²³ Мотиви за покретање „повратне петље” даривања су различити: од хуманих разлога пружања неопходне помоћи до тежње да се оствари неки прагматичан или материјални интерес. Како год било, у логици даривања суштинско је то да се узвраћање дара опажа као питање части и чувања образа у очима осталих чланова заједнице.²⁴ Утолико би прекид „повратне петље” даривања у културном коду једне заједнице био протумачен пре као неморалан чин неувиђавног и бахатог појединца, него као морално исправан смер делања предузет у интересу читаве заједнице. Зашто у откривању значења понашања чланова заједнице преовлађује управо тумачење изврнуто наглавце у односу етичке норме?

У традиционалним друштвима узајамност у даривању почива на родбинским везама, дугогодишњем пријатељству и представи о томе да људи треба да помажу једни другима. Културни код даривања уткан је у логику мреже солидарности посредством којих се одиграва значајан део свакодневне друштвене интеракције. Испijaње кафе или чаја уз необавезан разговор је заправо начин јачања личних веза у друштвеном окружењу, које се потом користе у решавању егзистенцијалних потреба и проблема, па и у приступу јавним робама и услугама. Како се морална дужност пружања помоћи рођацима, суседима и пријатељима преплиће са односима грађана и јавне управе, неминовно долази до пристрасног одлучивања у корист чланова заједнице блиских јавном службенику. Када одлучује о томе како ће да користи поверена овлашћења, службеник има на уму и чување свог угледа као члана локалне заједнице који је морално вредна особа – узето у

21) Преглед најважнијих антрополошких виђења праксе даривања видети у: John F. Jerry Jr., „Gift Giving in Anthropological Perspective”, *The Journal of Consumer Research*, Vol. 10, No. 2, September 1983, pp. 157–159.

22) О трострукој обавези исцрпније у: Marcel Mauss, *The Gift: The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge, London and New York, 2002.

23) Шире у: Chris Fowler, *The Archaeology of Personhood: An anthropological approach*, Routledge, London and New York, 2004, pp. 31–34.

24) Tone Kristin Sissener, „Anthropological perspectives on corruption”, op. cit., p. 13.

параметрима локалног културног кода. Углед је зајамчен чињеницом да се члановима заједнице узвраћа због блискости, а не ради извлачења профита из поверене јавне дужности. Реч је о постепеној градњи својеврсног друштвеног капитала у виду „паукове мреже” узајамних услуга и противуслуга – било да су засновани на доказаним односима блискости или на обећању или очекивању будућих доказа. Чак и да противуслуга укључује давање новца или неке друге материјалне вредности, у мрежама солидарности је то чињеница другостепеног значаја, зато што је надвладава природа сâмог односа између јавног службеника и грађанина којем он чини неку услугу пристрасним одлучивањем.

2.3. Фаворитизам: логика даривања у постиндустријским полиархијама

Ни у постиндустријским друштвима логика мреже солидарности не одудара значајно од традиционалних друштава, мада свакако постоје разлике у зависности од степена у којем су очувани односи присности унутар примарних социјалних група. Слика грађанског друштва раног двадесет првог века као пуког збира самосвојних појединаца који су способни да у властитим поступцима јасно раздвоје улоге које имају у подручју јавног од улога из сфере приватности, чини се да није веродостојан теоријски одраз сложене друштвене стварности у развијеним и тзв. транзиционим земљама. Улоге се преклапају зато што се преклапају и наши конкретни односи са осталим члановима заједнице, тако што током живота, а често и током једног дана или месеца, прелазе из јавног у подручје приватног и обратно.²⁵ Јавни службеник не живи усамљено ван друштвеног окружења, него најчешће води активан социјални живот у којем особе са којима проводи слободно време могу имати снажан утицај на његово одлучивање на радном месту.²⁶ Друштвене интеракције се одвијају у царству слободног времена у виду заједничког бављења рекреацијом, истих културних интересовања, чланства у клубовима разних врста или социјализације кроз политички, хуманитарни и грађански ангажман. Зар јавни службеници нису „једни од нас” – наши рођаци,

25) Опширније о вишеструким преклапајућим идентитетима у постмодерном добу видети у: John R. Gibbins and Bo Reimer, *The Politics of Postmodernity: An Introduction to Contemporary Politics and Culture*, Sage Publications, London, Thousand Oaks and New Delhi, 1999, pp. 94–133.

26) Jens Chr. Andvig et al., *Research on Corruption: A Policy Oriented Survey*, Chr. Michelsen Institute and Norwegian Institute of International Affairs, 2000, www.icgg.org/downloads/contribution07_andvig.pdf, pp. 17–18.

суседи и пријатељи којима смо поверили да обављају јавни посао у наше име и за наше добро?

Пошто није увек једноставно и поуздано тачно утврдити где се завршава опсег улоге јавног службеника као приватног лица а где почиње његова улога као носиоца јавне власти, оправдано се поставља питање како онда да препознамо и расуђујемо о етичким дилемама проистеклим из, примера ради, појаве сукоба јавног и приватног интереса. Да укратко подсетимо: сукоб јавног и приватног интереса представља ситуацију у којој лични и/или приватни интереси јавног службеника негативно утичу на обављање поверених дужности и на доношење одлука из делокруга професионалног рада.²⁷ Амерички професор примењене етике Мајкл Мекдоналд (Michael McDonald) сматра да појам сукоба интереса садржи три конститутивна елемента: 1) лични или приватни интерес, најчешће финансијске или опште материјалне природе; 2) поверену јавну дужност, у оквиру које делујемо у јавном капацитету; и 3) сукоб који настаје када се лични или приватни разлози умешају у професионалне обавезе и то тако да утичу на објективно професионално просуђивање.²⁸ Мекдоналд наглашава тесну повезаност супстанце феномена сукоба интереса са идејом фаворизовања. Фаворитизам је давање првенства некој особи само на основу обележја њене личности или статуса који су повезани са нашим потребама и интересима – од личних симпатија до заједничког порекла или припадности блиској друштвеној групи.²⁹

Два најраспрострањенија производа фаворизитизма су непотизам и кронизам. Непотизам је злоупотреба јавних овлашћења како би се омогућило стицање користи за чланове породице. Израз непотизам потиче из латинског језика (*nepos, nepotus*: рођак) и означава повлашћивање рођака у давању положаја и звања на рачун других заслужнијих људи и постављање рођака на уносне и утицајне положаје.³⁰ Кронизам је посебан вид сукоба интереса

27) Сукоб јавног и приватног интереса представља ситуацију у којој лични и/или приватни интереси јавног службеника негативно утичу на обављање поверених дужности и на доношење одлука из делокруга професионалног рада. Наведено према: „OECD smjernice za rješavanje sukoba interesa u javnoj upravi”, GOV/PUMA(2003)10, Direkcija za javno upravljanje i teritorijalni razvoj, OECD, 2003, стр. 5.

28) Michael McDonald, „Ethics and Conflict of Interest”, <http://web.cs.wpi.edu/~hofri/Readings/coi.htm>.

29) Judy Nadler and Miriam Schulman, „Favoritism, Cronyism, and Nepotism”, June 2006, Markkula Center for Applied Ethics at the Santa Clara University, www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/government_ethics/introduction/cronyism.html, приступљено 9. октобра 2016.

30) Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 604; Jeremy Pope, *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System* — TI

који се односи на ситуације када се на рачун јавног интереса даје првенство пријатељима и колегама.³¹ Као што стара америчка изрека каже „није важно шта знаш већ кога знаш”, или у једној савременој интерпретацији: „није важно шта не знаш, већ кога зна твој цимер са факултета”.³²

Проблем са фаворитизмом је у томе што се поједина друштва разликују у представи о степену неморалности појединих видова сукоба интереса, а не у погледу опште идеје о томе шта је морално исправно а шта не.³³ Због тога посредна друштвена опасност фаворитизма не почива у томе што он проузрокује пристрасност у одлучивању која води нарушавању јавног интереса и добробити једне политичке заједнице, већ у томе што мали број грађана и политичара у њему уопште виде ризик. На пример, америчка јавност није видела као проблем када је Џон Кенеди (John F. Kennedy) поставио свог брата Роберта (Robert Francis Kennedy) на функцију врховног јавног тужиоца САД. Устаљена је политичка пракса да председник, премијер, министри и ини јавни функционери формирају кабинет од најближих сарадника и пријатеља у које имају поверење. На тај начин се стварају предуслови за настанак великог броја односа узајамних очекивања и обавеза проистеклих из друштвеног капитала, који лако могу да прерасту у сукобе приватних и јавних интереса.

Ситуација у којој јавни службеник има разлоге било које природе који би могли да га наведу да пристрасно одлучује не мора аутоматски да произведе сукоб приватног и јавног интереса, односно не мора нужно да доведе до успостављања корупцијског односа или до преваге приватних разлога над општим добром. Дакле, не треба одмах ставити знак једнакости између приватних разлога јавног службеника и штете по јавни интерес, јер тај однос у себи носи само могућност да се оствари, а не и извесност остварења. Пре је реч о томе да постоји мања или већа вероватноћа да ћемо одлучивати пристрасно увек када наша одлука о јавној ствари погађа наш интерес, или интересе особа са којима смо родбински блиски или друштвено умрежени.

Посматрано из утилитаристичке перспективе, пристрасност према личним и интересима породице, родбине и пријатеља није

Source Book 2000, Transparency International, Berlin and London, 2000, p. 197.

31) Jeremy Pope, *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System — TI Source Book 2000*, op. cit., p. 198.

32) Наведено према: Judy Nadler and Miriam Schulman, „Favoritism, Cronyism, and Nepotism”, op. cit.

33) Више у: Gerard Carney, „Conflict of Interest: Legislators, Ministers and Public Officials”, *Transparency International Working Paper*, Berlin, 1998.

спорна сама по себи јер појединци морају да имају слободу да придају већу важност својим животним циљевима, како би могли да буду срећни и самоостварени, а посредно и да допринесу општој срећи.³⁴ Наведени аргумент следи логику максимализације користи према којој, када фаворизује остварење неког приватног интереса, јавни службеник заправо посредно доприноси општој добробити заједнице тако што се ваљано стара о циљној групи којој погодује његово пристрасно одлучивање; он најбоље зна како да допринесе остварењу тих приватних интереса, а тиме увећава корист и за читаву заједницу. Наравно, утилитаристи говоре о придавању важности личним и приватним интересима у границама морала и закона. Насупрот томе, Питер Сингер (Peter Singer) заступа становиште да етичке норме признају важност посебних дужности које имамо према сродницима и суседима, али искључиво у оквирима непристрасности засноване на виђењу сопствених дужности према ближњима као да нису важније од дужности осталих људи према њихових ближњима.³⁵ Сингер каже да, ако тврдим да је оно што чиним исправно а оно што ти чиниш погрешно, ја онда морам да дам неки разлог осим просте чињенице да моје чињење користи мени или мојим ближњима, а да твоје чињење користи теби или твојим ближњима. Реч је о томе да, етички гледано, придавање важности нашим сродницима и суседима никако не може да се оправда на темељу чињенице да су то *наши* сродници и суседи, јер онда искорачујемо из подручја етичког расуђивања и одбацујемо разматрање етичких обзира у одлучивању.

2.4. Приватан живот

Начин на који јавни службеник води приватан живот једнако може да утиче на квалитет одлучивања у професионалном обављању јавних послова и још један је у низу аргумената у прилог тврдњи да у стварном животу подручје јавног и приватног није могуће јасно и до краја разграничити. Данас је уставом и законима свакоме зајамчено право на приватност, али се оно у разумној мери ограничава када смо изабрани или именовани на неку јавну функцију или ступамо у професионалну јавну службу. Од тог тренутка претпоставља се да у нашем делању претеже јавни

34) Leland B. Yeager, *Ethics as Social Science: The Moral Philosophy of Social Cooperation*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton (MA), 2001, pp. 192–193.

35) Peter Singer, *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1981, pp. 118–119.

интерес и да, пошто одлучујемо о општем добру, питања која су раније била искључиво део наше приватности сада се разматрају и процењују у контексту осигурања ваљаног обављања поверених јавних послова. Примера ради, јавност може оправдано да се пита да ли понашање неког јавног службеника у приватности ствара сукоб интереса; или, да ли подрива општи морал. Такође, није безначајно ако се утврди да је јавни службеник износио у јавност неистините чињенице о делу приватног живота, који се сматра важним за посао који обавља. На пример, нетачно приказивање здравственог стања може да створи потенцијалне безбедносне ризике ширих размера у струкама као што су полицајац, ватрогасац, војник итд. Због тога је често у интересу грађана да разоткрију постојање неподударности или опречности између понашања јавног службеника у приватности и понашања када обавља јавни посао. Јавни службеник који не плаћа редовно рачуне за комуналне услуге и порез, који је стекао универзитетску диплому на нерегуларан начин, начинио плагијат да би стекао академску титулу, или је ухваћен да вози у пијаном стању, оставља утисак особе која услед слабог личног интегритета лако може да прибегне пристрасности у одлучивању зарад неприкладног стицања користи. У таквог службеника јавност никада неће моћи да стекне завидан ниво поверења.

*

* *

За разлику од доминантног приступа усмереног на димензију кривичног прогона и кажњавања, ми смо у анализи узрока кршења етичких стандарда у раду јавне управе кренули од претпоставке да пристрасно одлучивање настаје као природна последица интеракције појединца са осталим члановима једне политичке заједнице. Очекивања које пред службеника као појединца стављају његови ближњи (сродници, пријатељи и суседи) често долазе у судар са начелима етике дужности на којој је засновано етичко одлучивање у професионалном обављању јавних послова. Хвале вредна осећања блискости и саосећајности, која обликују динамику односа јавног службеника са осталим члановима заједнице, готово неизбежно рађају пристрасност у одлучивању о избору морално исправног смера делања и тиме нарушавају поштовање дужности да се према свима поступа једнако у једнаким околностима.

На примеру сукоба јавног и приватног интереса јасно смо видели да етичко расуђивање о томе који смер делања је морално исправан може лако да залута у „лабиринту” моралне вишеслојности условљене преовлађујућим ставовима у непосредном друштвеном окружењу или широј заједници. Морална вишеслојност, а понекада и опречност, фаворизовања као супстанцијалног елемента феномена сукоба јавног и приватног интереса огледа се у чињеници да опажање да је службеник ступио у овај сукоб не зависи толико од дефиниције у националном законодавству, колико од тумачења (не)дозвољеног понашања на основу „оптике” локалног културног кода. Уколико преовлађује став да није морално погрешно запослити сродника или пријатеља без обзира на његове образовне или стручне квалификације, онда ће такав сукоб интереса бити толерисан као нормално стање ствари и биће рационализован уверењем да „крв није вода”. Штавише, описана ситуација неће ни бити препозната као питање са етичким последицама по ваљано старање о повереним јавним пословима; или, чак и ако буде препозната као морална дилема, неће јој бити придан одговарајући значај. Због тога ће у околностима владавине нпр. традиционалних културних образаца где су родбинске везе важније од поштовања апстрактних етичких норми, јавног службеника који запосли ближњег ценити читав колектив и социјалне групе чији је члан у приватној сфери, те ће о њему говорити као о врлој особи. Тако долази до наглавце изврнутог разумевања садржине интегритета јавног службеника, где се одлучивање вођено релативистичким и партикуларним мотивима проглашава универзализабилним, те тиме и „морално исправним”, само на основу опажања личних преференција чиновника као друштвено пожељних.

Код откривања и решавања сукоба интереса претходно питање је како успешно применити механизме за утврђивање постојања нематеријалних врста интереса које чиновник може да има када доноси одлуку о која може да изазове моралну дилему. Повезаност чиновника са овом врстом приватних интереса често са тешкоћом утврђује, јер ступамо у подручје мрежа солидарности и сабирања и одузимања тзв. друштвеног капитала. Управо ова одлика чини сукоб интереса друштвено опаснијим обликом нарушавања ваљаног одлучивања од огољене корупције у виду подмићивања. Снага новца као мотивационог чиниоца за ступање у сукоб интереса релативна је и може да устукне пред моћи друштвеног капитала, јер се он темељи на узајамним обавезама и

очекивањима, те на жељи да се живи у складу са нормама једне заједнице и да се кажњавају они који не живе тако.

Какав нам онда јавни службеник заправо треба – да ли онај који је „добар за себе”, па ће стога бити „добар и за друге”? Велики број до сада откривених случајева крупног кршења етичких стандарда јавне службе чини се да, ипак, даје за право тврдњи да онај „ко је добар за себе” увек остаје само то – никада не постаје „добар и за друге”. Будући да је процесом социјализације чврсто уграђена у личност јавног службеника, пристрасност у одлучивању мора бити препозната као посебан, дубински проблем који треба обухватити нормативним и институционалним решењима за јачање интегритета јавне управе у Србији. Једини разуман начин да се штетне последице пристрасности у одлучивању делом умање је да се трага за стварањем претпоставки за успостављање динамичне равнотеже у личности и понашању службеника и то између ваљаног нивоа емпатичности и солидарности, са једне стране, и способности за ваљано етичко одлучивање, са друге стране.

ЛИТЕРАТУРА

- Batson, C. Daniel and Thompson, Elizabeth R., „Why don't moral people act morally? Motivational considerations”, *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 10, No. 2, April 2001.
- Carney, Gerard, „Conflict of Interest: Legislators, Ministers and Public Officials”, *Transparency International Working Paper*, Berlin, 1998.
- Cocking, Dean and Kennett, Jeanette, „Friendship and Moral Danger”, *The Journal of Philosophy*, Vol. 97, No. 5, May 2000, pp. 278–296.
- Dennard, Linda F., „The New Sensibilities of Nonlinear Decision Making: Timing, Praxis, and a Feel for Relationship”, in: Göktug Morçöl (ed.), *Handbook of Decision Making*, CRC Press, Boca Raton (FL), 2007, pp. 223–243.
- Dexter, Lewis Anthony, „Complexities of Corruption”, *Society*, Vol. 30, No. 4, May–June 1993.
- Fowler, Chris, *The Archaeology of Personhood: An anthropological approach*, Routledge, London and New York, 2004.
- Gibbins, John R. and Reimer, Bo, *The Politics of Postmodernity: An Introduction to Contemporary Politics and Culture*, Sage Publications, London, Thousand Oaks and New Delhi, 1999.

- Големан, Данијел, *Социјална интелигенција: нова наука о људским односима*, Геопоетика, Београд, 2010.
- Hannerz, Ulf, *Anthropology's World: Life in a Twenty-First-Century Discipline*, Pluto Press, London and New York, 2010.
- Hylland Eriksen, Thomas, *What is Anthropology?*, Pluto Press, London and Ann Arbor (MI), 2004.
- Jerry Jr., John F., „Gift Giving in Anthropological Perspective”, *The Journal of Consumer Research*, Vol. 10, No. 2, September 1983, pp. 157–168.
- Joyce, Richard, *The Evolution of Morality*, MIT Press, Cambridge (MA), 2006.
- Katz, Leonard D. (ed.), *Evolutionary Origins of Morality: Cross-Disciplinary Perspectives*, Imprint Academic, Thorverton, 2002.
- Кораћ, Срђан, „Организациона култура као стуб интегритета јавне управе”, *Hereticus*, год. XI, бр. 3–4, 2013, стр. 181–197.
- Лафелит, Хју, „Лични односи”, у: Питер Сингер (ур.), *Увод у етику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци и Нови Сад, 2004.
- Madison, James, „Federalist Paper No. 10”, in: *The Federalist Papers*, A Pennsylvania State University Electronic Classics Series Publication, 2001, www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/poldocs/fed-papers.pdf.
- Mauss, Marcel, *The Gift: The form and reason for exchange in archaic societies*, Routledge, London and New York, 2002.
- McDonald, Michael, „Ethics and Conflict of Interest”, <http://web.cs.wpi.edu/~hofri/Readings/coi.htm>.
- Michael D. Mehta, „Good Governance”, in: Mark Bevir (ed.), *Encyclopedia of Governance*, First Volume, SAGE Publications, Thousand Oaks (CA), 2007, pp. 359–362.
- Nadler, Judy and Schulman, Miriam, „Favoritism, Cronyism, and Nepotism”, June 2006, Markkula Center for Applied Ethics at the Santa Clara University, www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/government_ethics/introduction/cronyism.html, приступљено 9. октобра 2016.
- Pope, Jeremy, *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System — TI Source Book 2000*, Transparency International, Berlin and London, 2000.
- Shafritz, Jay M. and Hyde, Albert C. (eds), *Classics of Public Administration*, Thomson Wadsworth, Boston, 2007.
- Shore, Cris and Haller, Dieter (eds), *Corruption: Anthropological Perspectives*

- tives*, Pluto Press, London and Ann Arbor (MI), 2005.
- Singer, Peter, *The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1981.
 - Sissener, Tone Kristin, „Anthropological perspectives on corruption”, *Chr. Michelsen Institute Working Paper*, No. 5, 2001, <https://www.cmi.no/publications/file/910-anthropological-perspectives-on-corruption.pdf>, приступљено 1. октобра 2016.
 - Tancredi, Laurence R., *Hardwired Behavior: What Neuroscience Reveals About Morality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
 - Waal, Frans de, *The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society*, Harmony Books, New York, 2009.
 - Yeager, Leland B., *Ethics as Social Science: The Moral Philosophy of Social Cooperation*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton (MA), 2001.
 - Zey, Mary, *Rational Choice Theory and Organizational Theory: A Critique*, Sage Publications, Thousand Oaks, 1998.
 - „ASPА Code of Ethics”, The American Society for Public Administration, www.aspanet.org/public/ASPА/Resources/Code_of_Ethics/ASPА/Resources/Code%20of%20Ethics1.aspx?hkey=acd40318-a945-4ffc-ba7b-18e037b1a858.
 - „Model code of conduct for public officials”, Appendix to Recommendation No. R (2000) 10, 11 May 2000, The Committee of Ministers of the Council of Europe, [www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec\(2000\)10_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/Rec(2000)10_EN.pdf).
 - „OECD smjernice za rješavanje sukoba interesa u javnoj upravi”, GOV/PUMA(2003)10, Direkcija za javno upravljanje i teritorijalni razvoj, OECD, 2003.
 - „Principles for Managing Ethics in the Public Service”, PUMA Policy Brief, No. 4, May 1998, Public Management Service, OECD, www.oecd.org/dataoecd/60/13/1899138.pdf.
 - „Stocktaking on the Notions of ‘Good Governance’ and ‘Good Administration’”, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Council of Europe, 8 April 2011, Strasbourg, [www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)009-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)009-e.pdf).
 - „Standards of conduct for the international civil service”, International Civil Service Commission, United Nations, 2002, <http://icsc.un.org/resources/pdfs/general/standardse.pdf>.

Srdjan T. Korac

*PARTIALITY AS AN OBSTACLE TO SOUND ETHICAL
DECISION-MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION*

Resume

The paper analyses the phenomenon of in decision-making as one of the structural causes of breaching ethical standards in the performance of public duties. The author hypothesises that the partiality in decision-making process does not happen haphazardly or as a contingent individual act of a civil servant prone to misuse the granted discretionary powers. On the contrary, the author holds that the roots of the partiality rather lie in the anthropological and psychological characteristics of individual existence in a relationship to the community. We develop our own unique habits and views in the context of social networking with other fellow citizens; we need to think of ourselves and others not merely as self-standing individuals but as persons in community. Through socialisation process we learn how to become empathetic individuals—able to understand and share the feelings of another—as well as how to behave prosocially, i.e. to benefit others with no expectation of reward. The analysis focuses on the contradiction between the demand for sound ethical decision-making in pursuing the public interest and high social expectations developed from civil servant's close bonds with family, relatives, friends and neighbours. The clash between compliance with the ethical standards and the practice of giving unfair preferential treatment to one person or group at the expense of another is clearly evident in the case of conflict of public and private interest. The author argues that favouritism which lies in the core of conflict of interest is rather in strong correlation to the dominant interpretations of what behaviour is (or is not) permitted regarding the local cultural code than to the legal definition of what constitutes this sort of conflict. If the majority in a community accepts as the morally right decision to give an unfair preferential treatment to relatives or friends, then conflict of interest will be

tolerated and will be rationalised by the belief that „blood is thicker than water”. Moreover, the situation of potential conflict of interest will not be recognised as an issue with ethical implications: or, at least, it will not be considered as an important moral dilemma. Such moral insensitivity induces the upside-down understanding of the public service integrity, and proclaims the relativistic and particularistic motives as being universalizable—thus the morally right ones—only on the basis of the perception of the personal preferences of a civil servant as socially desirable. All things considered, the author wonders what sort of the civil servant is actually needed. Will the one who benefits himself inevitably benefit the others as well? A large number of uncovered cases of grand violations of ethical code in public administration provide enough empirical and anecdotal evidence in support of the claim that those who benefit only themselves never become prone to benefit the others. Since the process of socialisation is firmly embedded in human personality, the partiality in decision-making must be recognised as an in-depth structural problem that should be included in the normative and institutional measures aimed at strengthening the integrity of public administration in Serbia. The author concludes that the only plausible way towards decreasing the harmful effects of partiality in decision-making is to create the optimal conditions for achieving a dynamic balance in the personality and behaviour of civil servants in terms of the level of their empathy and solidarity, on the one hand, and their ability for the sound ethical decision-making, on the other hand.

Key words: partiality, favouritism, decision-making, public administration ethics, conflict of interest, gift giving, prosocial behaviour.

* Овај рад је примљен 20. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

О. В. Белугина, С. Н. Стародубец

СПЕЦИФИКА ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРЯДОВОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ФОЛЬКЛОРА РОССИЙСКО-БЕЛОРУССКОГО ПОГРАНИЧЬЯ)*

Аннотация

В статье затрагиваются проблемы исследования лексики фольклора в рамках этнолингвистики. Предлагается новый подход к классификации обрядовой лексики, в частности разработана и представлена классификация лексики обрядов Российско-Белорусского пограничья в зависимости от степени выражения в ней символического значения, связанного с особенностями проявления национально-культурного компонента в семантике языковой единицы.

Ключевые слова: этнолингвистика, фольклор, обрядовый дискурс, Российско-Белорусское пограничье, обрядовая лексика.

Наиболее эффективное исследование языка традиционной народной культуры, выходящее за пределы узко лингвистического подхода, осуществляется в рамках возникшего в 40-х гг. XX века научного направления – этнолингвистики.

Возникновение данного научного направления связывают с именами американских учёных: антрополога Франца Боаса и его

* Работа выполнена при финансовой поддержке гранта РГНФ в рамках проекта 2015-2016 гг. «Совместный конкурс РГНФ-БРФФИ». (Номер проекта: 15-24-01006 а(м); Название проекта: «Этнографические и лингвокультурологические особенности обрядового фольклора брянско-гомельского пограничья»).

ученика, лингвиста и антрополога, Эдварда Сепира, продолживших традиции изучения языка и культуры, заложенные В. Гумбольдтом. Ф. Боас, исследовавший языки и культуру коренного населения Северной Америки,¹ стал основателем комплексного изучения человека с использованием данных биологии, лингвистики, археологии и других наук; учёный впервые применил статистические методы обработки антропологических данных в областях культурной антропологии и лингвистики, осознававшейся им в качестве части антропологии. Ф. Боас исследовал также районы российского Крайнего Севера, Чукотку и Камчатку с целью изучения лингвистических и этноисторических связей палеоазиатских народов. Его ученик Э. Сепир развил этнолингвистические (в американской традиции – исследования по антропологической лингвистике) исследования Ф. Боаса в направлении изучения взаимосвязей языка и культуры.² Заинтересовавшись психологическими исследованиями языка, учёный выдвигает положение о единстве языка, культуры и личности, определяя язык в качестве символического «ключа» к пониманию поведения людей, в котором отражаются мыслительные особенности человека и интерпретируется весь опыт человеческой жизнедеятельности. Развитие идей данного направления отразилось в работах ещё одного американского исследователя – Б. Уорфа, получившего мировую известность благодаря созданию теории «лингвистической относительности». Учёный обосновал связь грамматических и семантических категорий языка с мыслительной деятельностью человека, определив их в качестве её основных управляющих инструментов, формирующих идеи. При этом исследователь обращал внимание на роль родного языка в процессе формирования картины мира, считая, что именно структурные расхождения между разными языками определяют порой различное миропонимание у тех или иных народов.³

В России развитие этнолингвистики связано с идеями филологов XIX века, заложившими основы изучения славянской традиционной культуры при помощи лингвистических методов: А.Н. Афанасьева, Ф.И. Буслаева, А.Н. Веселовского, Д.К. Зеленина, А.А. Потебни.

1) F. Boas, *Race, language and culture*, The MacMillan Company, New York, 1940.

2) Edward Sapir, *Language. An introduction to the study of speech*, Harcourt, Brace, New York, 1921.

3) B. L. Whorf, "The Relation of Habitual Thought And Behavior to Language" in *Language, Culture and Personality: Essays in Memory of Edward Sapir*, (edited by Leslie Spier), Sapir Memorial Publication Fund, 1941.

Так, основоположник сравнительно-исторического направления исследований А.Н. Веселовский, занимаясь разработкой проблемы эволюции народного сознания и отражения его в литературе и фольклоре, обращает особое внимание на роль обычая, ритуала и народнопоэтического творчества в формировании культуры и литературы, считая при этом произведения искусства отражением не только своего времени и общества, но и жизни народа в целом. В ходе исследований учёный обратил внимание на необходимость и увлекательность процесса выявления древней народной основы в произведениях, подвергшихся влиянию христианской религии и/или других культур: «Нет ничего заманчивее задачи, естественно представляющейся исследователю народного быта в его разнообразных проявлениях: угадать в ныне живущем суеверном обряде, обычае, образе песни полузабытые следы действительных житейских отношений, юридических взглядов и серьезных требований культа, попытаться восстановить эту старину из открытого ему народнопоэтического материала, как лингвисты с той же целью пользуются откровениями слова».⁴

Родоначальник этнологического направления в фольклористике Д.К. Зеленин посвятил множество работ описанию народной культуры, быта и верований как славян, так и близких им народов – эстонцев, финнов, алтайцев, башкир, мордвы, марийцев. Кроме того, наиболее ценным для последующих исследований языка, фольклора и культуры в целом стало «зеленинское широкое понимание этнографии как дисциплины историко-филологической, как науки о народе, изучающей не только быт, способы хозяйствования, семейный и хозяйственный уклад, магические действия, ритуалы и верования, но и в значительной степени устную словесность, язык и происхождение этнических групп, что как будто относится к смежным дисциплинам – к фольклористике, лингвистике, истории».⁵

Возникновение этнолингвистики в России связано с именем Н.И. Толстого. Сфокусировав особое внимание на связи языка с культурой, менталитетом и народным творчеством, учёный сформулировал узкое и широкое определение данному направлению научных исследований: «Этнолингвистика есть раздел языкознания или – шире – направление в языкознании, ориентирую-

4) А. Н. Веселовский, „Миф и символ“ у *Русский фольклор*, том 19, Ленинград, 1970, стр. 120.

5) Н. И. Толстой, *Очерки славянского язычества*, Индирк, Москва, 2003, стр. 537.

щее исследователя на рассмотрение соотношения и связи языка и духовной культуры, языка и народного менталитета, языка и народного творчества, их взаимозависимости и разных видов их корреспонденции».⁶

В качестве стороны научного изучения учёный предложил рассматривать «язык в аспекте соотношения его с этносом», причём отметил, что этнолингвистика особое внимание обращает, в первую очередь, на «специфические – национальные, народные, племенные – особенности этноса», концентрируясь при этом на внешней стороне языка, включаясь посредством её во внутреннюю лингвистику. Также исследователь указал на некую ограниченность мировой этнолингвистической традиции в связи с её общезыковедческой и синхронно-лингвистической направленностью, указав на необходимость обращения в исследованиях к диахроническому плану, историческим и историко-генетическим проблемам и задачам.⁷ Кроме того, сделав акцент на относительно недавнюю, по сравнению с другими индоевропейскими языками, историческую фиксацию у славянских языков, Н.И. Толстой поставил вопрос о необходимости разработки «диалектологии мифологии». В результате включил в этнолингвистику в широком плане «диалектологию, язык фольклора и часть истории языка, связанную с исторической диалектологией и культурной и этнической историей народа, наконец, почти все аспекты изучения языка как социального явления»,⁸ а в узком плане рассматривал её как «отрасль языкознания, которая ставит и решает проблемы языка и этноса, языка и культуры, языка и народного менталитета, языка и мифологии и т. п.»⁹

Под руководством Н.И. Толстого в России сформировалась научная школа, представители которой в рамках этнолингвистики занимались и продолжают заниматься разработкой большого спектра направлений исследования. Учёные данной научной школы затрагивали вопросы: народного календаря и традиционных народных обрядов (С.М. Толстая «Материалы к описанию полесского купальского обряда», «Полесский народный календарь», Т.А. Агапкина «Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл»); славянского язы-

6) Н. И. Толстой, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, 1995.

7) Там же, стр. 27–29.

8) Там же, стр. 32.

9) Там же, стр. 34.

чества (Н.И. Толстой, С.М. Толстая «Заметки по славянскому язычеству»); народной демонологии и мифологии (Л.Н. Виноградова «Мифологический аспект полесской «русальной» традиции», «Отражение славянских мифологических представлений в «малых» фольклорных формах», «Народная демонология и мифоритуальная традиция славян» [Виноградова 1986, 1988, 2000]); символики животных (А.В. Гура «Символика зайца в славянском обрядовом и песенном фольклоре», «Символика животных в славянской народной традиции»); вербальной магии (Е.Е. Левкиевская «Семантика славянских вербальных апотропеев (белорусская традиция)», «Славянские представления о способах коммуникации между тем и этим светом»); взаимодействия устной и книжной традиции (О.В. Белова, В.Я. Петрухин «Фольклор и книжность: Миф и исторические реалии»); символики славянской свадьбы (Е.С. Узенева «Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование», А.В. Гура «Брак и свадьба в славянской народной культуре: Семантика и символика») и др.

Самым же крупным и значимым воплощением идей Н.И. Толстого стало издание пятитомного словаря «Славянские древности». Как отмечали Н.И. Толстой и С.М. Толстая: «Проектируемый словарь славянских народных древностей связан с определенным этапом в развитии этнолингвистического направления в изучении славянских языковых и культурных древностей и подчинен задаче реконструкции древнеславянской духовной культуры, и в конечном счете – этногенеза и этнокультурной истории славян».¹⁰ При жизни учёного вышел в печать только первый том данного лексикографического проекта, окончательно работа над словарём была завершена постоянным авторским коллективом отдела этнолингвистики и фольклора Института славяноведения РАН.

Необходимо отметить, что помимо описанных выше аспектов исследования, в контексте этнолингвистики выделяется также этимологическое направление, в рамках которого работают В.В. Иванов, В.Н. Топоров, Т.В. Цивьян. Активно применяя семиотические идеи при описании культуры и языка, учёные посредством сопоставления фольклорных текстов разных (славянских и балканских) языков восстанавливают древнейшие черты славянской культуры (Вяч. Вс. Иванов, В.Н. Топоров «Исследования в области славянских древностей», «Человек и его судьба-приговор в модели мира», «Язык: тема и вариации»).

10) *Этнолингвистический словарь славянских древностей: Проект словника. Предварительные материалы*, Москва, 1984, стр. 8.

Кроме представителей московской школы этнолингвистики данное научное направление развивалось также в работах российских учёных из других регионов страны. Так, в рамках уральской ономастической школы, основанной А.К. Матвеевым, исследуются этнолингвистические особенности языковых явлений ономастики и диалектологии (Е.Л. Березович «Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек», «Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Мифопоэтический образ пространства», «Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования»), специфика номинативных единиц как источника реконструкции народной модели мира (М.Э. Рут «Образная номинация в русской ономастике», «Словарь астрономов. Звёздное небо по-русски»).

Необходимо отметить, что методология этнолингвистического анализа включает в себя: методы сбора языкового материала (непосредственное наблюдение, опрос, интервьюирование); методы и приёмы внешней и внутренней реконструкции, а также семантической и этимолого-ономастической реконструкции (опирающейся на анализ типов первичной мотивации, а также направленной на рассмотрение структуры семантических полей, фреймов и т.д.); методы этимологического и компонентного анализа; методы лингвогеографической и лексикографической обработки материала (включают в себя картографирование семантических и культурных моделей), а также интегрально-контрастивный метод (поиск этнографических, фольклорных и языковых сходств и различий).

В настоящее время исследование языка традиционных народных обрядов в рамках этнолингвистического направления, на наш взгляд, наиболее продуктивно осуществлять в рамках обрядового дискурса.

Согласно общепринятой лингвистической терминологии, под дискурсом понимается «связный текст в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах). Дискурс – это речь, «погружённая в жизнь». Поэтому термин «дискурс», в отличие от термина «текст», не применяется к древним и другим текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно».¹¹

11) Н. Д. Арутюнова, Дискурс, у *Лингвистический энциклопедический словарь*, Советская энциклопедия, Москва, 1990, стр. 136.

Выделение обрядового дискурса обусловлено существованием в языковой сфере некой самостоятельной коммуникативной ситуации, включающей специфическую текстовую составляющую, сопровождающуюся экстралингвистическими факторами и характеризующуюся несомненной событийностью и связью с «живой жизнью» народа.

Необходимо отметить, что Н.И. Толстой в выраженном семиотическим языком культуры обрядовом символе выделял три основных элемента: реальный (предметный), акциональный (действенный), и вербальный (речевой). При этом учёный обращает внимание на тот факт, что «...эти коды или «языки» в повседневном узусе, в общении, не употреблялись и не употребляются одновременно (за редким исключением и очень фрагментарными исключениями), они перекодируются один на другой, «переводятся», ибо практически в коммуникации людьми используется обычно только один код, а не все сразу».¹²

Следовательно, можно говорить о наличии в рамках обрядового дискурса трёх основных блоков:

- словесного, включающего в себя обрядовые тексты;
- акционального, передающего информацию при помощи конкретных символических действий;
- реально-предметного, связанного с использованием, наделённых особым символическим значением, обиходно-бытовых предметов для трансляции необходимой информации.

Вербальная часть обрядового дискурса включает в себя специфические лексические единицы, характеризующиеся особым символическим смысловым наполнением, и отражает как архетипное мировосприятие этноса, так и эмоционально-оценочное мироощущение, связанное с наиболее важными событиями в жизни человека. При этом особое место в вербальных семиотических обрядовых текстах занимает диалектная лексика. Это обусловлено тем фактом, что именно наречия и говоры выступают в качестве непосредственных и наиболее ярких трансляторов народной культуры. Как отмечал Н.И. Толстой: «Народный язык, говоры, обряды, представления и вся народная духовная культура в купе с элементами включенной в нее материальной культуры представляют собой единое целое и с научной точки зрения, и в представлении носителей этой культуры». Кроме того, в данном исследовании в качестве основного положения при анализе диалектной лексики принимается тезис учёного о полифункциональ-

12) Н. И. Толстой, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Индрик, Москва, 1995, стр. 63–64.

ности диалекта, как одного из главных носителей национальных культурных кодов: «Диалект (ровно как и макро- и микродиалект) представляет собой не исключительно лингвистическую территориальную единицу, а одновременно и этнографическую, и культурологическую, если народную духовную культуру выделять из этнографических рамок».¹³

Акциональный и предметный блоки обрядового дискурса не менее значимы, чем словесная его составляющая, так как наряду с вербальной частью они создают сложное семиотическое пространство обрядового дискурса. Это обусловлено ещё и тем фактом, что в некоторых обрядах (например, в «обрядах-приглашениях») подчас нельзя разграничить языковую и внеязыковую стороны «не только из-за невозможности семантической интерпретации одного без другого, но и из-за их структурного взаимопроникновения и дополнительного функционального распределения: одно и то же содержание может быть выражено в одних случаях (в одних локальных традициях) словом, в других – действием».¹⁴

Помимо этого, многие исследователи культуры в аспекте языка обращали внимание на наличие в ней знаковых составляющих. Так, В.В. Красных, вводя в научный оборот понятие «кодов культуры», как категориальных, структурирующих и оценочных звеньев, связанных с отражением в культуре окружающего мира, выделяет следующие их разновидности:

- соматический (телесный) – наиболее древний, связанный с символическими функциями частей тела человека;
- пространственный – связан с построением человеком пространственной модели мира;
- временной – отражает отношения людей ко времени, закрепляет членение времени и демонстрирует «движение человека по временной оси»;
- предметный – связан с окружающим человека материальным предметным миром;
- биоморфный – отражает представления человека о населяющих мир живых существах;
- духовный – включает в себя представления о нравственных эталонах и ценностях.¹⁵

13) Там же, стр. 21.

14) Л. Н. Виноградова, С. М. Толстая, „Ритуальное приглашение мифологических персонажей на рождественский ужин: формула и обряд“ в сборнике: *Малые формы фольклора: Сборник статей памяти Г.Л. Пермякова*, Москва, 1995, стр. 166.

15) В. В. Красных, *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций*, Гнозис, Москва, 2002, стр. 231–257.

Все эти виды культурных кодов, на наш взгляд, реализуются в обрядовом дискурсе. Так, примером проявления соматического кода может служить традиция, бытующая среди русских в Забайкалье, завязывать во время сева глаза, приговаривая: «Как я не вижу белого света, так пусть птицы не видят моих семян».¹⁶ Временной и пространственные коды представлены практически во всех текстах, связанных с обрядовыми действиями: например, выход сакральной процессии во время обходных обрядов за границы поселения, реализует оппозицию «своё – чужое» пространство. Временной же код заложен в основе как календарных обрядов, знаменующих темпоральные границы (окончание зимы – начало подготовки к полевым работам – переход от весны к лету и т.п.), так и в семейных, указывающих на смену важнейших для человека периодов жизни (рождение, инициация, свадьба, смерть). Предметный и биоморфные коды в обрядовых текстах отражаются за счёт наделения сакральной семантикой реалий неодушевлённого и одушевлённого (с точки зрения традиционного народного мировосприятия) мира (например, символика бороны, веника, ухвата в обрядах, связанных с ритуальной традицией вызывания дождя, реализуют предметный код, а в троицких русальных и других обрядах, включающих ряженье, транслируется биоморфный код). Ну и конечно же для обрядовых текстов характерна реализация духовного кода, так как в них, несомненно, заложены традиционные представления о добре и зле, хорошем и плохом, верном и неверном.

В связи с тем фактом, что любой обряд ориентирован на ценности знакового характера, то есть рассматривается нами как факт действительности, символически выражающий определённые идеи, чувства, действия, и в составе которого непосредственное воздействие на тот или иной реальный объект или явление заменяется воображаемым духовным воздействием, можно говорить о символичности обрядового дискурса в целом.

Кроме того, как отмечает С.Н. Стародубец: «В лексическом значении языковых единиц этнокультурный компонент значения может быть представлен на уровне интенционала (ядерная часть), если речь идет о собственно культурных концептах, либо на уровне импликационала (периферийная часть), если речь идет о других этнокультурно маркированных языковых элементах. И в том, и в другом случае формой представления культурно

16) *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*, под общей ред. Н.И. Толстого, Москва, Международные отношения, 1995–2012, том 1, стр. 501.

значимой информации является культурная сема. Соответственно в зависимости от того, в какой части лексического значения репрезентирован культурно сформированный план содержания, определяется степень минимальной или максимальной этнокультурной маркированности языковых единиц».¹⁷

В связи с этим применительно к лексике обрядового дискурса Российско-Белорусского пограничья можно выделить группу слов, в которых символическое значение является принадлежностью денотативной семантики. В качестве таковых, на наш взгляд, выступают практически все обрядовые хрононимы, так как, с одной стороны, такие номинации служат названиями конкретного праздника/обряда либо периода празднования, с другой – за счёт включения в семантику предметного и акционального планов обрядового дискурса (например: *коляды*, *щѣдры*, *ма́сляная*, *со́роки* и под.) как в контексте, так и вне контекста предполагают наличие определённых действий, предметов и персонажей символического характера.

Данные номинации обладают максимальной степенью этнокультурной маркированности, так как способны, во-первых, на базе уже сформировавшегося, отражающего национальную специфику, символического обрядового значения за счёт метонимических переносов выступать наименованиями обрядовых предметов, действий, персонажей (например: *коледа́* – название святочного обряда и *коледа́* – наименование ритуальной каши), во-вторых, в результате активизации архаичных представлений о мироустройстве реализовывать периферийное (коннотативное) символическое значение.

Например, номинация *святки* имеет значение 'праздничное время от рождества до крещения',¹⁸ при этом внеконтекстуальное использование данного наименования вызывает в сознании носителей традиционной народной культуры символические ассоциации, связанные с ряженьем, обходами, специальными песнями, одариванием, гаданиями и прочими действиями, атрибутами (под атрибутами мы понимаем предметы и их признаки, объединённые для того, чтобы использовать их при соблюдении различных ритуалов и традиций) и персонажами, входящими в состав святочного обрядового комплекса. Более того, активиза-

17) С. Н. Стародубец, *Специфика организации языковых символических средств в дискурсе И.А. Ильина*: дис. док. филол. наук: 10.02.01, Брянск, 2009, стр. 352.

18) *Словарь русского языка: В 4-х т.*, РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. 4-е изд., стер., Русский язык, Москва, 1999. [Электронный ресурс]. URL: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>

ция компонентов, отражающих семантику религиозной символики (христианский миф о рождении Иисуса Христа) и народных представлений о времени, связанном с началом подготовки к сельскохозяйственным работам, способствует (в результате переосмысления темпоральной составляющей денотативного значения) возникновению символического значения 'переход из одного состояния в другое' (от старого к новому, 'от сна к пробуждению', 'от смерти к жизни').

Высокой степенью этнокультурной маркированности обладают языковые единицы, у которых осуществилась перегруппировка элементов значения слова: исходный денотативный компонент значения подавляется частотно употребляемым контекстным обрядовым окружением и на первый план выходит символический компонент семантики слова, объективируя таким образом символическое значение слова-символа. Например, на территории Российско-Белорусского пограничья номинации *кутья*, *каравай*, *хоровод* в настоящее время практически исключены из рамок бытового словоупотребления и являются символическим атрибутами того или иного обряда, то есть осуществился переход из бытового употребления в обрядовое и закрепление в последнем (*кутья* – каша – ритуальная каша, принадлежность похоронного либо святочного обрядового комплекса, *каравай* – хлеб – ритуальный хлеб, принадлежность свадебного обряда, *хоровод* – танец – ритуальный танец весенне-летней обрядности).

Минимальной степенью этнокультурной маркированности языковых единиц в рамках обрядового дискурса наделены культурные коннотации.

Так, лексема *кожу́х* в бытовых контекстах имеет значение 'тулуп из овчины'.¹⁹ В обрядовом дискурсе Российско-Белорусского пограничья, в рамках свадебного обрядового комплекса, данная номинация подвергается сакрализации и приобретает символическое значение – 'магический атрибут, призванный способствовать будущему материальному благополучию молодой семьи'. Соответственно, в результате переосмысления денотативных признаков обозначаемой реалии (шуба из овчины – кучерявая, тёплая, дорогая – жизнь в достатке) у языковой единицы *кожу́х* объективируется новое сакральное значение, а символическая семантика данного слова является его отражением. По

19) Словарь русского языка: В 4-х т., РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. Русский язык, Москва, 1999. [Электронный ресурс]. URL: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>

определению Н.И. Толстого и С.М. Толстой: «Получая символическое значение, реалия из обозначаемого (денотата или дисигната), каковым она была для естественного языка, превращается в знак, становится означающим, «словом» языка культуры, в то время как называющее ее настоящее слово приобретает вторичную символическую семантику, становится знаком «вдвойне». Многослойность, многоуровневость знаковых структур – неотъемлемое свойство языка культуры, обеспечивающее смысловую глубину культурных текстов».²⁰

Итак, в составе обрядового дискурса с точки зрения проявления национально-культурного компонента семантики можно выделить следующие группы наименований:

- номинации, обладающие максимальной степенью этнокультурной маркированности, символическое значение которых является принадлежностью денотативной семантики;
- номинации, обладающие высокой степенью этнокультурной маркированности, символическое значение которых обусловлено фактической утратой у языковой единицы способности использоваться в бытовых контекстуальных условиях, то есть символическое значение у таких наименований носит пограничный характер и является результатом трансформации коннотативного со-значения в денотативное;
- номинации, характеризующиеся минимальной степенью этнокультурной маркированности, символическое значение которых есть факт коннотативной семантики и возникает в результате расширения смыслового объёма или переосмысления денотативных признаков предмета действительности.

В рамках обрядового дискурса Российско-Белорусского пограничья при описании процессов объективации символического значения целесообразным, на наш взгляд, является выделение отдельных групп лексики, относящихся (в зависимости от уровня выражения национально-культурного компонента значения и специфики функционирования их в бытовой сфере народа) к различным слоям обрядовой терминологии. В связи с чем целесообразным при характеристике обрядовых наименований, на наш взгляд, является выделение отдельных лексических групп:

20) Н. И. Толстой, С. М. Толстая, „Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье“ у *Славянский и балканский фольклор*. [Вып.2]: Генезис. Архаика. Традиции, Наука, Москва, 1978, стр. 165.

1. *Собственно обрядовая лексика.* В данной группе мы рассматриваем наименования, связанные непосредственно с лексикой обряда и обладающие максимальной степенью этнокультурной маркированности. Обрядовый символизм таких номинаций изначально заложен в их семантике, то есть проявляется в денотативном компоненте значения. В рамках обрядового дискурса в качестве таковых, как правило, выступают:

- наименования самих праздников, например, *Сѣроки* – название христианского праздника – дня памяти Сорока Севастийских мучеников, (22 марта по православному календарю), при этом возможен метонимический перенос наименования с самого праздника на его обязательный атрибут – ритуальную пищу, печение в виде птичек;
- обрядовые хрононимы, например, лексемы: *заручины* (*заречены*), *засвѣтки*, *магарыч*, *свѣты*, *сѣговор*, – выступают в качестве наименования одного из этапов свадебного обрядового комплекса – сватовства;
- некоторые обрядовые действия. Например: *христѡситься/христѡсоваться/похристѡситься* – поздравлять с Пасхой. Данное поздравление по отношению к живым людям включает в себя в качестве обязательных компонентов: троекратное целование, специальное («Христос воскрес») и ответное («Воистину воскрес!») приветствие.

В отношении же мѣртвых данная лексическая единица тоже символизирует своеобразное поздравление усопших предков с Великим днѣм. Сопровождается оно, помимо пасхального приветствия, магическим ритуалом, заключающемся в традиции троекратно проводить по могиле яйцом, как бы рисуя крест. Осуществлялось данное обрядовое действие как на могилах своих родственников, так и на могилах знакомых.

Перечисленные выше типы сакральной лексики являются неотъемлемой частью обрядового дискурса и в бытовую, обиходную сферу жизни народа практически не включаются. Переход возможен лишь в составе идиом (*вот тебе, бабушка, и Юрьев день, не всё коту масленица*) либо путѣм метафоризации.

2. *Сакрально компилятивная лексика.* Данная группа включает в себя номинации, обладающие высокой степенью этнокультурной маркированности, перешедшие в обрядовый дискурс из бытового словоупотребления и закрепившиеся в нём настолько, что символический компонент значения слова переместился на первый план, подавив денотативный (чем и определяется выбор

термина *сакральна компилятивна лексика*). Например, слово *кóливо* на территории юго-западных районов Брянской области имеет семантику: 'кусочки белого хлеба, размоченные в компоте' и служит наименованием обязательного элемента поминальной трапезы, ритуальной еды.

Возврат в сферу повседневной жизни у данной номинации возможен, но для восприятия слова *кóливо* в качестве бытового необходимо надлежащее контекстуальное окружение.

Таким образом, бытовое значение у подобных языковых единиц объективируется только в соответствующем контексте, вне которого они воспринимаются как непосредственная составляющая того или иного традиционного обряда, реализуя таким образом обрядовое символическое значение.

3. *Эвентуальная лексика*. Данный блок содержит в себе как нормативные, так и диалектные языковые единицы, которые обозначают явления повседневной жизни человека, в связи с чем характеризуются минимальной степенью этнокультурной маркированности. Выбор термина обусловлен тем, что символическое значение таких языковых единиц способно проявляться при соответствующих условиях (лат. *evenire* – выходить, проявляться). Попадая в рамки обрядового дискурса, такие наименования либо в результате расширения смыслового объёма слова наделяются собственно сакральной семантикой, либо начинают объективировать символический компонент значения за счёт переосмысления денотативных признаков обозначаемой реалии. Например, лексическая единица *свеча* в словаре С.И. Ожегова имеет следующее толкование: «<...> Палочка из жирового вещества с фитилём внутри, служащая примитивным источником освещения. <...>». ²¹ Кроме того, *свеча*, несомненно, является культовым предметом, так как является неотъемлемым элементом церковной службы, а также «использовалась в очистительных и охранительных обрядах – ритуальных обходах (полей, дома, домашних животных перед выгоном в поле или после отела), в обряде опахивания, при введении на двор купленного животного». ²²

В обрядовом дискурсе Российско-Белорусского пограничья данное слово приобретает символическое значение – 'магический предмет, отражающий идею света и святости'. Так, на территории

21) С. И. Ожегов, *Словарь русского языка: 52 000 слов*, Под общей ред. академика С.П. Обнорского, Москва, 1952, стр. 647.

22) *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*, Под общей ред. Н.И. Толстого, Международные отношения, Москва, 1995–2012, том 4, стр. 567.

юго-западных районов Брянской области в населённых пунктах, где отсутствовала церковь, закрепился обычай ежегодного переноса из дома в дом иконы, и проведения домашней службы, приуроченной к престольному празднику села.

При этом номинация *свеча*, наделяясь символикой 'святости, очищения', начинает выступать как наименование непосредственно самого обряда, обрядовых действий, так и номинацией его главного атрибута – иконы. При этом символический компонент значения реализуется непосредственно в контексте. Его объективация, как правило, осуществляется за счёт использования ключевых акциональных (репрезентирующих глагольной лексической единицей) распространителей: *палить* («*свячу' палили*» – проводили обрядовые действия), *быть* (*была' свеча* – икона), *перьяносить* («*перьяносят свячу'*» – шествие с иконой), *беуать* («*беуали на свячу'*» – посещали импровизированную домашнюю службу).

Следовательно, эвентуальная лексика реализует сакральное значение и наделяется символизмом только в рамках обрядового дискурса за счёт контекстуальных распространителей, вербализуя при этом абстрактные представления народа о мироздании.

Таким образом, исследование обрядовой лексики в рамках этнолингвистического направления позволяет произвести анализ специфики проявления символического значения у лексических единиц, связанных с народными обрядами, способствует детальному рассмотрению в содержании обрядовой лексики национальной специфики, отражающей менталитет и особенности духовной культуры жителей Российско-Белорусского пограничья, так как именно народный обряд, являясь одновременно частью традиционной культуры и фактом живой этнокультурной сакральной коммуникации, соединяет в себе компоненты духовного и материального, отражает народные представления о мироустройстве и обладает максимальной степенью символизации.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н. Д. Дискурс, у *Лингвистический энциклопедический словарь*, Советская энциклопедия, 1990.
- Веселовский, А. Н. „Миф и символ“ у *Русский фольклор*, том 19. Ленинград, 1979.
- Виноградова, Л. Н., Толстая, С. М. „Ритуальное приглашение

- мифологических персонажей на рождественский ужин: формула и обряд“, у сборнику *Малые формы фольклора: Сборник статей памяти Г.Л. Пермякова*, Москва, 1995.
- Красных, В. В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций*, Гнозис, Москва, 2002.
 - Ожегов, С. И. *Словарь русского языка: 52 000 слов*, Под общей ред. академика С.П. Обнорского, Москва, 1952.
 - *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н.И. Толстого, Международные отношения, Москва, 1995–2012.*
 - *Словарь русского языка: В 4-х т, РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. 4-е изд., стер., Русский язык, Москва: 1999. [Электронный ресурс]. URL: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.*
 - Стародубец, С. Н. *Специфика организации языковых символических средств в дискурсе И.А. Ильина: дис. док. филол. наук: 10.02.01, Брянск, 2009.*
 - Толстой, Н. И. *Очерки славянского язычества*, Индрик, Москва, 2003.
 - Толстой, Н. И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, 1995.
 - Толстой, Н. И., Толстая, С. М. „Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье“ *Славянский и балканский фольклор. [Вып.2]: Генезис. Архаика. Традиции*, Наука, Москва, 1978.
 - *Этнолингвистический словарь славянских древностей: Проект словника. Предварительные материалы*. Москва, 1984.
 - Voas F. *Race, Language and Culture*, The MacMillan Company, New York, 1950.
 - Sapir, E. *Language. An introduction to the study of speech*, Harcourt, Brace, New York 1921.
 - Whorf, B. L. *The Relation of Habitual Thought And Behavior to Language in Language, Culture and Personality: Essays in Memory of Edward Sapir* edited by Leslie Spier, 1941.

О. В. Белугина, С. Н. Стародубец

СПЕЦИФИЧНОСТ ЕТНОЛИНГВИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА
ОБРЕДНЕ ЛЕКСИКЕ
(НА МАТЕРИЈАЛУ ФОЛКЛОРА РУСКО-БЕЛОРУСКОГ
ПОГРАНИЧЈА)

Сажетак

Чланак се бави проблемима истраживања лексике фолклора у оквиру етнолингвистике. Предлаже се нови приступ класификацији обредне лексике на примеру класификације лексике обреда руско-белоруског пограничја у зависности од степена изражавања симболичког значења везаног за карактеристике испољавања национално-културне компоненте у семантици језичке јединице.

Кључне речи: етнолингвистика, фолклор, обредни дискурс, руско-белоруско пограничје, обредна лексика.

* Овај рад је примљен 20. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

**ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ,
ПОЛИТИКЕ МЕДИЈА И
ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ**

199

Миодраг Д. Перић

СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1935 – 1941

217

Синиша Атлагић, Александра Угринић

ИНФОРМАТИВНИ САДРЖАЈИ НА РАДИО
БЕОГРАДУ – О ПОЛИТИЦИ МЕДИЈА
У МЕДИЈАЛИЗОВАНОЈ ПОЛИТИЦИ

233

Миле Ракић

УТИЦАЈНИ ФАКТОРИ НА ОСТВАРИВАЊУ
НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

*Миодраг Д. Перих**

Институт за политичке студије, Београд

СПОЉНА ПОЛИТИКА ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1935 – 1941.

Сажетак

Све време постојања, југословенска влада Богољуба Јевтића се ослањала у спољној политици на Француску и Велику Британију (1934-1935). Влада Милана Стојадиновића се удаљила од старих савезника и зближила са нацистичком Немачком и фашистичком Италијом (1935-1939). Југословенска влада Цветковић-Мачек и кнез Павле (1939-1941) се још снажније ослањала у спољној политици на Немачку и Италију, сматрајући да ће тако очувати независност прве Југославије. Уз подршку владе Велике Британије, завереничка војна група на челу са генералима Бором Мирковићем и Душаном Симовићем је војним пучем 27. марта 1941. године, у атмосфери бурних демонстрација народа, збацила владу Цветковић-Мачек, свргнула намесништво кнеза Павла, а краљ Петар II проглашен је пунолетним и предата му је краљевска власт. Образована је нова влада Краљевине Југославије на челу са генералом Душаном Симовићем. После војничког пораза Краљевине Југославије у Априлском рату 1941. године, и поделе њене територије од стране Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, престала је да функционише прва Југославија.

Кључне речи: спољна политика, Прва Југославија, 1935, 1941, Богољуб Јевтић, Милан Стојадиновић, Цветковић-Мачек, Душан Симовић, краљ Петар II Карађорђевић, Априлски рат, подела Југославије.

* Виши научни сарадник у пензији

1. СПОЉНА ПОЛИТИКА БОГОЉУБА ЈЕВТИЋА (1934 – 1935)

У време када су традиционални савезници Југославије Велика Британија и Француска, у спољној политици попуштали Немачкој и Италији, и поремећености колективног система безбедности, заснованог на Версају 1919. године у разговорима 6-7. јануара 1935. године у Риму између шефа француске дипломатије П. Лавала и Мусолинија, расправљано је, поред осталог, питање Етиопије, односа Италије са Малом Антантом и закључење Дунавског пакта. Поводом француско-италијанског споразума од 7. јануара 1935. године у Риму у Љубљани су 11. јануара 1935. године, заседали као представници држава Мале Антанте, министри иностраних послова Румуније Титулеску, Чехословачке Бенеш и Југославије Јевтић и разматрали француско-италијански споразум од 7. јануара 1935. године. Закључењем овог споразума Југославија и остале чланице мале Антанте су с правом страховале да се Француска и Италија не нагоде у спољној политици против интереса чланица Мале Антанте.

У време попуштања Француске и Велике Британије Немачкој и Италији дошло је до кршења одредаба Версајског мировног споразума. Велика Британија је прекршила одредбе Версајског мировног уговора када је без одобрења осталих потписника тога уговора, 18. јуна 1935. године закључила споразум са Немачком по коме је одобрила Немачкој поморско наоружање. Британску спољну политику по питању наоружања Немачке осуђивала је Југославија и друге државе чланице Друштва народа. У времену када су велике силе пружале потпору немачком наоружању, а Немачка и Италија пружале потпору наоружању Аустрије, Бугарске и Мађарске, Југославија и остале чланице Мале Антанте и Балканског споразума биле су оптерећене питањем безбедности својих суверенитета и територијалних интегритета. Сви напори држава Мале Антанте и Балканског споразума у правцу спречавања наоружања Немачке, Мађарске и Бугарске нису уродили плодом.¹

2. СПОЉНА ПОЛИТИКА МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА (1935 – 1939)

Падом владе Богољуба Јевтића и доласком Милана Стојадиновића на чело југословенске владе и иностраних послова,

1) Милан Ванку, *Српско-југословенско-румунски односи кроз векове*, 6. део, Стручна књига, Београд, 2005, стр. 44-46.

24. јуна 1935. године, започела је прекретница у југословенској спољној политици. Иако је Стојадиновићева влада наставила са унитаристичком идеологијом, са њеним образовањем завршила се једна етапа у спољној политици Југославије.² Сагледавши битне промене у Европи Милан Стојадиновић се, водећи спољну политику, удаљио од старих савезника и пришао Немачкој и Италији, јер је ослањање Југославије у спољној политици на Немачку и Италију више одговарало интересима Југославије. Стојадиновић је „увидео да Југословенска привреда може учинити много више у сарадњи са Немачком и Италијом, него Британијом и Француском“.³ Спољна профашистичка политика Милана Стојадиновића није одговарала политици Француске и чланицама Мале Антанте и Балканског споразума. Манифестујући своје диктаторске склоности, Стојадиновић је, по узору на Хитлера и Мусолинија, манифестовао амбицију да постане југословенски „дуче“ те је подстицао припаднике своје Југословенске радикалне заједнице да га називају вођом, и формирао одреде зелених кошуља као своје личне формације.⁴

Југословенска влада Милана Стојадиновића није била упорна у захтевима да се казне кривци за марсељски злочин, већ је настојала да се истина о убиству краља Александра I Карађорђевића у Марсељу никако не открије и да се цела ствар по том питању што пре оконча. Такав однос југословенске владе Милана Стојадиновића према марсељском атентату, је одговарао политици Велике Британије и Француске. У Друштву народа, Велика Британија и Француска су предложиле да се цела ствар око питања марсејског атентата приведе крају и скине с дневног реда.

На другом суђењу за марсејски злочин, фебруара 1936. године, нови адвокат одбране терориста је, без присуства сведока из редова Срба и Југословена, стално нападао „српску бруталност“ и акламирао Павелићу и осталим терористима као борцима за слободу. Порота је убиство краља Александра прогласила злочином, а злочинце осудила на вечиту робију.

Без пороте судија Монсиер Лоисон декретом је осудио Павелића, Кватерника и Перчеца на смрт и конфискацију њихове имовине.⁵

2) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1988, Тематска збирка докумената*, Издавачка организација „Рад“, Београд, 1988, стр. 361.

3) Бранко Надовеза, *Милан Стојадиновић: политичка, привредна и правна мисао*, Центар за митолошке студије Србије, Београд, 2007, стр. 41.

4) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *нав. дело*, стр. 367.

5) Станиша Влаховић, „Погибија краља Александра Карађорђевића у Марсељу 1934. године“, *Политичка ревија*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 280.

После напада Италије на Етиопију, чланицу Друштва народа, 2. октобра 1935. године, ова организација је усвојила предложене санкције против Италије. Југославија као чланица Друштва народа је прихватила санкције против Италије без икаквог непријатељског расположења према Италији. Овај став Југославије био је правилно схваћен у Италији, и он је добрим делом допринео закључењу југословенско-италијанског споразума. Значајан допринос у правцу побољшања југословенско-италијанског односа дала је влада др Милана Стојадиновића што је прихватила понуду Италије за мирење.

У правцу побољшања југословенско-италијанских односа италијански министар у Београду, гроф Viola di Kampalto, је 13. новембра 1935. године, дао изјаву. „Тако рећи свакога дана – рекао је он - решавам административним путем са југословенском владом низ питања, и то питања, која су у прошлости сметала нашим односима. Имамо утврђен програм сарадње. Треба да се ослободимо остатка прошлости. Из њих ћемо изаћи полако, али сигурно.“⁶

Допринос југословенско-италијанском помирењу дала је Француска утицањем на др Милана Стојадиновића да прихвати помирење са Италијом. Поводом новог трговинског споразума између Југославије и Италије, од 1. октобра 1936. године, др Стојадиновић је, поред осталог, у изјави истакао значај проширења и трговинских и привредних веза између Југославије и Италије. Када је 1. новембра 1936. године Мусолини у свом чувеном Миланском говору упутио Југославији предлог за зближавање, др Стојадиновић је примио руку и у одговору Мусолинију, 4. фебруара 1937. године, у експозеу који је дао пред финансијским одбором скупштине Југославије, истакавши да је Италија један од интересантнијих суседа Југославије.⁷

Водећи реалну сопствену спољну политику, Стојадиновић, од 1937. године, успоставља односе пријатељства са балканским суседима.

Пакт са Бугарском о неразрушивом пријатељству Стојадиновић је закључио под утицајем Британаца, 24. јануара 1937. године. Закључењем Пакта о вечном пријатељству са Бугарима, 24. јануара 1937. године, Стојадиновић је искрено мислио да ће елиминисати традиционално непријатељство између Бугарске и Срба, углавном због територијалних проблема. Пактом о вечном

6) Бранко Надовеза, нав. дело, стр. 46.

7) Исто, стр. 46-47.

пријатељству између Југославије и Бугарске је онемогућено да Бугарска јавно истиче претензије према деловима Југославије, конкретније према срезовима који су се после Првог светског рата нашли у саставу југословенске државе, нарочито на простор данашње Македоније, коју је бугарска буржоазија у духу санстефанске Бугарске третирао као своју земљу, а на Македонице је гледала као Бугаре. И поред Пакта о вечном пријатељству бугарска пропаганда у духу санстефанске Бугарске према деловима Југославије је тајно настављена.⁸ Пакт о вечном пријатељству прихваћен је од чланица Балканског споразума са одушевљењем за ствар балканске слоге и утицао је на снажење Балканског споразума. Нажалост био је кратког века због непријатељског односа Бугарске према Југославији у Другом светском рату.

Уговор између Југославије и Италије је потписан 25. марта 1937. године. Заснивао се на узајамном поштовању граница, као и приморских граница обеју држава на Јадранском мору, одрицању од рата као политичког средства у међусобним односима, и на неутралности у случају неизазваног напада од стране једне или више држава на Југославију или Италију. Југословенско-италијанско зближавање је блокирало решење тзв. хрватског питања, ускративши Италији да активно пружа подршку Хрватској сељачкој странци. Посебан значај за Југославију има одредба споразума о забрани усташке активности на територији Италије, која је била уперена против територијалног интегритета Југославије.

Истовремено, 25. марта 1937. године, у Београду је потписан допунски трговински споразум између Југославије и Италије, који је омогућио проширење привредне сарадње и повећање спољне трговине између Југославије и Италије.⁹

Склапање билатералних споразума Југославије са Бугарском и Италијом, 1937. године било је у функцији европске безбедности.

Паралерно са зближавањем са Бугарском и Италијом, Милан Стојадиновић се трудио у спољној политици да Југославија стекне и пријатељство Немачке. Стојадиновићево зближавање са Хитлеровом Немачком му је створило оштру опозицију у српском народу и код Француза и Енглеза. Окупиран потребом обезбеђења мира и благостања у Југославији Стојадиновић се зближио са Немачком рачунајући да ће моћи лавирати између

8) Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, нав. дело, стр. 369.

9) Исто, стр. 370; Милан Стојадиновић, Ни рат, ни пакт, Отокар Кершовани, Ријека, 1970, стр. 417-418.

супростављених блокова антагонистичких сила. Политиком југословенско-немачког пријатељства Милан Стојадиновић је, између осталог, желео да придобије и немачку националну мањину у Југославији (преко пола милиона људи) и да заштити Југославију од евентуалног немачког напада. У време санкција против Италије развили су се југословенско-немачки трговински односи и Немачка је представљала одличну пијацу за вишак југословенских пољопривредних производа.

Године 1936. Југославија је поставила привредне везе са Немачком на чврсту основу и успоставила потпуно нормалне политичке односе са Немачком.¹⁰

О југословенско-немачком зближавању сведочи и однос Југославије у спољној политици према Немачкој у време када је Немачка водећи агресивну политику отказивала своје обавезе из Версајског уговора. Илустрације ради о односу официјелних југословенских кругова према агресивној политици нацистичке Немачке сведочи њихов однос према Немачкој у време немачке акције на Рајни, 1936. године. Немачке трупе су, 7. марта 1936. године, противно члановима 42. и 43. Версајског мировног уговора и Локалног уговора окупирале Рајнску демилитаризовану зону. Овај Хитлеров агресивни испад запрепастио је светско јавно мњење. Нажалост, Француска и Велика Британија нису ништа предузеле за спречавање немачке акције на Рајни. Као изговор за кршење међународних обавеза Версајског уговора и локалног уговора нацисти су се позивали на склапање француско-совјетског Пакта о узајамној помоћи, од 2. маја 1935. године и чехословачко-совјетског Пакта о узајамној помоћи, од 16. маја 1935. године.

Против уласка немачких трупа у Рајнску зону следила је реакција неких савезника Француске, као што су Пољска, Чехословачка, Румунија и Совјетски Савез, давањем подршке Француској да се спречи немачка акција на Рајни.

Официјелни југословенски политички кругови поводом немачке акције на Рајни 1936. године, заузели су резервисан став.¹¹ Однос Југославије према Немачкој поводом немачке акције на Рајни био је у нескладу са политиком њених савезника из Балканског споразума, Мале Антанте и Француске. На заједничком састанку Балканског споразума и Мале Антанте 11. марта 1936. године, у Женеви је усвојен став да се свим средствима штити

10) Надовеза, нав. дело, стр. 417-418.

11) Ванку, нав. дело, стр. 52-54.

примена локалног уговора. После овог заједничког скупа, министар спољних послова Румуније Титулеску је у име Мале Антанте, у саопштењу за штампу дао изјаву да се Мала Антанта ставља безусловно на страну Француске по питању отказивања Локалног уговора од стране Немачке. Како ова изјава није одговарала Стојадиновићу, дошло је до демарша Титулескове изјаве.

По налогу Милана Стојадиновића југословенски посланик у Паризу Б. Пурић је учествовао на заседању Савета Друштва народа у Лондону, од 14. до 24. марта 1936. године. Дајући директиве Пурићу, Стојадиновић му је предочио да не долази у обзир никакво експонирање Југославије против Немачке и да стави до знања Титулеску да без претходног овлашћења не даје изјаве у име Југославије да не би Југославија на такве изјаве морала разговарати демантима.

Савет друштва на заседању у Лондону донео је Нацрт резолуције, у коме се констатује повреда Версајског мировног уговора и Локалног уговора од стране Немачке. Реализујући своју агресивну политику Немачка се није обазирала на Нацрт резолуције Савет Друштва народа и овога пута није била кажњена.¹²

На састанку шефова држава савеза Мале Антанте: председника Чехословачке Едуарда Бенеша, Југославије кнеза Павла Карађорђевића и Румуније краља Карла I, 5. јуна 1936. године, у Букурешту, прихваћен је чехословачки предлог о проширењу уговорених обавеза савеза Мале Антанте. Председник Министарског савета и министар иностраних послова Југославије Милан Стојадиновић није присуствовао овом састанку јер му није одговарало да се Југославија експонира против политике нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Идеја о узајамној помоћи за одбрану од свих агресија је била на дневном реду заседања Савета Мале Антанте, од 13. до 14. септембра 1936. год., у Братислави. Против предлога чехословачке владе о узајамној помоћи за одбрану свих агресија били су Милан Стојадиновић и нови министар иностраних послова Румуније Виктор Антонеску.

Милан Стојадиновић је обезбедио мишљење Генералштаба Југославије, од 21. јануара 1937. године, у коме је стајало да није у интересу Југославије да прихвати предлог о закључењу пакта о узајамној помоћи Мале Антанте. Привучене у интересну сферу тоталитарних држава Југославија и Румунија су биле против закључења пакта узајамне помоћи између држава Мале Антанте, и Мале Антанте са Француском. На заседању Сталног савета Мале

12) Исто, стр. 53-55.

Антанте, 1-2 априла 1937. године, у Београду, и на заседању, 30-31. августа 1937. године, у Синаји, питање нових пактова Мале Антанте било је одложено за касније, а на каснијим заседањима ово питање није било никада уврштено у дневни ред.¹³

Побољшању југословенско-немачког односа је допринео и споразум који је Југославија потписала са Немачком 3. септембра 1936. године. Интезивни развој узајамне спољне трговине између Југославије и Немачке је побољшан 1. априла 1937. године, када је ступио на снагу нови споразум о регулисању југословенског платног промета са Немачком, са којим је југословенски извоз у Немачку био органски повезан за југословенским увозом из Немачке.¹⁴

Реализујући циљеве своје спољне политике, др Милан Стојадиновић је предузео бројна путовања у иностранство, како код традиционалних пријатеља, тако и код Мусолинијеве фашистичке Италије и Хитлерове нацистичке Немачке. У октобру 1937. године Стојадиновић је посетио Париз и Лондон, а у децембру 1937. године Рим. У Паризу је Милан Стојадиновић, 12. октобра 1937. године, потписао продужење Пакта о пријатељству између Југославије и Француске, закљученог 1927. године, за даљих пет година. За време дипломатских путовања у иностранство, председник југословенске владе и министар иностраних послова др Милан Стојадиновић је свуда у иностранству достојанствено испоштован.

Посебан домет ове дипломатске активности Милана Стојадиновића у функцији економских и политичких интереса Југославије је његова посета Немачкој, главном потрошачу југословенских привредних производа, јануара 1938. године. Нису само посете Милана Стојадиновића европским друштвима биле везане за политичке и економске интересе Југославије, већ и бројне посете страних државника и угледних личности из иностранства Југославији, Београду и лично Милану Стојадиновићу.¹⁵¹⁵

Ослонац спољне политике и кичме Краљевине Југославије у време Милана Стојадиновића била је Југословенска војска. У време Милана Стојадиновића дошло је до развоја ратне индустрије и модернизације Југословенске армије. Војни врх Југословенске војске је реално сагледавао да је Југославија војно неспремна да се супротстави евентуалној немачкој агресији на Југославију.¹⁶¹⁶

13) Исто, стр. 55-57.

14) Надовеза, нав. дело, стр. 49.

15) Исто, стр. 55-57.

16)Петрановић, Зечевић, нав. дело, стр. 373.

Међутим, 13. марта 1938. године, нацистичка Немачка је насилно присајединила Аустрију. Аншлусом Аустрије од стране Немачке, Краљевина Југославија је добила за суседа Немачку, што је у Југославији изазвало велику забринутост. Председник Југословенске владе и министар иностраних послова Милан Стојадиновић је прихватио прикључење Аустрије Немачкој, марта 1938. године, рачунајући да тиме није угрожена безбедност Југославије, и да је елиминисана опасност од обнове Хабсбуршке Монархије.¹⁷

Немачки освајачки планови били су уперени против безбедности Чехословачке. Наиме, 29. и 30. септембра 1938. године, у Минхену су се састали представници Француске, Велике Британије, Немачке и Италије и закључили споразум да Чехословачка уступи судетску област као део своје територије Немачкој, уз прихватање чехословачке владе, и гаранције Француске и Велике Британије да се сачува суверенитет и територијални интегритет преосталог дела Чехословачке. Диктатом четири европске силе у Минхену о распарчавању суверене чехословачке државе, чланице Мале Антанте, савез Мале Антанте је престао да постоји. Без сагласности гараната Француске и Велике Британије, Немачка је 15. марта 1939. године, окупирала и преостали део чехословачке територије.¹⁸

3. СПОЉНА ПОЛИТИКА ВЛАДЕ ЦВЕТКОВИЋ – МАЧЕК (1939 – 1941)

После подношења оставке Милана Стојадиновића, фебруара 1939. године, на положај председника југословенске владе ступио је Драгиша Цветковић. Цветковић је наставио Стојадиновићеву спољну политику. За време његове владе Југославија је одолевала пресији Немачке и Италије да напусти Друштво народа. Водећи спољну политику неутралности, Југославија се јавно декларисала да ће у евентуалном рату остати по страни, што је одговарало интересима нацистичке Немачке, чији је утицај у Краљевини видно порастао после окупације Чехословачке, 1939. године.¹⁹

Влада Цветковић-Мачек и кнез Павле успоставили су тесне политичке и економске односе са Немачком сматрајући да ће тако очувати независност Југославије. Политичка ситуација у Европи од 1939. године се све више компликује освајањем туђих

17) Исто, стр. 371.

18) Ванку, нав. дело, стр. 91.

19) Петрановић, Зечевић, нав. дело, стр. 452.

територија од стране Немачке и Италије. Италија је, заузимањем Албаније 7. априла 1939. године, успоставила ново упориште за даљу експанзију на Балкану. Југославија је после окупације Албаније, априла 1939. године, сем југа, према Грчкој, била под притиском Немачке, Италије и осталих ревизионистичких држава. Територија Југославије је била изложена честим упадима качачких банди из Албаније. На Косову и Метохији и другим југословенским крајевима, где су живели Албанци, уз подршку Италије распиривана је иредентистичка активност за присаједињење тих крајева Албанији. У Бугарској су учестали захтеви легалних емигрантских организација за присаједињење делова југословенске територије, уз прикривену подршку бугарске владе. Повећана активност ових организација уследила је доласком на власт у Бугарској германофилске владе Богдана Филова. Држећи се политике прикључења Македоније Бугарској, Македонци су третирани као Бугари. Охрид је третиран као бугарско историјско светилиште. Тако некадашња Охридска архиепископија је сматрана бугарском црквом. Везана и Пактом о вечном пријатељству из 1937. године званична Бугарска, и ако се није јавно декларисала по македонском питању, практично је помогла захтеве за присаједињењем Македоније Бугарској, и терористичку активност ВМРО Ивана Ванче Михајлова на тлу Македоније против Југославије.²⁰

Године 1940. угашен је Балкански споразум, а 13. октобра 1940. године, шеф државе Румуније, генерал Јон Антонеску отказао је чланство Румуније у Балканском споразуму. Убрзо 28. октобра 1940. године, фашистичка Италија је напала Грчку. Како је грчка армија нанела велике поразе италијанској војсци у Грчкој, по одлуци Хитлера Италији је притекла у помоћ Немачка која, 6. априла 1941. године, напада Грчку преко Бугарске и Југославије.²¹

Нападом Немачке на Пољску, 1. септембра 1939. године, почео је Други светски рат. Француска и британска влада су 3. септембра 1939. године објавиле рат Немачкој. Уласком других држава у рат, рат је прерастао у светски сукоб. Да Југославију привуку на своју ратну страну биле су заинтересоване, не само фашистичке, већ и западне демократске државе.

Савез тоталитарних држава Немачке, Италије и Јапана учвршћен је 27. септембра 1940. године потписивањем уговора о савезништву, познатог као Тројни пакт. Основни циљ савеза био је

20) Исто, стр. 439-440.

21) Ванку, нав. дело, стр. 103.

насилна промена граница и територијално проширење савезника на рачун суверенитета и територијалног интегритета многих држава. Поред осталих, Тројном пакту су приступиле и државе у окружењу Југославије: Мађарска 20. новембра 1940, Румунија 23. септембра 1940. и Бугарска 1. марта 1941. године.²²²²

После приступања Мађарске Тројном пакту 12. децембра 1940. године су потписали Уговор о пријатељству с Мађарском Александар Цинцар-Марковић, у име Југославије, и проф. Иштван Чаки, министар иностарних послова Краљевине Мађарске. Не обазирајући се на уговор о пријатељству са Југославијом Мађарска је чекала zgodnu околност да присаједини себи југословенске територије које је изгубила на основу Тријанонског уговора.²³²³

Против профашистичке политике владе Цветковић-Мачек и кнеза Павла била је југословенска опозиција састављена од прозападно орјентисаних елемената. Први оштрији сукоб између владајуће и опозиционе југословенске групе настао је у пролеће, у време немачке офанзиве на Западу. У то време, под утицајем бројних агената и прозападних агитатора, особито француских, као и због активности прозападно орјентисане југословенске опозиције, почиње да јача пропаганда у корист западних држава.

Након капитулације Француске (1940) пропаганду у корист западних сила у Југославији организује Лондон. Због чвршег везивања за Немачку југословенске владе Цветковић-Мачек и кнеза Павла, енглеска влада је донела одлуку о већем присуству у Југославији, захтевајући за то помоћ САД-а, које су већ биле заинтересоване за ситуацију у Југославији и Европи и биле орјентисане на страни западних демократских држава у борби против фашистичких држава.

Велика Британија је уз употребу сви расположивих средстава вршила притисак на владајући круг у Југославији, на челу са кнезом Павлом и владом Цветковић-Мачек да спречи приступање Југославије Тројном пакту. Истовремено, Велика Британија је организовала акцију припрема за насилно свргавање са власти владе Цветковић-Мачек и кнеза Павла. За ову другу солуцију Британци су у Југославији пронашли ослонац у прозападним елементима у опозиционим политичким странкама и војсци.²⁴

Немачка је планирала да Југославију придобије мирним путем на страну фашистичких држава, увиђајући не само стратеш-

22) Исто, стр. 102.

23) Петрановић, Зечевић, нав. дело, стр. 452.

24) Никола Миловановић, *Војни пуч и 27. март 1941*, Просвета, Београд, 1960, стр. 19-20.

ки значај Југославије за вођење рата, већ и значај Југославије као експлоатационе базе за потребе немачке ратне и мирнодопске привреде.²⁵

У Berghofu 4. марта 1941. тајно су се састали Хитлер и кнез Павле. Том сусрету присуствовао је и Цинцар-Марковић, без знања осталих намесника. Хитлерови захтеви да Краљевина Југославија приступи Тројном пакту, изазвали су колебање кнеза Павла. Сматрајући да ће Југославија приступањем Тројном пакту сачувати своју независност кнез Павле је 6. марта 1941. године, на седници Крунског савета, дао сагласност за приступање Југославије Тројном пакту. Крунски савет је 20. марта 1941. године препоручио влади Југославије да потпише протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту.²⁶ Протокол о приступању Југославије тројном пакту у дворцу Белведере у Бечу потписали су у име Краљевине Југославије Драгиша Цветковић и Александар Цинцар-Марковић. Тајним нотама Немачка је дала гаранције Југославији као што је дала државама које су приступиле Тројном пакту: Румунији, Мађарској и Бугарској. Министар иностраних послова Немачке Јоахим фон Рибентроп је 25. марта 1941. године у Бечу у име немачке владе дао изјаву да ће немачка влада увек поштовати суверенитет и територијални интегритет Југославије. У циљу поштеде Југославије од учешћа у рату потврђен је и споразум да Немачка и Италија неће са своје стране поднети никакав захтев Југославији за војну помоћ.²⁷

Поводом потписивања протокола о приступању Југославије Тројном пакту југословенски (српски) народ је организовао демонстрације од 25. до 27. марта 1941. године.

Вести о реакцији народа у Југославији против приступања Југославије Тројном пакту бурно су одјекнуле у иностранству. Војни пуч 27. марта 1941. године у Југославији је резултат спољне политике Велике Британије орјентисане за насилно свргавање са власти у Југославији кнеза Павла и југословенске владе Цветковић-Мачек, али истовремено и дело завереничке официрске групе на челу са генералима Мирковићем и Симовићем. Генерал Бора Мирковић, помоћник Душана Симовића у Команди ваздухопловства Југословенске војске, био је незадовољан профашистичком спољном политиком коју су водили кнез Павле и влада Цветковић-Мачек, почев од конкордатске кризе 1937. године.. Када се

25) Петрановић, Зечевић, нав. дело, стр. 479.

26) Исто, стр. 456.

27) Исто, стр. 452.

почетком марта 1941. године у неким круговима сазнало за тајни састанак Хитлера и кнеза Павла у Berghofu, и када су процуриле вести да ће Југославија приступити Тројном пакту, Бора Мирковић је заузео одлучан став да због такве политике треба насилно збацили кнеза Павла и владу Цветковић-Мачек, а довести младога краља Петра Карађорђевића на престо. Како се Мирковићево мишљење о кнезу Павлу и влади Цветковић Мачек подударало са Симовићем мишљењем, двојица блискомишљеника активирали су план насилног збацивања са власти кнеза Павла и владе Цветковић Мачек.

Генерал Мирковић је био у тесним везама са британском обавештајном службом Интелигенс сервис, који је имала утицај на политичко опредељење Мирковића. Интелигенс сервис је имао значајну улогу у припремама државног удара у Југославији 1941. У циљу успешне реализације војног пуча у Југославији, Британци су пучистима ставили на располагање поред осталих расположивих средстава и довољна новчана средства.

Генерал Душан Симовић је 11. марта 1941. године усвојио пучистички план чији су творци били чланови пучистичке групе генерал Мирковић и браћа Кнежевићи. У конкретној реализацији пуча генералу Симовићу и Радоју Кнежевићу су поверене политичке припреме, особито око формирања владе. По смерницама генерала Мирковића, мајор Кнежевић је завршио конкретан план за извршење војног пуча неколико дана пре 27. марта 1941. године. По завршетку техничког дела плана и његовог потписивања од стране Кнежевића, план је прегледао и одобрио генерал Мирковић. Држећи се тога плана завереничка војна група на челу са Бором Мирковићем и Душаном Симовићем је 27. марта 1941. године извела државни удар, збацила владу Цветковић-Мачек, свргнула намесништво кнеза Павла, а малолетни краљ Петар II Карађорђевић проглашен је пунолетним и предата му краљевска власт. Образована је нова влада на челу са генералом Душаном Симовићем. Народ је у Југославији у слављеничком расположењу поздравио државни удар 1941. године. Државни удар у Југославији 1941. године је имао одјек у свету. Поводом расплета догађаја у Југославији 1941. године у Великој Британији је била општа радост.²⁸

Када се у Берлину сазнало за догађаје у Београду 27. марта 1941. године, истог дана Адолф Хитлер је донео одлуку да нападне Краљевину Југославију, уништи је као државу и територијално

28) Миловановић, нав. дело, стр. 26-31.

распарча. План напада на Југославију носио је назив „Директива бр. 25“. У складу са планом напада на Југославију Немачка је позвала своје сателите Италију, Мађарску и Бугарску. Без обзира што је Југославија са Италијом, Бугарском и Мађарском имала уговоре о ненападању и сарадњи, те државе са задовољством су прихватиле предлог Немачке да учествују у нападу на Југославију и њеном распарчавању.²⁹

Нова влада Краљевине Југославије на челу са генералом Душаном Симовићем није поништила протокол о приступању Југославије Тројном пакту и водила је уздржану спољну политику, нарочито према Немачкој и суседним државама да би избегла рат. Војни представници Краљевине Југославије, на челу са генералом Душаном Симовићем, и Велике Британије састали су се 31. марта 1941. године, у згради Министарства војске и морнарице у Београду, и том приликом југословенски представници су одбили британски предлог да Југославија нападне Албанију, сматрајући да би такав корак изазвао Немачку да нападне Југославију. Постигнут је споразум да Југославија, уколико буде нападнута, може од Владе Велике Британије очекивати сву могућу помоћ. Такође, постигнут је споразум, уколико Немачка нападне Грчку, да се југословенска влада придружи Влади Велике Британије у пружању помоћи Грчкој.³⁰

Предлог југословенске владе генерала Симовића да Југославија закључи са Совјетским Савезом уговор о војној сарадњи Совјетски Савез није прихватио због бојазни од рата са Немачком. Ипак, за разлику од свих претходних влада Краљевине Југославије Симовићева југословенска влада је дипломатски признала Совјетски Савез када је у ноћи између 5. и 6. априла 1941. године закључила Пакт о пријатељству и ненападању између СССР-а и Краљевине Југославије.³¹

Немачка је без објаве рата у рану зору 6. априла 1941. године напала на Југославију. Грађане Београда пробудили су прасак бомби и нацистичке штуче. Београд је био сав у пламену и рушевинама. Поред Београда бомбардована су и многа друга места у Југославији. Немачки бомбардери нису бирали циљеве. Поред великог броја војних и цивилних зграда, уништене су и многе институције међу којима је и Народна библиотека у Београду у којој је изгорео сав књижни фонд са неколико хиљада драгоцен-

29) Исто, стр. 175-176.

30) Петрановић, Момчило Зечевић, нав. дело, стр. 464.

31) Ванку, нав. дело, стр. 107-108.

них старих рукописа и средњовековних докумената. Погинуло је између 2270 и 4000 грађана.

Око 870 000 немачких, италијанских и мађарских непријатељских и војника напало је, из свих праваца територију Југославије. Због бојазни од интервенције Турске, Бугарска није учествовала у нападу на Југославију. Али, за време Априлског рата 1941. године Бугарска је уступила своју територију Немачкој за напад на Грчку и Југославију, и тиме је индиректно помагала Немачку. Југословенска војска је била неспремна да се за време Априлског рата супротстави технички и бројно недмоћнијем непријатељу. Уз помоћ Немаца усташе су у Загребу већ 10. априла 1941. године прогласили отцепљење Хрватске од Југославије и стварање Независне државе Хрватске.

Југословенска влада и краљ Петар II Карађорђевић у време Априлског рата авионима су побегли из Југославије у иностранство. Генерал Душан Симоновић није практично успоставио везе с јединицама Југословенске армије. Херојски отпор који су непријатељу пружили појединци није могао да надокнади дух потпуног расула. Немци су 13/14 априла 1941. године ушли у Београд. Априлски рат 1941. године трајао је 12 дана. Симовићева влада пре бекства из Југославије у иностранство, дала је општу пуномоћ генералу Калафатовићу да он обавља функције југословенске владе. Душан Симоновић је дао овлашћење за закључење примирја, али су Немци тражили безусловну капитулацију. Југословенски опуномоћеници су потписали капитулацију Југословенске војске пред немачким командантима у Београду, 17. априла 1941. године. У потписаном уговору о безусловној капитулацији Југословенске војске је стајало одвођење у заробљеништво око 375 000 југословенских војника и официра, предаја оружја, ратног материјала и свих утврђења.³²

Након војног пораза Југославије у Априлском рату 1941. године територију Југославије су поделиле Немачка, Италија, Мађарска и Бугарска. У ужој Србији, сем делова који су дати Бугарској, успостављена је непосредна немачка војна власт. Територија Србије сведена је на границе мање од оних које је имала пре 1912. године. Припојен јој је Банат, али су управу у њему спроводили Немци уз велику подршку немачке националне мањине (фолксдојчера). Бугарска је окупирала и анектирала већи део Македоније (до линије Тетово-Гостивар-Кичево-Струга), део југоисточне Србије (Врањски и Пиротски округ) и део Србије

32) Петрановић, Зечевић, нав. дело, стр. 471.

између Тимока и државне границе Бугарске. Бугарска је запосела и део Космета (део Урошевачког и Гњиланског среза). Црна Гора је била под италијанском окупацијом. Западни део Македоније, источни део Црне Горе и Метохија и Косово припојени су квинслишкој творевини Великој Албанији, која је била под италијанском контролом. Јужни део Словеније припао је Италији, а северни део Немачкој. Италији су припојени и Далмација и део хрватског приморја. Мађарска је окупирала, а затим и анектирала Бачку, Барању, Међумурје, Прекомурје. Независна држава Хрватска обухватала је територију Хрватске, Босне и Херцеговине и Срема.³³

Окупационом поделом Краљевине Југославије 1941. године од стране нацистичке Немачке, фашистичке Италије и њихових сателита, Мађарске и Бугарске, нестала је са географске карте држава Југославија. Године 1945., створена је Федеративна Народна Република Југославија као социјалистичка држава (друга Југославија).

ЛИТЕРАТУРА

- Миловановић, Никола, *Војни пуч и 27. март 1941*, Просвета, Београд, 1960.
- Надовеза, Бранко, *Милан Стојадиновић: политичка, привредна и правна мисао*, Центар за митолошке студије Србије, Београд, 2007.
- Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Југославија 1918-1988*, Тематска збирка докумената, Издавачка организација „Рад“, Београд, 1988.
- Стојадиновић, Милан, *Ни рат, ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970.
- Ванку, Милан, *Српско-југословенско-румунски односи кроз векове*, Стручна књига, Београд, 2005.
- Влаховић, Станиша, „Погибија краља Александра Карађорђевића у Марсељу 1934. године“, *Политичка ревија*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2004.

33) Миловановић, нав. дело, стр. 175-182.

Miodrag D. Peric

FOREIGN POLICY OF THE FIRST YUGOSLAVIA 1935-1941

Resume

In its foreign policy, during the reign of Bogoljub Jevtić, the first Yugoslavia had relied on the traditional allies, France and Great Britain. The arrival of Dr Milan Stojadinović at the head of the Yugoslav government meant a turning point in the foreign policy of Yugoslavia. By carefully analyzing the important changes in Europe and the interest of protecting Yugoslavia from every potential danger, Stojadinović lead a neutral foreign policy and managed to distance himself from the old allies and connect to the Nazi Germany and fascist Italy.

The Yugoslav government Cvetković-Maček and Prince Pavle continued to lead a neutral foreign policy and got even more politically and economically connected to Germany and Italy, believing that thus they would preserve atmosphere of turbulent demonstrations of people, having the support of the Great Britain government, the conspiratorial military group lead by the general Bora Mirković and Dušan Simović, managed to dethrone the Cvetković-Maček government in a military coup. It also dethroned the regency of Prince Pavle. The underage king Petar II Karadjordjević was pronounced mature and, consequently, became the king of the state. A new government of the Kingdom of Yugoslavia was soon established, led by the general Dušan Simović. In the april war of 1941, which lasted for 12 days, the Kingdom of Yugoslavia defeated by an enemy who was more superior in terms of technological advancement and number of soldiers as well. After it had been defeated and its territory had been divided in 1941. By Germany, Italy, Hungary and Bulgaria, the Kingdom of Yugoslavia disappeared from the geographical maps of Europe and the world.

Key words: foreign policy, of the first Yugoslavia, 1935, 1941, Bogoljub Jevtić, Milan Stojadinović, Cvetković-Maček, Dušan Simović, king Alexander I Karadjordjević.

* Овај рад је примљен 18. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Синиша Атлагић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

*Александра Угринић***

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ИНФОРМАТИВНИ САДРЖАЈИ НА РАДИО БЕОГРАДУ – О ПОЛИТИЦИ МЕДИЈА У МЕДИЈАЛИЗОВАНОЈ ПОЛИТИЦИ***

Сажетак

У раду, који је настао као резултат ширег истраживања о функционисању републичког и покрајинског јавног медијског сервиса у Србији током првих шест месеци 2016. године, аутори испитују на који начин Радио Београд остварује ову улогу. Аналитички приступ примењен у истраживању ослања се на теоријску традицију културолошких студија. Коришћена је метода квантитативно-квалитативне анализе садржаја а анализом су обухваћене централна информативна емисија и најзначајније дебатне емисије у којима се третирају актуелна друштвена и политичка питања у земљи и иностранству. Налази истраживања указују на то да Радио Београд задовољава већину нормативних улога јавног сервиса, али не и критеријум разноврсности садржаја, то јест улогу канала представљања различитих друштвених и политичких актера.

Кључне речи: медијски јавни сервис, медијализација политике, политика медија, Радио Београд

* Ванредни професор

** Асистент

*** Рад је настао у оквиру истраживачког пројекта Новосадске новинарске школе *Мониторинг јавних сервиса 2015/16. године.*

Питање у којој мери је појава интернета и нових комуникацијских технологија изменила природу комуницирања уопште, а тиме и комуницирања у сфери политике, на почетку 21. века наставља се на питање које се током готово читавог 20. века постављало у вези са масовним медијима у научној и стручној литератури данас често означавањем као „традиционалним“ или „класичним“. Појавом сваког новог од ових медија отвара се расправа о њиховој когнитивној функцији, о томе како њиховим посредством стичемо и проширујемо знања о свету уопште, а тиме и о свету политике, односно о њиховим ефектима на ставове и понашања људи.¹ Медијализована комуникација и медијализација политике, како је сада већ давне 1985. године А. Кент називао општу тенденцију политичког система да усвоји норме и логику медијског система², остају у фокусу пажње истраживача. Иако је она данас померена ка интернету као средству тзв. интегрисане комуникације, новинарска пракса, то јест процес „производње вести“ у чијој су основи остаје значајно опште питање. У том смислу, истраживања на тему утицаја „традиционалних“ медија на ставове и понашање људи су и даље интересантна.³

Ово истраживање је управо из групе поменутих истраживања и усмерено је на радио. Реч је о анализи медијске понуде Радио Београда као јавног информативног сервиса, па је резултате истраживања потребно посматрати у ширем контексту а преваходно имајући у виду квалитет функционисања медија и успешност медијске политике. Налази истраживања би могли бити од користи како за регулацију медијског плурализма и развој медијске политике усмерене на демократизацију медијског система Србије, тако и за професионализацију новинарства као професије.⁴ Разлог више за објављивање резултата овог истраживања је тај што су

- 1) О теоријским основама и резултатима домаћих и иностраних истраживања ефеката деловања масовних медија на ставове и понашање људи опширније у: Љиљана Ј. Баћевић, *In Media Res: Ефекти медија*, Институт друштвених наука, Београд, 2004.
- 2) Asp Kent, *The Study of Long-Term Effects: The Updating Function of Mass Media*, Seattle, 1985.
- 3) Ерик П. Лоу, *Медији и политички процес*, Факултет политичких наука, Београд, 2013 ову књигу посвећује преваходно улози телевизије као медија са још увек највећим утицајем на политички процес. Слично, у монографији Јованка Матић, *Сервис грађана или Сервис власти: Плурализам мишљења у информативном програму јавног ТВ сервиса у Србији*, ИП Добра наслов, Београд, 2014, стр. 5 наводи да је истраживање чије резултате објављује усмерено на телевизију као медиј са традиционално највећом публиком и највећим утицајем у Србији.
- 4) Ове циљеве истраживања, између осталог, истиче Јованка Матић, нав. дело, стр. 5.

истраживања радио програма у Србији релативно ретка⁵, па би се на тај начин евентуално дао допринос додатном разумевању улоге овог медија у политичкој комуникацији, као и комуникацији у ширем смислу речи.

Циљ је да се резултатима истраживања укаже на квалитет медијске понуде јавног сервиса са становишта разноврсности садржаја (Отвара ли јавни сервис разноврсне теме и отвара ли јавну расправу о значајним друштвеним питањима?), (Има ли јавни сервис улогу канала представљања различитих друштвених и политичких субјеката?) и задовољава ли јавни сервис друштвених и политичких група.

Циљ истраживања је да се, укључујући горенаведено, утврди обавља ли јавни сервис своје основне улоге у нормативном смислу - улогу информатора јавности о друштвеним и политичким збивањима и њиховим актерима (кроз ову улогу провлачи се и улога јавног сервиса у процесу едукације) и улогу посматрача, испитивача и процењивача збивања.

Аналитички приступ примењен у овом истраживању ослања се на теоријску традицију културолошких студија која медије посматра као институције репрезентације и осмишљавања, а не једноставног рефлектовања стварности. Мада је конструктивистичком мишљењу које је у основи овог приступа својствена опасност да склизне у чист релативизам, оно се чини погодним за разумевање процеса медијализованог комуницирања.⁶ Конструктивисти тврде да новинари „конструирају реалност“. Они својом праксом, како је писао Такман (Tuchman) крајем 1970-их, отварају „прозор

- 5) Најновији резултати о професионалним аспектима извештавања на радију објављени су у раду Александра Угринић и Сениша Атлагић, „Етички и професионални аспекти извештавања на радију у Србији“, у зборнику: *Индикатори професионалног/ непрофесионалног понашања новинара и медија. Могућности за побољшање стања* (уредио Раде Вељановски), Службени гласник, Београд, 2015, стр. 39-55. О програмским, тржишним и технолошким потенцијалима локалних радија у Ана Милојевић и Александра Угринић, „Перспектива локалних комерцијалних радио станица у Србији“, у зборнику: *Радио-дифузија у Србији – садашњост и будућност* (уредио Раде Вељановски), Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 2012, стр. 103-124. Објављени су и резултати истраживања које се односи на развој верског радија. Погледати: Зоран Јевтовић, Тајана Вулић, и Велибор Петковић, „Верски радио и перспективе развоја у Србији“, у зборнику: *Радио-дифузија у Србији – садашњост и будућност* (уредио Раде Вељановски), Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 2012, стр. стр. 69- 85.
- 6) Опширније о овоме у: Јованка Матић, *Телевизија против бирача*, ИП Добар наслов, Београд, 2007; Ерик, П. Лоу, *Медији и политички процес*, нав. дело, 2013; Doris A. Graber, „Political Communication Faces the 21st Century“, *Journal of Communication*, International Communication Association, 2005.

у свет“ омогућавајући делимичан, ограничен поглед на панораму, док је остатак реалности, изван оквира прозора, скривен иза зида.⁷ Овај „прозор“ може бити чист да се кроз њега све види или прљав да се тек по нешто назире.⁸ Неки други аутори налазе да медији могу да одсликавају реалност, али и да је „конструишу“, да је „преуређују, а понекад и фалсификују.“⁹

Обим, облик и позиција „прозора“ утичу на искривљеност вести. Узрок ове искривљености Е. Лоу не налази у свесној одлуци конкретног новинара да буде пристрасан. Реч је пре о последици радне рутине у складу са којом се новинари социјализују. Пристрасност потиче од интерпретативног оквира који новинари формирају служећи се сопственом представом о томе шта је вредно да постане вест, а када се ова представа развије (подупрta радном рутином која иде уз њу) модел се натурализује и постаје такав да спроводи цензуру „сам од себе“.¹⁰ Радна рутина новинара подразумева рад у складу са одређеним скупом формула (нпр. формуле „обрнуте пирамиде“ или „шест питања“), ограниченим временом предвиђеним за „производњу вести“, одређеним начином одабира извора и доминантном идеологијом, односно дискурсом у редакцији.¹¹

1. МЕТОД И КОРПУС

Резултати истраживања интерпретирани у овом раду део су ширег истраживања - мониторинга републичког и покрајинског јавног сервиса у Србији током шест месеци (18. јануар – 20. јун 2016. године). Аутори су се определили за анализирање медијских садржаја емитованих на Радио Београду у централној информативно–политичкој емисији *Новости дана*¹² и у три емисије које у највећој мери третирају актуелна политичка и социјална питања у земљи, али се баве и темама које се однесе на инострану поли-

7) Ерик, П. Лоу, *Медији и политички процес*, нав. дело, стр. 80.

8) Зоран Ђ. Славујевић, *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Београд, 2009, стр. 44.

9) Исто.

10) Ерик, П. Лоу, *Медији и политички процес*, нав. дело, стр. 80.

11) Исто, стр. 79-91.

12) Емисија *Новости дана* емитује се свакодневно уживо на Првом програму Радио Београда од 15 часова. Траје тридесет минута и карактерише је чврста програмска шема. Новинарске форме које преовлађују у емисији су вести (са и без тонских исечака), извештаји, интервјуи, тзв. радио пакет и укључења извештача у програм. Број ангажованих новинара по емисији варира а углавном их је мање од 10. Сваку емисију воде две особе – спикер и уредник.

тичку сцену. Реч је, у основи, о дебатним емисијама *Таласање*¹³, *У средишту пажње*¹⁴ и *Седмица*¹⁵.

За овај циклус мониторинга креирани су одговарајући кодекси за обраду медијских садржаја. Они су садржали више категорија, а свака од њих је имала одређен број варијабли. У анализи емисије *Новости дана* коришћена је квантитативно-квалитативна анализа садржаја. За преостале три емисије коришћена је квалитативна анализа садржаја. Мада је, у основи, реч о емисијама које су у вези са актуелним догађајима из конкретне области а притом нису превасходно намењене задовољавању неких посебних потреба публике или специфичних циљних група, аутори су се определили за ову истраживачку методу због чињеница да емисије из узорка нису истоврсне према формату и садржају нити да их је све могуће анализирати коришћењем и квантитативне анализе садржаја.

Код информативне емисије типа дневник јединица анализе је прилог, независно од трајања, жанра или броја консултованих извора, узимајући за почетак најаву, а за њен завршетак одјаву. За дебатне емисије састављен је посебан протокол у коме се узима у обзир свака логично заокружена мисаона целина.

У интерпретацији резултата истраживања фокус аутора је на следећим аспектима емисија: темама (О којој врсти тема је реч и о каквом приступу теми – опису, оцењивању, проблематизовању са уочавањем узрока, решења и сл.), субјектима (Ко говори о одређеној теми и је ли видљив напор у избору адекватних субјеката?), објектима (О коме се говори?) и вредносној оријентацији (Која врста јавног интереса се афирмише и посредством којих

- 13) Емисија *Таласање* креирана је у форми разговора водитеља са гостима у студију о актуелној политичкој теми из земље и иностранства. Структура емисије је таква да након краћег увода водитеља саговорници одговарају на питања која овај поставља о одговарајућој теми. Током емисије, разговор у студију бива „прекинут“ музичком нумером. У емисији нема новинарских прилога. У основи је реч о емисији дебатног карактера. Број гостију у студију варира од једног до четири.
- 14) *У средишту пажње* емитује се радним даном од 17 до 17.55 часова. Реч је о дебатној (пре него о колажној емисији како се истиче на сајту РТС) креираној у форми разговора уживо у студију водитеља емисије са, најчешће, два или три госта. У емисији углавном нема новинарских прилога. Емисија је уобичајено подељена на два дела (пре и после блока реклама). Друга половина или, чешће, последња четвртина емисије може бити посвећена питањима или коментарима слушалаца.
- 15) *Седмица* је, како се наводи на сајту РТС, радијска емисија магацинског типа која се емитује недељом од 10 часова до 11 часова. Закључак монитора је, међутим, да у основи није реч о магацину или бар магацински карактер није могуће идентификовати у појединачним издањима емисије. Реч је пре о емисији дебатног карактера креираној у форми разговора водитеља са гостима у студију (уобичајено три госта) о одређеној, актуелној друштвеној теми. У емисији углавном нема новинарских прилога.

вредности?). Најзначајнији субјекти и објекти о којима се изражава вредносни став евидентирани су именом и презименом, као и функцијом коју обављају. На тај начин могуће је стећи потпунији увид у новинарски приступ, уредничку оријентацију и доступност самих извора.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Емисија *Новости дана* – теме

Централна информативно-политичка емисија *Новости дана* мониторована је током периода од шест месеци. У корпус истраживања уврштено је 24 емисије, у укупном трајању од 720 минута (12 сати). Праћено је просечно 4 издања месечно у којима је емитовано укупно 477 прилога, у просеку двадесетак прилога по емисији. У теорији медија овакве емисије припадају ”емисијама типа дневник”. Реч је о сложеним новинарским продуктима које поред мноштва различитих облика новинарског изражавања, од кратких вести до репортажа и комплексних аналитичких прилога (пакета), карактерише тематска разноликост.

Најчешће теме прилога у *Новостима дана* биле су информације из света и региона, док су информације из сфере домаће политике и активности власти заузеле упола мање медијског простора. Сваки десети прилог је из области економије и пољопривреде. У укупној расподели, по осам одсто заузимају садржаји који су тематски везани за односе Србије и света, затим спорт¹⁶ и временска прогноза. Свака емисија *Новости дана* имала је макар један извештај о догађајима из културе, што чини шест одсто свих тема, односно 30 новинарских прилога. Остале теме заузеле су по три одсто (Косово, здравство, медији, прошлост). Образовању је намењено свега 12 прилога, а 10 криминалу. У анализираним периоду најмањи је број идентификованих прилога који се односе на црну хронику и друге социјалне теме.

Мигрантска криза, то јест кретање и збрињавање избеглих лица, питања политичке стабилности у региону и однос земаља чланица ЕУ према овим проблемима најчешће су третиране теме у посматраном периоду. Неке теме јасно су наметнуте од стране власти (одозго) као што су најаве догађаја и активностима политичких лидера, у форми протоколарних вести. С друге стране,

16) Спорту није посвећено много времена, што је разумљиво с обзиром на чињеницу да се специјализована емисија о спорту емитује непосредно после централне информативне емисије.

овакве теме су имале другачији медијски третман на радију и телевизији. Радијски новинари су, кад год је то било могуће, консултовали и независне стручњаке, како би такви прилози били што је могуће мање пристрасни и релевантни за ширу јавност (Тако је повод за прилог од 12. марта изјава Александра Вучића да је март месец подела у Србији. Међутим, у анализи прилога, кроз изјаве стручњака, пакет је на крају добио облик „критике власти“, јер извори говоре о томе како је друштву потребно више слободе да би се поделе превазишле).

Индикативан је податак да се у *Новостима дана* веома коректно извештавало о ноћном рушењу у Савамали и протестима у Радио телевизији Војводине. Овај пример је посебно наглашен из разлога што је РТС прећуткивао ове догађаје и објављивао само реакције власти на протесте. Намеће се питање да ли радио као део јавног сервиса а у сенци телевизије као најкоришћенијег средства политичког комуницирања, односно медија са највећим утицајем и најбројнијом публиком, постаје „острво“ новинарске слободе и избалансираног новинарског приступа.

2.2. Емисија *Новости дана* – субјекти

Субјекти у прилозима емисије *Новости дана* у анализираном периоду, најчешће су били страни, што је и очекивано будући да је највише вести било посвећено темама из света и региона. Следе представници српске извршне власти. Ови подаци указују да се чланови редакције ”емисије типа дневник” махом баве обрадом вести из света, али и ослањају претежно на ове изворе информација у чијем је интересу политичка промоција посредством свакодневних радних активности. Овакав новинарски приступ могао би се описати као релативно неангажован и у складу је са улогом новинара у тзв. медијализованој политици.

Представници опозиционих партија појављују се у осам одсто прилога, троструко мање од представника владајуће коалиције. Ипак, не треба занемарити чињеницу да су владајуће партије ово компензовале кроз горепоменуте радне активности.

Стручњаци и аналитичари чули су се у етру 60 пута. Субјекти који представљају информативне институције били су представљени 42 пута. Под тим подразумевамо најчешће медије који преносе одређене вести, новинске агенције, али и саме новинаре који доносе информације са терена. По пет одсто међу субјектима су државна администрација и економски приватни сектор. Културне институције и уметници су регистровани 25

пута, затим спортске институције и спортисти, удружења грађана, грађани - сведоци појединих догађаја. Слично томе, обични грађани и ђаци се појављују као субјекти готово искључиво као учесници у догађајима о којима се извештава или сведоци.

Мали удео припада субјектима независних институција, покрајинских и локалних, као и здравствених институција. У анализираним емисијама евидентирано је између шест и девет представника судске власти, затим полиције и војске, косовских субјеката, представника јавног сектора, образовних, научних и верских институција. Припадници осетљивих друштвених група готово да нису уопште заступљени у овој централној информативној радијској емисији на јавном сервису. Реч је, пре свих, о представницима националних мањина, пензионерима, ЛГБТ популацији, незапосленим и друго. Илустративан је и податак да је у готово 60 одсто случајева субјекат био мушкарац, док жене заузимају свега једну четвртину медијског простора. Из наведених података може се закључити да су жене ретко субјекти новинарских прилога, отуд велики родни дисбаланс. Дакле, на делу немамо разноврсност друштвених субјеката.

Табела 1. Удео субјеката у емисији *Новости дана*, РБГ1

СУБЈЕКТИ	ПРОЦЕНТИ
Страни међународни субјекти	21%
Представници извршне власти	14%
Опозиционе партије (органи странке, посланици)	8%
Стручњаци	8%
Информативне институције	6%
Грађани	6%
Економски субјекти из приватног сектора	5%
Остали субјекти	32%
УКУПНО	100%

2.3. Емисија *Новости дана* - Актер/објекат (предмет става и вредновање)

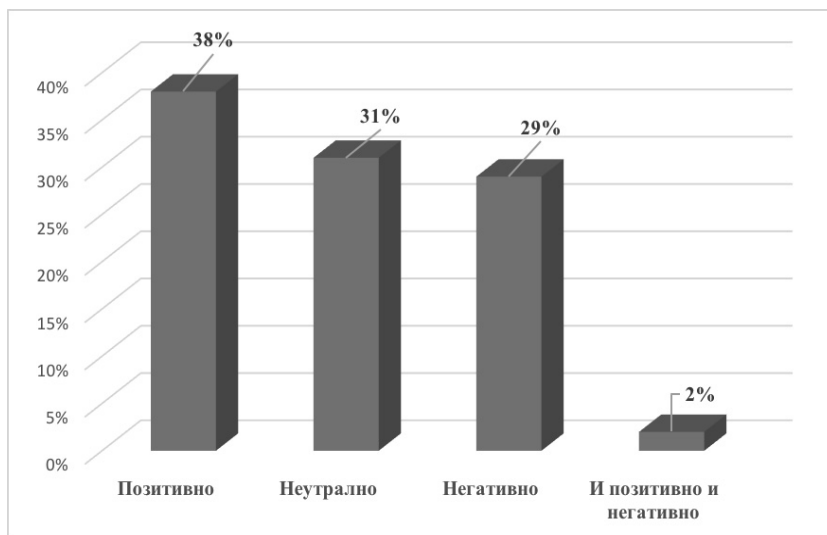
Заступљеност објеката у прилозима *Новости дана* готово је идентична заступљености субјеката. У петини случајева објекат

је страни или међународни актер- Следе представници извршне власти Србије о којима се говорило (13 одсто). О осталима се говори неупоредиво мање. О опозиционим партијама било је речи у четири одсто случајева, а владајуће су заузеле један проценат мање. Исто толико је и представника културних и спортских институција.

Покрајинске и локалне институције, затим косовски субјекти јавили су се по 2 одсто, а економски јавни сектор је још мање у функцији актера. У готово занемарљивом проценту као предмет става субјекта јавља се законодавна и судска власт, државна администрација, економски приватни сектор. Такође, медији, верске институције, грађани као сведоци догађаја, и на крају ђаци били су предмет прилога у по један одсто случајева.

Током анализе прилога емисије *Новости дана*, примећено је да је највише објеката вредновано позитивно. Став субјекта према објекту је свега тринаест пута оцењен „и позитивно и негативно“. Најчешће исказиван позитиван став субјекта према објекту резултат је личног хвалоспева, односно вредновања сопствених учинака или активности. Будући да је мониторингом обухваћена и изборна кампања, сасвим је разумљив висок проценат негативног вредновања, махом базираног на ставу субјекта према политичким опонентима или активностима владајуће странке.

Графикон 1. Вредновање актера-објекта у прилозима *Новости дана*, РБГ1

2.4. Новонарски приступ обради теме

Иако резултати квантитативне анализе показују да су у употреби махом једноставне форме новинарског изражавања, без темељнијег аналитичког приступа, уредници централне информативне емисије веома често продубљују дневне и протоколарне догађаје. Примера ради, код вести које се односе на посету домаћих званичника иностранству, новинари не преносе сувопарну најаву која долази из неког кабинета већ слушаоцима нуде и проширене информације анализирајући значај саме посете. С друге стране, највише емитованих прилога за повод има промотивне или тзв. псеудодогађаје, што указује на недовољну новинарску агилност. Реч је последици својеврсне симбиозе новинарства и политике и ослањању новинара на лако доступне информације које им сервирају ПР тимови политичара. Разлог би се можда могао потражити и у недовољном или лошем образовању за новинарску професију, што потврђују нека претходна истраживања¹⁷.

Када је реч о новинарском приступу обради теме, приметан је и готово потцењујући однос према слушалачким капацитетима. Наиме, и поред више тонских инсерата исте личности, садржај звучних записа се препричава и у везивним текстовима. Понекад, слушаоци *Новости дана* могу чути поједине државне званичнике како износе мишљење о више тема и тада њихове изјаве буду неизоставно у неколико прилога истог дана. Тако, на пример, у издању емисије од 21. јуна чак три пута је могуће чути премијера - поводом посете ММФ-а Београду, о сусрету са председницом Хрватске и најављене посете Швајцарској. Ипак, анализа, у целини, показује да ова информативна емисија не обилује промотивним садржајима у којима се отворено фаворизује одређена странка или политичар.

Квалитет прилога углавном зависи од активности самог новинара. После неколико месеци мониторинга, без много одступања може се претпоставити који ће новинар какав прилог да креира. Ово је вероватно последица радне рутине новинара и његове сопствене представе о томе шта је вредно да постане вест, али и преовлађујуће слике света у редакцији.

17) Сњежана Миливојевић и други, *Професија на раскршћу- новинарство на прагу информационог друштва*, Центар за медије и медијска истраживања ФПН, Београд, 2011/2012, доступно на: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/content-files/Novinarstvo%20na%20pragu%20informativnog%20drustva.pdf>, посећено: 1. октобра 2016. године.

2.5. Емисија Таласање – теме, актери и приступ водитеља

Емисија *Таласање* бави се релевантним питањима од ширег друштвеног значаја.¹⁸ Иако релативно узак фокус емисије – политичка дешавања у земљи и иностранству – у значајној мери сужава могућност избора субјеката, њихов плурализам идентификован у *Таласању* је на значајно нижем нивоу од очекиваног. Међу субјектима су, наиме, идентификовани само представници медија/новијари, стручњаци и представници политичких партија. Чини се да је управо у вези са овим и повремени изостанак свеобухватности приступа теми, то јест захватање његових појединих аспеката, али и дебатног карактера емисије. Наиме, и поред јасне интенције водитеља да емисију учини дебатном у пуном смислу речи, *Таласању* неретко недостаје дабатни карактер.

Однос водитеља према учесницима разговора је неутралан и равноправан. Водитељ је ангажован и углавном поставља питања која траже разјашњења.

Упркос горенаведеним недостацима, *Таласање* даје допринос у остваривању одређених улога Радио Београда као јавног сервиса. Пре свега, ова емисија доприноси бољој информисаности слушалаца о збивањима из света политике. Уз ово, *Таласање* отвара одређене теме и доприноси развоју критичког односа слушалаца према односима у друштву. Коначно, ова емисија недвосмислено представља арену политичког надметања.

2.6. Емисија Седмица – теме, актери и приступ водитеља

Резултати анализе *Седмице* показују да је реч о емисији која се бави релевантним унутрашњеполитичким и спољнополитичким темама, као и интерпретацијом политичког од стране појединаца ангажованих у другим областима друштвеног живота. Реч је о темама од општег значаја.¹⁹

18) Теме у анализираном узорку биле су погибија српских дипломата у Либији, финансирање медија у Србији, избори у Војводини, референдум о изласку Велике Британије из ЕУ, политички односи у региону) али и социјалним питањима од значаја за конкретне циљне групе. Потоње је могуће идентификовати у специјалу емисије под називом *Таласање – Земља чуда*. Кључна улога у емисији припада водитељу који у првом делу емисије интерпретира конкретне вести из земље на конкретну социјалну тему а у другом одређену тему од ширег друштвеног значаја. Сваки од делова представља колаж звучних записа (преузетих са локалних медија и као такви су најављени) а после сваког од записа следи саркастичан коментар водитеља. У основи би се могло говорити о форми критичког, саркастичног радио *stand-up* монолога.

19) Тако се у анализираном узорку говорило о рехабилитацији генерала Милана Недића, односима светских и регионалних сила у јеку рата у Сирији и енергетској безбедности, изборном кампањом у САД, постављању ракетног штита НАТО у Румунији и референдуму о изласку Британије из Европске Уније.

Седмицу, као ни *Таласанье*, не карактерише разноврсност гласова. Листа учесника у разговору је веома оскудна и своди се на два типа саговорника – новинаре и стручњаке. У једном издању емисије гост је био уметник.²⁰

Садржај разговора водитеља са учесницима је темељан. Приступ темама је свеобухватан. Обрађују се кључни аспекти проблема и траже се решења за њих. Водитељ је добро припремљен за разговор, поставља питања која траже разјашњање и утврђивање одговорности. Водитељ је ангажован и према саговорницима углавном непристрасан.

Седмица, дакле, доприноси да Радио Београд остварује улогу јавног сервиса превасходно у смислу посматрача и испитивача збивања, али и као информатора о политичким збивањима, при чему је приступ одабраним питањима свеобухватнији од оног који налазимо у другим информативним емисијама. Ова емисија, ипак, не пружа шансе разноврсним друштвеним субјектима да комуницирају и да искажу свој став о политичким питањима.

2.7. Емисија *У средишту пажње – теме, актери и приступ водитеља*

Теме у емисији *У средишту пажње* су релевантне. Оне су најчешће од општег значаја²¹, али у исто време и од посебног интереса за одређене циљне групе.²² Одређене теме од значаја су за уже групе слушалаца.²³ *У средишту пажње* се бави конкретним

20) О разумевању дневне политике и политике уопште у једном издању емисије говори глумац Љубомир Бандовић.

21) Реч је о темама попут предлога закона којим се дозвољава промет генетски модификоване хране на тржишту у Србији и последицама овакве одлуке; Зашто мали број људи у Србији осигурава имовину; Превенција малигних болести (Ко може да се тестира на апарату који открива наследне предиспозиције и мутације гена за појаву канцера дојке и јајника; Колики је значај превентивних прегледа за очување здравља и заустављање болести у почетној фази); Како побољшати безбедност у саобраћају (Улога медија у друштву - Ко промовише авантуризам на друштвеним мрежама; Како се санкционише екстремно понашање приказано на интернету); Како сачувати старе занате; Како да сачувамо ментално здравље; Оставинске расправе прелазе у надлежност јавних бележника. Шта то значи за грађане; Стомачни проблеми, болести желуца и дебелог црева.

22) Тако је, на пример, емисија посвећена анализи Предлога закона којим се дозвољава промет генетски модификоване хране на тржишту у Србији од посебног значаја за пољопривредне произвођаче.

23) Реч је, на пример, о родитељима чија су деца лишена њиховог старања и старатељима такве деце (поводом проблема Занемаривање деце у породици и лишавања родитеља родитељског права), затим родитеље са малом децом (поводом издања емисије посвећеном проблему Одсуства родитеља са посла ради неговања деце) или ИТ стручњаке (Зашто је у Србији много непопуњених радних места и ИТ сектору).

проблемима грађана са којима се ови суочавају у свакодневном животу и тражењем решења за њих. Теме су разноврсне.

Иако се одабир субјеката у *У средишту пажње* чини задовољавајућим у вези са конкретним темама, значајан број друштвених субјеката није видљив. Међу доминантним субјектима су стручњаци. Знатно ређи гости у емисији су представници институција социјалне заштите, удружења грађана и републичке власти, али и као такви су знатно видљивији од спортских институција, верских заједница, медија, економских субјеката, представника мањинских заједница и страних субјеката. Међу субјектима преовлађују мушкарци. Власти и политичке партије су актери друштвеног живота који су од учесника у разговору представљени знатно негативније од осталих актера. Они су, у исто време, и актери који су и позитивно представљени мада у мањој мери него када је реч о поменутом супротном вредносном контексту.

Садржај разговора водитеља са учесницима је темељан. Обрађују се кључни аспекти проблема и траже се решења за њих. Водитељ је неутралан према учесницима у разговору, поставља питања која траже разјашњење или, у мањој мери, утврђивање одговорности (што у основи зависи и од одабира теме за разговор). На основу понашања водитеља разговор би могао бити оцењен као конструктиван, ангажован, који у суштини није конфротирајући нити провокативан. Водитељи у основи доприносе садржајности (информативности и експланаторном карактеру) разговора у најзначајној мери. Обавештени су о теми. Њихова питања су у суштини сувисла, непретенциозна и честа.

У средишту пажње доприноси остваривању Радио Београда у улогама јавног сервиса. Овом емисијом доприноси се да се јавност информише о друштвеним и политичким збивањима али и да се едукује и на тај начин формира социјална и политичка знања као претпоставке укључивања људи у друштвене и политичке процесе. Поред овог *У средишту пажње* отварају се различите теме и покрећу јавне расправе о значајним питањима. *У Средишту пажње* служи као посматрач и процењивач друштвених и политичких збивања. Ова емисија доприноси остваривању Радио Београда као канала представљања различитих друштвених и политичких субјеката мада би комуникација могла бити фокусирана на већи број ових субјеката.

*

* *

Иако тумачење резултата анализе садржаја централне информативне и најзначајнијих дебатних емисија Радио Београда захтева знатно шири простор од оног предвиђеног обимом овог рада, аутори сматрају корисним да се и у оваквој форми укаже на основне налазе истраживања. Они (налази) указују на то да Радио Београд у основи задовољава нормативне улоге јавног сервиса – информише јавност о друштвеним и политичким збивањима, отвара различите теме и покреће јавну расправу о значајним друштвеним питањима, обавља улогу испитивача и процењивача збивања. Но, налаз је и да Радио Београд не функционише у потпуности као канал представљања различитих друштвених и политичких субјеката, то јест као информатор јавности о различитим друштвеним актерима. Ово се чини важним не само из угла информативне функције јавног сервиса него нарочито важним из његове улоге у процесу политичке едукације као претпоставке учешћа грађана у друштвеним и политичким процесима. Који елемент радне рутине новинара доприноси овоме у највећој мери питање је на које одговор треба тражити у наредним истраживањима.

ЛИТЕРАТУРА

- Баћевић, Ј. Љиљана, *In Media Res: Ефекти медија*, Институт друштвених наука, Београд, 2004.
- Јевтовић, Зоран, Вулић, Татјана и Петковић, Велибор, „Верски радио и перспективе развоја у Србији“, у Вељановски, Р. (ур.) *Радиодифузија у Србији – садашњост и будућност*, Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 2012, стр. 69- 85.
- Лоу, П. Ерик, *Медији и политички процес*, Факултет политичких наука, Београд, 2013.
- Матић, Јованка, *Сервис грађана или сервис власти: Плурализам мишљења у информативном програму јавног ТВ сервиса у Србији*, ИП Дobar наслов, Београд, 2014.
- Матић, Јованка, *Телевизија против бирача*, ИП Дobar наслов, Београд, 2007.
- Миливојевић, Сњежана, Радојковић, Мирољуб, Милојевић, Ана, Угринић, Александра, Крстић, Александра, и Матовић, Маријана,

Професија на раскрићу – новинарство на прагу информационог друштва, Центар за медије и медијска истраживања, Факултет политичких наука, Београд, 2012. Доступно на: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/content-files/Izvestaj%20Publikacija%20-%20Profesija%20na%20raskrsu%202012.pdf>

- Миливојевић, Снежана, Радојковић, Мирољуб, Раковић Маја, Милојевић, Ана, Угринић, Александра, и Матовић, Маријана, *Професија на раскрићу – новинарство на прагу информационог друштва*, Центар за медије и медијска истраживања, Факултет политичких наука, Београд, 2011. Доступно на: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/content-files/Novinarstvo%20na%20pragu%20informacionog%20drustva.pdf>
- Милојевић, Ана и Угринић, Александра, „Перспектива локалних комерцијалних радио станица у Србији“, у Вељановски, Раде (ур.), *Радио-дифузија у Србији – садашњост и будућност*, Факултет политичких наука и Чигоја штампа, Београд, 2012, стр. 103-124.
- Славујевић, Зоран Ђ., *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*, Београд, 2009.
- Угринић, Александра и Атлагић, Синиша, „Етички и професионални аспекти извештавања на радију у Србији“, у Вељановски, Раде (ур.), *Индикатори професионалног/непрофесионалног понашања новинара и медија. Могућности за побољшање стања*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 39-55.
- Graber, Doris, „Political Communication Faces the 21st Century“, *Journal of Communication*, International Communication Association, 2005.
- Kent, Asp, *The Study of Long-Term Effects: The Updating Function of Mass Media*, Seattle, 1985.

Sinisa Atlagic, Aleksandra Ugrinic

*THE RADIO BELGRADE INFORMATION CONTENT –
ON MEDIA POLICY IN MEDIATED POLITICS*

Resume

The paper, which was created as a result of a larger study on the functioning of the national and provincial public media service in Serbia during the first six months of 2016, the authors explore how Radio Belgrade realizes this role. The analytical approach applied in the research

relies on the theoretical tradition of cultural studies according to which the media are the institutions of representation and construction of reality rather than its simple reflection. Combined quantitative-qualitative content analysis is applied. The focus of the research is on the central information programme and the most important debates in which current social and political issues in the country and abroad have been treated. Research findings indicate that Radio Belgrade meets most of the normative roles of the public service, but not the criterion of content diversity in terms of a channel representing different social and political actors.

Key words: public media service, mediatization of politics, media policy, Radio Belgrade.

* Овај рад је примљен 14. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Миле Ракић**

Институт за политичке студије, Београд

**УТИЦАЈНИ ФАКТОРИ НА ОСТВАРИВАЊУ
НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
(политичко-безбедносни аспект)****

Сажетак

У процесу обликовања националних интереса који су од политичко-стратегијског значаја за државу, преплићу се политички, економски, идеолошки, војни, културни и други промењиви и непромењиви чиниоци. Њихово остваривање води државу у контакте са другим државама, при којима могу настати сукоби уколико се један или више интереса једне државе кесе са интересима и циљевима друге државе. Државе организују заштиту интереса кроз систем националне безбедности. Рационално и реално одређивање националних интереса, а исто тако и механизма заштите, важни су елементи стабилности државе и међународне заједнице. Циљ рада је да укаже на императивну потребу изградње модерног капацитета система националне безбедности. У процесу модернизације националне безбедности, користећи компаративне методе, анализе садржаја и друге релевантне методе, уочено је да у парадигми политичко-безбедносне изградње безбедности државе лежи критична потреба државе да поседује ефикасну војску, као један од елемената једначине националне безбедности.

Кључне речи: држава, безбедност, одбрана, политика.

* Виши научни сарадник.

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 179009 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Савремене међународне односе сачињава свеукупност релативно стабилних билатералних и мултилатералних односа између територијално разграничених друштава организованих у државе као основне субјекте међународних односа, савеза држава и других облика међудржавних интеграција. Чињеница је да држава, као територијална, политичка, економска и културна целина, не може да егзистира и да се развија самостално, већ је упућена на повезивање са другим државама, на регионалном и глобалном нивоу. Односи између држава, исказани у облику спољно-политичке активности, одређени су дефинисаним вредностима, националним и државним интересима и циљевима које је потребно остварити или заштитити на достигнутом нивоу. У том смислу, у зависности од степена усклађености вредносних ставова, интереса и циљева, „у међународним односима се развија низ процеса чија су два крајња вида процеси сарадње и процеси сукоба“.¹ Ако су интереси и циљеви две или више држава усклађени, нису усмерени једни против других и уколико њихова заједничка реализација представља оптимално решење, долази до развоја процеса сарадње. Уколико су вредносни ставови држава битно различити, са супротстављеним интересима и циљевима, развијају се процеси сукобљавања различитог облика и интензитета. Свака држава, као међународни субјект, дефинише своје националне интересе и циљеве који се на различит начин остварују и рефлектују на међународне односе, мир и стабилност у свету.

Национални (државни) интерес представља јединство елемената на којима се заснивају основне потребе једне нације или државе, укључујући самоочување, национални интегритет, економску сигурност и војну безбедност. Витални национални (државни) интерес може се дефинисати као корист, добит, погодност од посебног значаја за опстанак нације. Он не може бити предмет преговарања, а ради његове заштите нација и држава су спремне да ангажују све расположиве снаге, укључујући и употребу силе или претњу њене употребе. Народ и држава без јасно дефинисаних националних и државних интереса и циљева данас, у време наглих промена у свету и огромних противречности интереса субјеката у међународној заједници веома тешко могу опстати и бити просперитетни. Национални интереси су најопштија програмска опредељења државних органа и релевантних политичких субјеката ради остваривања и заштите највиших друштвених

1) Милосав Симић, *Савремени међународни односи и рат*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 212.

вредности и потреба. Дакле, национални интереси представљају најопштија програмска одређења, заснована на вредностима и потребама које одређено друштво настоји да достигне. Ти интереси су одувек били у центру пажње државе, при чему су се најпре односили на чување државе (безбедносни интереси), а затим се њихов захват проширио на друге друштвене сфере (нпр. одбрана државе, повећање националног благостања, стварање повољног светског поретка и промовисање демократских вредности).² Због њиховог значаја ови интереси се дефинишу и као витални или веома важни. Доктрином Војске Србије дефинисано је да „Република Србија штити своје интересе изградњом и ангажовањем јединственог и ефикасног система одбране, развијеном међународном сарадњом и изградњом поузданог партнерства с другима земљама и безбедносним савезима у јачању сарадње, поверења и стварању повољног безбедносног окружења, учешћем у мултинационалним операцијама под окриљем Уједињених нација (УН) ради изградње и очувања мира у региону и свету, као и пружањем подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности“.³

1. СИСТЕМИ БЕЗБЕДНОСТИ - ОДБРАНЕ

Систем одбране у интеракцији са другим државним системима треба да обезбеди заштиту националних интереса и вредности, а у складу са дефинисаним мисијама и задацима. Организацијска структура система одбране треба кадровски и материјално да омогући складан однос потреба и могућности државе у конкретним друштвено-историјским околностима. Комплетнији приступ систему одбране, као отвореном систему, намеће потребу његове анализе у контексту општих поставки теорије организације. Систем одбране не чине само социјални, него и техничко-технолошки подсистеми и елементи. Због тога се у литератури он често означава као сложен социо-технички систем, са специфичним карактеристикама функционисања у контексту деловања различитих интерних и екстерних фактора. Успешност система одбране сваке државе у директној је зависности од степена развоја економије, друштвене и политичке стабилности државе и изграђености институција. Уколико је виши степен развијености

2) Donald E. Nuechterlein, „United States National Interestsina Restructuret world“, *America Recommitet*, Lexington, University Press of Kentucky, 1991. p. 17.

3) Доктрина Војске Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 44/10.

економије и савршеније друштвено и политичко уређење, утолико је поузданија и јача основа за изградњу савременог система одбране. Због тога се анализа националног система одбране по правилу посматра у конкретним историјским условима, са посебним освртом на место, улогу, тип и основне карактеристике субјеката система. Да би систем реализовао дефинисану друштвену улогу, ради се Стратегија система одбране, као програмски оквир. Данас су „популарни“ коалициони системи одбране који означавају војно-политичке савезе које формирају државе на основу међудржавних уговора којима се дефинишу сва значајнија питања функционисања коалиције. Коалициони системи одбране, свакој држави чланици савеза, обезбеђују висок степен заштите националних интереса. Међутим, коалициони системи одбране имају и одређене недостатке, као што су: ограничен државни суверенитет и аутономност у домену послова одбране; није загарантована потпуна безбедност држава чланица у случају наглих и неконтролисаних безбедносних промена; националне доктрине и стратегије су у знатној мери унифициране и стандардизоване; производња оружја и логистичка подршка у знатној мери су ослоњене на друге државе итд. На коалиционом моделу безбедности и одбране своју безбедност најчешће заснивају мале државе, које разлику безбедносних потреба и могућности надокнађују кроз сарадњу и партнерство у војно-политичким интеграцијама.

Национални системи, у односу на друге врсте система безбедности, имају одређене предности као што су: одбрана државних интереса без преношења надлежности на савезнике, коалиције или савезе; државе постижу већи степен изворне независности и самосталности у спољној и унутрашњој политици; државе остварују виши ниво унутрашње стабилности (економске, политичке, војне и др.); националне доктрине одбране и стратегије имају висок степен независности; систем командовања и руковођења војском исцрпљује се у националним оквирима и сл. Међутим, анализе актуелних војно-политичких прилика указују на сву сложеност изградње и развијања таквог система одбране, у традиционалном значењу тог појма. Актуелни тренд безбедности на глобалном и регионалном плану указује на све већу диспропорцију између потреба и могућности за изградњу и модернизацију националних система одбране. Због тога су мале државе принуђене да тај несклад потреба и могућности надоместе кроз различите облике интеграције у коалиционе, односно наднационалне системе одбране и кроз различите облике сарадње. „Међутим, сама Стратегија националне безбедности, као и многи други пратећи

документи који се баве проблематиком евентуалне интеграције Србије нпр. у НАТО не приказује конкретан разлог (безбедносну платформу, безбедносне гаранције у случају оружане агресије, важне политичко-саветодавне механизме, партнерске циљеве итд.) због чега би нпр. НАТО био (или јесте) једини или најбољи избор за спољне интеграције из домена безбедности“.⁴ За очекивати је да ће државе убудуће на различит начин бити „принуђене“ да непосредније сарађују и да изграђују коалиционе системе одбране, који најчешће изискују мања новчана улагања уз гаранцију безбедности од различитих облика угрожавања безбедности. Данас ниједна држава у свету није у стању да самостално и без било чије помоћи обезбеди одбрану виталних националних интереса од свих облика угрожавања.

Фактори који опредељују Систем безбедности Републике Србије грубо се могу поделити на спољне и унутрашње. *Спољни чиниоци* потичу из стратегијског окружења и имају међународну, регионалну и националну димензију или аспект. *Унутрашњи чиниоци* система одбране имају безбедносни, политички, економски, демографски, техничко-технолошки, социјални, културни и етички карактер. Могу се класификовати на различите начине, али је битно уочити да они у суштини представљају све основне области друштвеног живота и основне функције државе. Унутрашњи или интерни чиниоци имају различит утицај на структуру и функционисање система одбране. Такође, од нарочитог значаја су и „национални интереси који произилазе из највиших вредности Републике Србије које су утврђене Уставом. „Дакле, безбедност са аспекта националних интереса државе представља егзистенцијално питање. Без могућности за остваривање безбедности на егзистенцијалном нивоу нема опстанка ни појединцу ни држави итд.“⁵

2. ВОЈНА МОЋ У ФУНКЦИЈИ ДОСТИЗАЊА НАЦИОНАЛНИХ ЦИЉЕВА И ЗАШТИТЕ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА

Прецизних дефиниција безбедносне и војне моћи у литератури има врло мало. Углавном се под тим појмом, поједностављено као синоним, подразумевају, пре свега, оружане снаге и полиција једне земље. Полазећи од дефиниције и карактеристика савремене

4) Миле Ракић, Драган Јовашевић, *Изаови демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2011. стр. 42.

5) Исто, стр. 30-31.

них међународних односа, као и дефиниције и садржаја друштвене моћи, војна моћ се може дефинисати као *систем организованих војних ресурса којима се, у складу са усвојеним стратегијским и доктринарним опредељењима, применом различитих оружаних и неоружаних облика испољавања, стварају оптимални услови за остваривање виталних државних циљева и интереса*. Војна моћ је, с једне стране, чинилац – елемент друштвене моћи државе, а са друге стране, инструмент којим се, у спрези са осталим елементима друштвене моћи (пре свега економским и политичким) остварују или штите витални национални и државни интереси у процесу изградње међународних односа. Војна моћ је инструмент (средство) спољне политике у међународним односима. Војну моћ сачињавају следећи елементи: *војна стратегија и доктрина* као теорија, *оружане снаге* као организација и структура војних ресурса – потенцијал и *облици испољавања војне силе* као пракса (слика 1).

Слика 1. Елементи војног фактора.⁶

Елементи војне моћи нису статичне категорије већ се налазе у непрекидном интерактивном односу, како између себе тако и између осталих елемената друштвене моћи (пре свега са економским елементом). Полазни елемент у изградњи и развоју војног фактора су стратегија и доктрина у којима се, сагласно објективној анализи стварности, дефинишу интереси и циљеви који се желе остварити или сачувати, као и опредељење за оптимални начин њихове реализације у складу са постојећим условима (спољним и унутрашњим). На основу тако дефинисаних интереса

6) Божидар Форца, „Научна изграђеност и чиноици војне стратегије”, Институт ратне вештине, ВИЗ, Београд, 2001, стр. 474.

и циљева, а у складу са сопственим могућностима, формирају се и развијају оружане снаге, које у процесу организовања, опремања и оспособљавања, изграђују потребне способности за достизање пројектованих циљева. Примена војне силе у пракси може имати различите облике. У зависности од њене ефикасности и измењених услова, врши се повратни утицај, у смислу редефинисања доктринарних опредељења или реорганизације оружаних снага. Оптимални развој војног фактора подразумева континуални процес и уједначен (избалансиран) развој појединих елемената: теорије, организације и праксе. Организација оружаних снага има организациони и технички аспект. У организационом смислу, организација оружаних снага обухвата: модел попуне, састав, структуру, функционалну и просторну организацију, систем командовања и логистичке подршке. У зависности од степена утицаја различитих фактора (политички систем, економске могућности, усвојена општа стратегија и доктрина, карактеристике простора, физиономија савремених ратова, искуства, демографске карактеристике, традиција, прихваћени међународни правни акти који дефинишу употребу оружаних снага и др.) развијају се, дограђују и усавршавају организација и употреба оружаних снага. Организација Војске Србије, односно целокупног Система безбедности је доктринарно уређена. Развија се на најбољим домаћим и страним искуствима и достигнућима научне мисли у области одбране и војне делатности.

3. ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА

Систем попуне субјеката безбедности и војске код нас се креће од регрутног до чисто професионалног, што пре свега зависи од економских могућности земље и достигнутог нивоа научно-технолошког развоја. Република Србија се од 2010. године определила за трокомпонентност састава Војске Србије, која подразумева попуну професионалним припадницима, активном и пасивном резервом. Стални састав чине професионални припадници Војске Србије и војници на (добровољном) служењу војног рока, док резервни састав чине војници, подофицири и официри који попуњавају мирнодопско језгро Војске Србије и Министарства одбране – активна резерва и попуњавају ратне јединице Војске Србије – пасивна резерва. *Бројност оружаних снага-квантитет* има тенденцију опадања од краја 80-тих година 20. века, тј од завршетка „хладног рата“ и нестанка блоковске поделе света

уз истовремени пораст квалитета и способности оружаних снага који се остварује организационим променама и развојем средстава ратне технике. Димензионирање Војске Србије засновано је на начелу финансијске одрживости, која подразумева димензионираност и организацију „у складу са одбрамбеним потребама и финансијским могућностима Републике Србије“.⁷Процент становништва у мирнодопском контингенту оружаних снага у другој половини 20. века и првој деценији 21. века има сталну тенденцију опадања. *Однос величина мирнодопског и ратног контингента* је увек у корист ратног а његова вредност зависи пре свега од доктринарног опредељења земље. У земљама које су опредељење на офанзивну и доктрину одвраћања, разлика између ратног и мирнодопског контингента је мања него у земљама које су опредељене за одбрамбену доктрину. Све више на значају добијају комбиноване снаге за брзе интервенције и специјална дејства. Република Србија се доктринарно определила да Војску Србије функционално организује према намени у снаге за реаговање (хитно и брзо); главне одбрамбене снаге и снаге ојачања и према функцији у борбеним операцијама у снаге за командовање; борбене снаге; снаге за борбену подршку и снаге за обезбеђење.⁸*Видовска структурираност* оружаних снага је условљена достигнутим степеном научног и техничко-технолошког развоја као и усвојеним доктринарним опредељењима. Копнена војска је најзаступљенији вид у оружаним снагама али је његова заступљеност различита. Код неразвијених земаља заступљеност КоВ-а је и преко 90%. У земљама које су се определиле за офанзивну доктрину и које су достигле висок степен техничко-технолошког развоја, степен заступљености КоВ-а опада на рачун пораста заступљености „техничких видова“ као што су РВ и ПВО или Ратна морнарица.

4. МАТЕРИЈАЛНИ РЕСУРСИ

У досадашњем периоду, највећи утицај на развој материјалних ресурса - средстава наоружања и војне опреме (НВО) имао је бурни научни и техничко-технолошки развој у свету, што ће се као тенденција сигурно задржати и у наредном периоду. Са аспекта развоја средстава ратне технике, највећи утицај су имали развој електронских средстава а у последње време доминантни

7) Доктрина Војске Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 44/10, стр. 31.

8) Исто 37-39.

утицај има развој информатичких и комуникационих технологија. Овакав квалитативни помак у развоју средстава НВО пресудно је утицао на стратегијска и доктринарна опредељења као и на облике испољавања војног фактора, што наводи на закључак да у савременим условима материјално-технички фактор чини суштину (бит) војног фактора у целини. Други битни моменат, када се разматра развој материјалних ресурса и развој безбедности у целини, представља висина финансијских средстава које поједине земље издвајају из бруто националног дохотка (производа) у виду војног буџета. Висина издвајања средстава за потребе војног буџета има сталну тенденцију пораста у свету што је изазвано, с једне стране настојањем да се одржи и унапреди ниво борбених способности оружаних снага, а са друге стране потребом покривања све већих трошкова испољавања војног фактора у интегративним и дезинтегративним процесима у свету. Обзиром да су финансијска средства лимитирајући фактор и услов развоја оружаних снага (реорганизација, модернизација, опремање новим средствима НВО, обука и др.) као и облика и обима ангажовања истих, може се слободно рећи да је анализа тенденција буџетских издвајања за потребе војске основни индикатор тенденције развоја војног фактора сваке земље, односно војног фактора уопште.

5. ИЗГРАДЊА ВОЈНЕ МОЋИ ЗАСНОВАНЕ НА СПОСОБНОСТИМА ДРЖАВЕ

Статус било које пројектоване способности не зависи толико од способности сопствених капацитета да пројектују капацитет безбедности и његову моћ, колико од релативног утицаја те способности на окружење у коме се испољава. Дакле, анализу тренутног статуса капацитета безбедности и нарочито војне моћи, треба посматрати на основу широког разумевања и у контексту међународног, геополитичког и безбедносног окружења. То је готово постао клише данас, када је међународно безбедносно окружење постало сложеније, несигурно и опасније него икада раније. Када се војна моћ посматра кроз призму националне безбедности, то се повезује са сталним променама у међународном геополитичком сценарију који директно утиче на савезе и коалиције или билатаралне и мултилатералне тензије, које у неком другачијем безбедносном окружењу не морају имати велики значај. Иако се свет налази у поодмаклој фази глобализације, професионални аналитичари међународних односа тврде да тренутно једну од

кључних промена представља повећање значаја унутрашње политике у одређивању правца страних политика. Унутрашње политичке принуде сада играју виталну улогу у одређивању реакције једне државе на спољне стимулансе (националне политике држава), нарочито по питањима која се тичу националне безбедности. Друга значајна промена представља одређење националних држава да посегну за ангажовањем војних капацитета у очувању националне безбедности, дефинисаном на најшири могући начин, иако је до половине 2015. године преовладавало уверење да се вероватноћа рата држава-држава прогресивно смањује. Савремени сукоб, данас обухвата низ операција где је на једном крају спектра пружање хуманитарне помоћу у случају природних несрећа и катастрофа, НХБ акцидента и слично, у средини су сукоби високог интензитета држава-држава, док се на другом крају спектра налазе ратови националног опстанка. Овај веома широк спектар могућих односа војних снага додатно компликује промењива природе и непредвидљивост варијација сукоба у темпу и интензитету, у било ком тренутку. Ово су огромна напрезања за целокупан систем безбедности државе. Међутим, промењиве нијансе националне безбедности, као и повећана одговорност оружаних снага, нису у довољној мери схваћени у већини држава. Данас је неопходно схватити да су национална безбедносна питања пресељена ван делокруга чисто војних решења, односно да су са делокруга Министарства одбране пренесена на делокруг целокупне владе, и политике коју води влада. У таквом приступу националној безбедности, сви елементи националне моћи, од којих су главна четири: економска, дипломатска (политичка), информативна и војна способност, анагажовани су у заједничком обухвату. Овде постоји инхерентност, јер са једне стране имамо пораст случајева употребе оружаних снага (ратно-хушкачка политика), док са друге стране паралелно имамо развој стратегијског концептуалног нивоа националне безбедности који смањује значај војне акције (политика очувања безбедности на свим нивоима). На највишим нивоима одлучивања тј. на нивоу демократске власти државе, развијено је категорично схватање да се савремене претње по националну безбедност не могу неутралисати само војном акцијом, већ је неопходно заједничко деловање свих елемената државне власти. Приступ националној безбедности конципиран на активном учешћу свих министарстава у влади заснива се на приступу чију основу представљају национални ефекти, што представља шире схватање од традиционалног схватања безбедности, при чему

се тежи постизању трајног решења за безбедносне претње кроз промену образаца понашања непријатеља, до финалног циља - веровање у систем и системска решења, без улажења у оружане конфликте. Како је промена веровања у систем готово немогућа, оптимално решење је промена когнитивног домена противника и његово приближавање сопственом, чиме се осигурава да акције које могу бити штетне по нечије сопствене интересе не буду ни покренуте. Природно је да оружане снаге играју примарну улогу у достизању жељеног крајњег стања (стабилна безбедност), кроз ефективно наношење пораза непријатељевим снагама на терену. Ово представља прву групу ефеката и у њој је доминантна војна акција. Уједно ово је и најједноставнија група за планирање и извршење, која захтева најмање времена, па јој стога најчешће прибегавају све државе. Дакле, јасно је да се војни допринос *приступу базираном на националним ефектима* смањује са почетком примене групе захтева вишег нивоа, иако задаци стварања безбедног радног окружења за владине агенције представљају кривни услов који само војска може да осигура. Ово би могло укључити обликовање активности војске у и око зоне извођења операције, као и ефикасно одвраћање потенцијалног непријатеља од било које активности која ремети спровођење операција од стране владиних агенција. Математичким језиком речено, у овој парадигми лежи критична потреба државе да поседује ефикасну војску, као један од елемената једначине националне безбедности. Република Србија своју војну моћ изграђује кроз изградњу квалитативних и квантитативних својстава Војске Србије, која се исказују у три међусобно повезане компоненте: концептуална, морална и физичка.⁹ Концептуална компонента обухвата предвиђања промена у сфери војне делатности и обезбеђују визију развоја система и основу за благовремену промену система и начина размишљања припадника Војске Србије, у складу са савременим кретањима у области војне делатности.¹⁰ Концептуална компонента је дефинисана системом војне доктрине и почива на начелима употребе Војске Србије. Морална компонента се односи на способност Војске Србије исказану кроз вољу и кохезију да се у оружаном борби бори и победи, а у невојним изазовима, ризицима и претњама да свој пуни допринос у савладавању насталих криза.¹¹ Обухвата лидерство и способност управљања доделе-

9) Доктрина Војске Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 44/10, стр. 71-75.

10) Исто.

11) Исто.

ним ресурсима. Лидерство представља способност старешина да комбинујући формални ауторитет и личне особине обезбеде деловање потчињених у сагласности с јединственом намером ради достизања постављених циљева.¹² Способност управљања додељеним ресурсима огледа се у складном коришћењу ресурса ради достизања дефинисаних циљева у додељеним мисијама. Физичка компонента односи се на међусобну повезаност и усклађеност квалитативних и квантитативних својстава команди, јединица и установа Војске Србије за извршавање додељених мисија и задатака.¹³

6. ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА ВОЈНЕ МОЋИ

Када се говори о облицима испољавања војне моћи у међународним односима, најчешће се под тим појмом подразумева испољавање војне силе. Ако постојање војне моћи тј. одговарајућих војних ефектива, организованих, опремљених и припремљених да у складу са усвојеним доктринарним ставовима изврше додељену мисију посматрамо као потенцијалну енергију, облике кинетичке енергије којим се наведени потенцијал усмерава одговарајућим интензитетом можемо назвати *војном силом*. Облици испољавања војне силе кроз историју били су различити и они еволуирају од класичног оружаног насиља до широког спектра неоружаних облика – војних притисака. Иако је Повељом ОУН употреба силе у међународним односима забрањена и представља злочин против човечности, крајем 20. и почетком 21. века вођено је јако много ратова и оружаних сукоба и безброј различитих неоружаних облика испољавања војне силе. Иако чланице Савета безбедности ОУН, настоје да употреба војне силе мора бити легализована одговарајућом одлуком СБ ОУН, скорашња пракса показује да је у одређеним условима и односима снага на светској политичко-војној сцени могуће употребити војну силу и без мандата ОУН. Може се уочити тенденција да се употреба војне силе, пред домаћим и светским јавним мњењем, оправдава потребом заштите широког спектра универзалних цивилизацијских вредности: „остваривање слобода, заштита и ширење демократије, хуманитарни разлози, борба против тероризма“ и сл. С обзиром на тренутно стање и капацитете СБ ОУН, однос светске заједнице према земљама носиоцима испољавања војне силе у

12) Исто.

13) Исто.

међународним односима зависи, пре свега, од става – арбитража (политике и интереса) светских моћника које се испољава у процесу доношења или блокирања резолуција у СБ ОУН. Тако на пример „Чланице са правом вета (у ОУН) могу одлучивати и о учлањењу, суспендовању и искључивању чланица. Давањем права вета неким чланицама правне моћи једних чланица у односу на друге престају да буду једнаке (и у односу на УН). На овај начин доводи се у питање основни принцип правне једнакости држава (чланица)“¹⁴. Испољавање војне силе у међународним односима је саставни део широког спектра понашања и активности у реализацији тзв. политике са позиције силе. Облици војне силе се по правилу испољавају у завршној фази тог процеса или упоредо са економским и политичким (као најбитнијим али не и јединим) облицима притиска, блокада, изолација, уцењивања, санкција и др. Сви наведени облици су међусобно синхронизовани и усмерени ка остваривању основног циља - наметање своје воље и присиљавање другог субјекта да измени или одустане од реализације својих циљева. Обзиром да је оружана употреба војне силе барем формално-правно забрањена међународним прописима, као и да такви облици испољавања захтевају знатно трошење ресурса (новца), општа је тенденција да се остваривање основног циља реализује неоружаним облицима испољавања војне силе, а да се оружани облици користе као крајње средство, уколико економски, политички и остали облици притисака не уроде плодом. Неоружани облици испољавања војног фактора – војне моћи су врло разноврсни са тенденцијом еволуирања. У суштини, неоружани облици војног фактора – испољавања војне силе представљају упозорење или претњу противничкој страни у сукобу какве последице могу наступити уколико се не повинује интересима и циљевима земље која примењује силу тј. уколико не буде кооперативна. У том контексту може се поставити питање „да ли Република Србија има порекло војне неутралности које се може узети као основа за њен статус, и сматрати се прекретницом која је одвела у неутралну политику?“¹⁵ Прецизније речено од великог је значаја изучавати неоружане облике угрожавања безбедности државе јер „дестабилизацијом безбедности на било ком нивоу настаје стање у међународним односима у коме се све више доводи

14) Игор Јанев, *Међународно право и међународни односи*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 59.

15) Миле Ракић, Хагица Бериша, „Однос Руске Федерације, САД и НАТО према војној неутралности Републике Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016, стр. 268.

у питање светски мир, настају нови глобалистички изазови, који прете да доведу до глобалних конфликта¹⁶.

Оружани облици испољавања војног фактора – војне моћи су једно од средстава за достизање пројектованих националних (државних) циљева, представљају континуитет (наставак) неоружаног испољавања војног фактора у виду сукобљавања војних ефектива страна у сукобу који за последицу имају наношење губитака у људству и материјална разарања. Класични облици оружаног сукобљавања темеље се на искуствима Другог светског рата уз одговарајуће промене које су условљене променама чиниоца оружане борбе. Изражен је доктринарни приступ „исцрпљивања“ што има за последицу достизање пројектованих циљева у дужем временском периоду. Борбена дејства имају претежно позициони карактер, а евентуална предност једне од страна у материјално-техничком фактору надокнађује се односом према другим факторима. Што је земља економски развијенија, са достигнутим високим степеном научног и технолошког развоја то је њено удаљавање од класичног приступа оружаним сукобима све веће и обратно. Савремени облици оружаног сукобљавања су посебно дошли до изражаја у последњој деценији 20. и почетком 21. века. Карактерише их изразита диспропорција у техничкој опремљености и војној снази сукобљених страна. Наведени сукоби се карактеришу потребом за великом количином информација, великим утрошком материјалних ресурса – енергије што их чини врло скупим. Трају релативно кратко, имају тенденцију даљег скраћивања и у суштини се све више свode на Клаузевицеву „главну битку“ у савременим условима, поготово у условима сукобљавања светског моћника са неком неразвијеном земљом. Овакав приступ употреби војне силе се показао врло ефикасним и доживео пуну афирмацију у случају сукоба организованих војних ефектива страна у сукобу. Проблем, који се све више може идентификовати као карактеристика савремених оружаних сукоба, је експлоатација ефеката главне битке, послератна стабилизација и деактивирање ангажованих војних снага у оружаном сукобу. То посебно долази до изражаја у сукобима са израженим екстремизмом (верским, идеолошким и др.) када сукоби после главне битке (уништења центра моћи противника) пређу у форму потпуне нелинеарности, асиметричних сукоба и поприме карактеристике

16) Горан Буцак, Миле Ракић, „Одрживост институционалних капацитета Републике Србије у условима глобализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 222.

терористичких дејстава. Упркос високо развијеној, софистицираној и моћној техници највећи проблем представља идентификација противника и његовог новог центра гравитације што је све учесталији део посла државне политике и интереса великих и економски развијених држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Буцак Горан, Ракић Миле, „Одрживост институционалних капацитета Републике Србије у условима глобализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015.
- Доктрина Војске Србије, *Службени гласник РС*, бр. 44/2010.
- Доктрина Војске Србије, 2010, Пречишћен текст закључно са изменама из: *Службени гласник РС*, бр. 104/2009 које су у примени од 01/01/2010.
- Јанев Игор, *Међународно право и међународни односи*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Ракић Миле, Бериша Хатица, „Однос Руске Федерације, САД и НАТО према војној неутралности Републике Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2016.
- Ракић Миле, Јовашевић Драган, *Изазови демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Симић Милосав, *Савремени међународни односи и рат*, ВИНЦ, Београд, 1988.
- Форца Божидар, „Тенденције у развоју војног фактора међународних односа“, *Научна изграђеност и чиновници војне стратегије*, Институт ратне вештине, Београд, 2001, ВИЗ, Београд, 2001.
- Nuechterlein E Donald., „United States National Interestsina Restructuret world“, *America Recommitet*, Lexington: University Press of Kentucki, 1991.

Mile Rakic

INFLUENTIAL FACTOR FOR ACCOMPLISHMENT OF NATIONAL INTERESTS OF REPUBLIC OF SERBIA
- Regarding a Political-Security Aspect -

Resume

Determination of national interests has a strategic-political meaning for one state. In the process of determination of the national interests there are interlinked economic, ideological, military, cultural and other changeable and non-changeable factors. The accomplishment of the national interests makes the states to engage into the contacts with other states and within this process there might appear the conflicts in case that one or more interests of one state interfere with the interests and objectives of other state. Therefore the protection of the national interests is a very important issue. The states organize the protection of their national interests through building national security systems. Rational and realistic determination of the national interests and protection mechanisms is an important element of stability of the state and international community. Besides this, the status of any projected state capability does not depend that much on the capability of the state's own interests to project the security capacity and its power as much as it depends on the relative impact of its capability on the surrounding in which it gets projected. Therefore, the analysis of some current status of the state security capacity and its military power in particular should be done on the basis of a large scale of comprehension of this issue in question and also in the context of international geopolitical and security environment. On highest levels of decision making, that is, on the level of democratic government in one state there is developed a categorical comprehension that contemporary threats for national security cannot be neutralized by military action only, but that there is the need for a joint action of all elements of the state government. An approach to national security which implies the engagement of all ministries in the government belongs to the approach of

national effects which is based on a broad concept of traditional understanding of security. In line with such concept the objective is an aspiration to find permanent solution to destroy security threats through the change of the pattern of some enemy's behaviour all the way up to reaching the final objective – the belief in the system and system solutions without opting for military conflicts. Therefore, it is clear that the military contribution to the approach based on national effects decreases with the beginning of implementation of the groups of demands of higher level, although the tasks of creation of safe working environment for the state institutions is a key precondition and it can be secured only with the help of the military power. This could involve determination of the activities of the military powers inside and around the zone of the operation making as well as efficient deterring of potential enemies from any activity which interferes with the creation and maintenance of a stable security system. In the words of mathematicians, within this paradigm there is presented an emergent need of the state to have effective military power as one of elements of national security equation.

Keywords: state, security, defense, politics.

* Овај рад је примљен 26. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, НАУЧНА ПОЛЕМИКА

253

Петар Милосављевић

РЕДАКЦИЈИ „НЕДЕЉНИКА“ О МЕМОРАНДУМУ
САНУ И ЊЕГОВОМ ИСТОРИЈСКОМ ЗНАЧАЈУ

271

Момчило Суботић

ВЕЛИКА СРБИЈА 1888-1926 – ИСТОРИОГРАФСКА
АНАЛИЗА ЛИСТОВА ВЕЛИКА СРБИЈА

Проф. др Петар Милосављевић
Филозофски факултет Нови Сад

**РЕДАКЦИЈИ „НЕДЕЉНИКА“
О МЕМОРАНДУМУ
САНУ И ЊЕГОВОМ ИСТОРИЈСКОМ
ЗНАЧАЈУ**

У петак, 11. новембра 2016, послао сам имејлом новинарки Биљани Живковић предложак за унапред телефоном договорени интервју о проблемима везаним за *Меморандум*. Наслов интервјуа је *Меморандум САНУ и (само)преиспитивање*. Истог дана у *Недељнику* сам видео интервју са Зораном В. Поповићем *Кад би САНУ данас објавила неки нови Меморандум, прошла би исто као пре 30 година*. Ова два интервјуа се битно разликују.

Академик Зоран В. Поповић, потпредседник је Српске академије наука и уметности, задужен за природне науке и председник Националног савета за науку и технолошки развој. Из његовог интервјуа се види да му ништа не значи научна дисциплина о Србијама, србистика. Стварност показује да та дисциплина не значи ни Академији. Ову дисциплину игнорише и Министарство за просвету, науку и технолошки развој Србије. Ње нема ни номинално у просветном и научном систему Србије.

За мене, као иницијатора Покрета за обнову србистике, слично као и за многе моје блискомишљенике, управо одстрањивање ове дисциплине из образовног и научног система у Србији, главни је узрок српским несрећама, онима које су иза нас, али и онима из којих не излазимо.

Добронамерни људи који воде Србију и српски народ учинили би најбоље ако би чули и позиве за обнову српске филолошке традиције и институционализацију србистике. Зато *Недељнику* шаљем овај интервју. Истовремено шаљем и моју најновију књигу *Срби и геноцид* која је у штампи и у којој се налазе многа потребна разјашњења.

Исте прилоге шаљем на ове адресе:

1. Председнику Српске академије наука и уметности Владимиру Костићу и потпредседнику Зорану В. Поповићу,
2. Младену Шарчевићу, министру просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
3. Директору БИА Републике Србије
4. Издавачима и рецензентима књиге *Срби и геноцид*.

Нови Сад, 14. новембар 2016. С поштовањем,
Петар Милосављевић

Проф. др Петар Милосављевић о *Меморандуму САНУ* и његовом историјском значају

„МЕМОРАНДУМ САНУ“ И (САМО)ПРЕИСПИТИВАЊЕ

Објављујући крајем септембра 2016, тачно после 30 година, документ познат под именом *Меморандум САНУ*, ревија Недељник суочила нас је са недавном прошлошћу, подстакла на сваковрсна преиспитивања.

Наш саговорник, новосадски универзитетски професор у пензији др Петар Милосављевић (1937), има дугачку животну причу и мноштво објављених књига. Иницијатор је Покрета за обнову србистике (Приштина 1997) и аутор књиге *Обнова српског националног програма* (2010). У штампи му је књига *Срби и геноцид* (2016).

Ових дана је узбуркана наша јавност због поновног објављивања Меморандума САНУ. Кака коментрицете значај и улогу Меморандума?

Теме које је *Меморандум* покретао тичале су се уређења државе, политичких, економских и социјалних односа у њој, положаја српског народа у тадашњој Југославији, а оне су превазилазиле моја знања и интересовања. Природно је зато било што се у дискусију око овог документа нисам укључивао. Али сам се савим јасно укључивао у дискусију око једног ранијег документа: пројекта који је средином седамдесетих година био пласиран на савезном нивоу под именом *Минимум заједништва у књижевности народа и народности Југославије*. По стратегији тога документа требало је српску књижевност разбити по границама република и покрајина. О том пројекту се месецима разговарало у Институту за југословенске књижевности и општу књижевност и на Филозофском факултету у Новом Саду током 1978. године. Тада сам био директор овог Института и успео сам, на Већу Факултета, да се не прихвати иницијатива да се на нашој Катедри уведу два нова предмета: Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност. Тада сачувани интегритет српске књижевности, бар у Србији, опстојава и данас. О том покушају говорио сам детаљније у интервјуу Милоша Јевтића са мном за емисију *Гост другог програма Радио Београда* који је делимично емитован у марту 1994. а у целини објављен у мојим књигама *Српски национални програм и српска књижевност* (1995) и *Српски филолошки програм* (2000).

Сада могу само да се присетим како сам објављивање *Меморандума* и јавну дискусију о њему доживео.

Доживео сам као догађај који сигнализира да се у Југославији нешто важно збива. А то што се збива сведочи да је стање у држави, друштву, институцијама лоше. Знао сам и лично неке од људи којима се приписивало ауторство овог документа. Они су се некад поносили својим учешћем у партизанском покрету. Већ од 60-тих година ситуација их је наводила да се према овом покрету све критичкије односе. *Меморандум* је мноштвом изнесених чињеница упозоравао да је и опстанак државе угрожен. Сам документ сам доживео као гест упозорења да Титова Југославија не може да опстане ако настави путем којим је (последњих деценија) кренула. Посебно су била речита и болна упозорења о стању српског народа у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији.

Верујем да ћемо овај догађај у целини боље разумети ако се подсетимо времена кад се десио. Данас је сигурно јасније него онда можемо да видимо да су у тадашњој Југославији на делу биле две основне тенденције. Прва, да се стање у Југославији поправи тако да она може да опстане. Друга је тенденција била да се Југославија разбије. Свака од тих тенденција тражила је савезнике у земљи и иностранству. Зна се која је тенденција превладала. Пет година после појаве *Меморандума* Југославија је била разбијена.

Како сте доживели разбијање Југославије?

Као и већина њених грађана, поготово Срба, доживео сам то као трагичан догађај. Интимно сам био за то да се Југославија поправи и да функционише онако како је било говорено у време мог детињства и ране младости: као земља равноправних грађана и народа, као земља братства и јединства. А кад је Југославија била разбијена, на мом Филозофском факултету у Новом Саду, слушао сам Танасија Младеновића, аутора песме из мојих ђачких читанки *Ноћ пред полазак 5. јула 1941.* године. Познати јавни радник тада је рекао: „Ми српски комунисти објективно смо издали свој народ. Иако то субјективно нисмо хтели...“ Више пута сам у својим текстовима цитирао овај Тасин исказ. Помињани аутори *Меморандума*, који се нису идентификовали, били су Тасини вршњаци: млади учесници покрета чији је вођа био друг Тито. Али у годинама пред разбијање Југославије они су схватили да није испало добро оно за шта су се борили. Пошто су дотле већ

деченијама играли важну улогу у јавности, хтели су, верујем, да ствар поправе, да учине да њихово ангажовање добије прави смисао. И сада верујем да је документ под именом *Меморандум САНУ* био израз те тежње.

- *Како гледате на чињеницу да су неки листови попут Недељника „Меморандум“ поново објавили?*

То је позитиван чин једног јавног гласила. После поновог објављивање текста *Меморандума* у ситуацији смо да се према њему више не односимо као према фантому већ као према историјском документу. Текст можемо слободно читати и анализирати. Ни онда га нисам доживљавао као чин српских националиста који су тежили разбијању Југославије.

Тачка гледишта са које су аутори *Меморандума* гледали на ситуацију у ондашњој Југославији лако се може идентификовати као српско становиште. *Српско становиште* - а тако се зове већ чувена књига универзитетског професора Мила Ломпара (2009, 2011) - у српској јавности више не наилази на осуду. Сасвим обратно - наилази на велико одобравање. Историјске околности су се промениле. Ја заступам србистичко становиште. Писао сам о томе у књизи *Филологија и геополитика* (2014) правећи јасну разлику између српског и србистичког становишта. Српско становиште може да има сваки Србин. Али србистичко становиште може да има филолог који објашњава друштвене феномене са позиције научне дисциплине, србистике.

Да ли ново објављивање „Меморандума“ омогућује да се боље схвате протекла збивања?

Не видим да је полемика до које је у Недељнику дошло после поновог објављивања *Меморандума* донела нека нова осветљења. Са разумевањем сам примио и нека реаговања у јавности која су овај гест доживљавали као на дирање у стару рану.

Па ипак, десио се и један битно нови помак у спознаји овог историјски важног догађаја. Учинио га је, три недеље касније, сам Недељник, објављујући на шест страна, текст Дарка Худелиста под насловом *Хрватска тајна служба прва открила Меморандум САНУ* (13. октобра 2016). Преиспитивање догађаја тиме је добило нови обрт.

Дарка Худелиста запамтио сам као истакнутог и коректног загребачког новинара још док је Југославија постојала. Ово је ваљда први његов текст који сам прочитао после скоро четврт

века. Тема текста је улога хрватске обавештајне службе у судбини овог документа. Али не од тренутка кад је САНУ 1985. формирала комисију за израду овог документа на челу са Антонијем Исаковићем, већ од тренутка кад је Добрица Ћосић „диктирао“ текст документа у викендици академика Јована Рашковића у Примоштену. Колико сам схватио, од тада је ова служба пратила везе Јована Рашковића са низом београдских интелектуалаца (помињу се Јован Ђорђевић, Михаило Марковић, Љубомир Тадић, Антоније Исаковић, Брана Црнчевић). Из Худелистовог текста стичемо утисак да се хрватска обавештајна служба према овом документу отпочетка односила као према непријатељском, да је имала увид ваљда у све његове верзије, вероватно и у ону која је објављена.

Из Худелистовог текста, такође, можемо да сазнамо да је хрватска обавештајна служба о „непријатељској“ активности српских академика упознала југословенску централу ове службе у Београду, што значи и централе других република. Све је рађено у духу праксе оних времена. Помиње се и удео појединих Срба из Хрватске, политичара и обавештајаца, у овом догађају. Надам се да нико из српских обавештајних структура не би имао разлога да примети да је нешто Србима, српским службама, рађено иза леђа. Па ипак, у Худелистовом тексту, има назнака и да је у српској обавештајној служби било неких резерви према наглашено негативном ставу о *Меморандуму*, њеним ауторима и самој Академији.

Ствар је у томе што је, све до Худелистовог текста, јавности пласирана једна прича о историјату *Меморандуму*. Бар онај део јавности, чији сам ја део, стицао је утисак да се случај са *Меморандумом* одвијао у сукобима србијанских (београдских) политичких структура какве су у то време представљале личности као што су Иван Стамболић и Драгиша Павловић, с једне стране, а са друге Слободан Милошевић, разуме се и њихове присталице. После Худелистовог текста, на ове догађаје може се гледати другачије. *Меморандуму* се приступало као проблему од југословенског значаја; у центар пажње обавештајних и политичких структура Југославије стављена је борба против српског национализма. Све се то дешавало само неколико година уочи слома Југославије. После Худелистовог текста већ поузданије можемо сматрати да су често помињани београдски актери били мање важни чиниоци у игри око опстанка државе. Из овог текста сазнајемо да је било и планова да се, ради спаса државе, похапсе и неки „националисти“. Наводе се чак и имена личности из свих југословенских

република које је требало похапсити. А какав је био смисао тих спискова схватићемо ако обратимо пажњу на једну од последњих реченица овог информативног текста која гласи: „Ако ви захтијевате да ми овдје, у Хрватској, хапсимо Туђмана, онда истодобно морате хапсити Ћосића“.

Бар за мене, а верујем и за многе друге, важно је откриће да је баш хрватска обавештајна служба у овим догађајима имала пресудан значај. Текст сведочи да је она од почетка рада на *Меморандуму* пришла овом подухвату као непријатељском и националистичком, као виду роварења српских националиста. А ти „националисти“ били су чланови највише српске националне институције, Српске академије наука и уметности. Бизаран је, на пример, податак да је Антоније Исаковић праћен због сумње да је повезан са француском обавештајном службом.

Могуће је, после овог открића, поставити питање: зашто се хрватска служба у овом случају толико много ангажовала? Стиче се утисак да је управо она, пред југословенском централом и свим службама тадашњих република и покрајина, могла да задобије и посебне поене због будности. Таквом будношћу она је србијанску обавештајну службу посебно могла да посрами. Јер је показивала да се, такорећи пред њеним носем, припремао један непријатељски документ. У таквој клими обавештајна служба Србије очигледно је добила задатак да посао обрачуна са српским националистима доведе до краја.

О односима хрватске и србијанске службе, али и о односима највиших политичких органа, говори један детаљ који Худелист наводи. Хрватска обавештајна служба је, у круговима југословенских обавештајаца, показала намеру да ће сама, и то у хрватским штампаним гласилима, објавити овај компромитантни документ. Та њена намера наишла је на очекивано реаговање србијанске обавештајне службе. Србијанска служба је, сведочи текст, предухитрила хрватску службу и прва објавила недотерани документ. Сасвим је свеједно којом се конкретном личношћу у том поступку послужила. Документ је тако објављен а да није честито верификован ни од аутора ни од институције која га је наручила. Србијанске обавештајне и политичке структуре су од тог тренутка биле доведене у ситуацију да предњаче у борби против српског национализма.

А кад се већ тако нешто десило, и непотписани аутори *Меморандума*, и Академија, настојали да се што мање „нацртавају“. Ако се такво понашање не може оправдати, може се разумети. Ко

је живео у Титовој Југославији, зна како су вршени обрачуни са имформбировцима, ђиласовцима, ранковићевцима, либералима. Машинерија је млела све пред собом. После појаве *Меморандума*, на тапету су се нашли и Академија, и академици, и онај део српске академске јавности који је имао критички однос према развоју догађаја у тадашњој Југославији. Не видим данас други смисао писања и објављивања хумореске *Војко и Савле* већ да се посвађају и искомпромитују и личности као што су академици Гојко Николиш и Павле Савић. А то су били најугледнији Срби из Титове околине у време партизанске борбе. До случаја са *Меморандумом* Српска академија уживала углед у народу. Од овог случаја она се нашла на удару. После тога Академија постоји, али са хипотеком. Није више кадра да обавља задатке који би се од ње могли очекивати.

Зашто би се тако понашале службе о којима пише Худелист?

Текст *Меморандума*, који је објављен пре тридесет година и сада, остао је исти. Али се променио контекст. Самим тиме променило се и значење документа.

На промену контекста утицали су важни историјски догађаји. Југославија је у међувремену разбијена; створена је самостална Хрватска, осамосталиле су се и друге републике. Верује се да се том процесу одлучујућу улога играла баш хрватска обавештајна служба.

Ако је ова служба озбиљно радила на осмостаљивању Хрватске, односно на разбијању Југославије, онда је она за тај чин морала припремати терен. Морала се озбиљно позабавити претпостављеном непријатељском силом, Србијом и Србима. У том процесу треба видети и њене активности око *Меморандума САНУ*. Да су припреме чињене озбиљно може се ишчитати и из Худелистовог текста, рецимо у делу где се спомиње веза Мике Шпиљака и Фрање Туђмана. Борећи се против српског национализма, ова обавештајна служба је отварала пут снагама које ће следити политички програм Павелићеве Независне Државе Хрватске. Знамо да је она у том науму успела. Не само да никакве Југославије више нема, већ се у земљи деценијама негованог братства и јединства десио крвави братоубилачки рат. Свеједно како била образложена, виђења лошег положаја српског народа из *Меморандума*, ускоро ће бити изложена историјској провери. Можемо само зажалити што та упозорења нису била озбиљније

схваћена. У нови рат Срби су ушли са рањеном Академијом, облаћеном и поцепаном елитом. Подсећам на једну изјаву са почетка 90-тих Драгана Недељковића, угледног интелектуалца, члана Европске академије наука: „Заказала је српска елита“. У светлу нових сазнања, морамо признати да је и ово заказивање српске елите било унапред припремљено.

Значи ли то да је Србима пораз унапред припремљен?

Истини се мора погледати у очи.

Из Худелистовог текста може се ишчитати једна важна чињеница. Србијанска обавештајна служба, у догађајима око *Меморандума*, била је у инфериорном положају у односу на одговарајућу хрватску службу. Не само да није била самостална, већ је стварно деловала као продужена рука туђе службе. Такав однос, очигледно негован у дугом периоду, имаће последице и по академике и по Академију, али и по србијанску академску заједницу, нарочито оног њеног дела који се бави националним наукама. Не само у збивањима око *Меморандума*, већ и у збивањима која су затим следила, Срби су изашли као дезоријентисана страна.

После разбијања Југославије престале су да функционишу југословенске институције. Према томе, престале су да функционишу и југословенске службе безбедности, зар не?

Више од других наших савременика бавио сам се проблемом српског националног програма. О томе сведочи двадесетак мојих књига. (Све су објављене, али и сакривене од јавности). Бавећи се српским националним програмом, морао сам да се бавим и хрватским. У мојој књизи *Титаник* (2012) постоји и поглавље које се зове *Тито као реализатор хрватског филолошког програма*. Сурова је истина да је Тито на чело Комунистичке партије Југославије дошао као већ оформљени обавештајац у Совјетском савезу. То је у низу својих књига показао Перо Симић (1946-2016). Све што се Србима буде дешавало откако је Тито постао историјски кормилар југословенске судбине, може се гледати са становишта остваривања хрватског филолошког и националног програма. Тако је било и са *Меморандумом*.

Има ли смисла главне српске проблеме везивати за Академију?

Има смисла, зато што то није једна од институција, већ највиша национална научна и културна институција српског народа.

Спадам међу ретке писце студија о САНУ. Мој текст је прво објављен у културном додатку Политике (2006), затим у књизи *Идеје југословенства и српска мисао* (2007). Српску академију наука, да подсетим, основао је Краљ Милан 1886. Она је настављала дело Друштва српске словесности (1841) и Српског ученог друштва (1864). А један од њених основача, Стојан Новаковић, у својој академској беседи, 1888. рекао да је главни задатак ове институције да ради на *Речнику српског књижевног и народног језика*. Јасно је изнео став да би Академија требало да се врати Вуку, да настави његов *Српски рјечник*. А то је, другим речима, значило да исправи грешку коју је учинио Ђуро Даничић кад је, на позив Штросмајера, у Загребу почео да ради на *Рјечнику хрватскога или српскога језика* (излазио од 1882-1976). Српска краљевска академија, после поновљене Новаковићеве иницијативе из 1893, основала је Лексикографски одсек који је у наредним деценијама радио на скупању грађе за овај речник. Тако је, са прекидима, чињено читавих 60 година. Тек 1953. године овај пројект је преименован у *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Све то пише у предговору првом тому овог *Речника* који се појавио седам година касније, 1969, под уредништвом Александра Белића.

Да је било по Новаковићу и Српској краљевској академији, речник који издаје САНУ и данас би се звао *Речник српског језика*. Са стварањем Југославије и наметањем сербокroatистике Ватрослава Јагића, однос према Вуковој и Новаковићевој концепцији српског језика се променио. Кључну улогу у тој промени код Срба играо је Аклександар Белић, посебно у другој Југославији. Он је, још пре рата, наступао као следбеник Јагићеве концепције да је српски језик у ствари српскохрватски (хрватски или српски). Али се Белић увек представљао као Вуков следбеник. Чинио је то посве слично Јагићу. За време Другог светског рата Белић је био на челу делегација угледних Београђана која је умолила Милана Недића да се прихвати председништва Владе народног спаса. А после се нашао и међу другим угледним Србима који су 1942. потписали Апел против комуниста. Људе са таквом биографијом нове комунистичке власти умеле се сурово да казне. У Белићевом случају поступиле су другачије; Белић је остао на месту председника Академије, чак и кад је она добила садашње име. Данас можемо да видимо да је та цена скупо плаћена. Белић је најодговорнија личност зато што је најкрупнији Акладемијин пројект, *Академијин Речник*, преименован па се више не зове *Речник српског језика*, већ *Речник српскохрватског језика*.

Још већу цену је српска лингвистика, на челу са Белићем, морала да плати на Новосадском договору који су формално организовале Матица српска и Матица хрватска. До тог договора, језик Срба, у уставима Србије и Црне Горе, и у образовном систему ових република, у послератној Југославији, опет се звао српски језик. А од тог Договора, све до разбијања Југославије, зваће се српскохрватски/хрваткосрпски. Главни ауторитет на Договору са српске стране био је Аклександар Белић. У овом послу преименовања српског језика, учествовало је ново руководство Матице српске које је на чело ове институције дошло још 1945. по жељи нових комунистичких власти. Није безначајан ни податак да је тај Договор одржан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине 8, 9. и 10. децембра 1954. Та чињеница, у време када се тај чин десио, није скривана од јавности. Тек касније ће се мислити и говорити да се Договор десио у згарди Матице српске. У контексту политике братства и јединства и Новосадски договор је деценијама представљан као позитиван чин сарадње главних националних институција Срба и Хрвата. После свега што се десио са разбијањем Југославије, на Новосадски договор се мора гледати као на политички чин у којем су Матица српска и српски академици послужили остварењу неких политичких циљева супротних и српским националним интересима, српској традицији и српској филологији.

О томе како је изведено преименовање српског језика у српскохрватски/хрваткосрпски сведочи обиман зборник *О идентитету српског језика* који је промовисан тачно 60. година касније, 6. децембра 2014, у истој сали у којој је Новосадски договор одржан. То се, овога пута, десио на свечаној седници обновљене Матице српске у Дубровнику. На жалост, на овом скупу није присуствовао нико ни из Матице ни из Академије. А ни медији нису професионално обавили свој посао. Тако да је овај догађај у јавности остао прећутан и непознат.

„Меморандум“ се појавио при самом крају постојања Југославије. Да ли је то био крај југословенске приче?

Југославија, створена на хрватској идеји југословенства, одиграла је своју улогу и нестала је. Главно питање је постало: шта после Југославије? Нисам једини међу српским филолозима који је у том чину покушао да види и нешто добро: могућност да се филологија отргне од лоше политике, да се врати својим коренима, својим правим задацима. Моји блискомишљеници и ја

долазили смо до истоветног закључка: да треба одбацити сербокроатистику и обновити српска филолошку традицију. А то је значило: обновити научну дисциплину о Србима, србистику. У нормалним околностима то би било лако оствариво. На жалост, показало се да није тако.

На Филозофском факултету у Новом Саду, где сам више од две деценије радио, у његовом филолошком делу, постоје ове катедре: за англистику, германистику, романистику, славистику, хунгарологју, словакистику, румунистику, русинистику. Али није постојала и још не постоји Катедра за србистику. Уместо ње постоје две катедре: Катедра за српски језик и лингвистику и Катедра за српску књижевност и српски језик. Није тешко схватити да у таквом решењу постоје разлике у односу на друге филологије. На делу је примена двојних двојних стандарда. Једни стандарди важе за све друге народе, а други за Србе. Питајте политичаре шта то значи. То је омча око врата српском народу.

Зашто се над Србима примењују други стандарди?

Југославија се, после насилног усмрћења, још није била ни охладила, а већ смо, 1992, имали припремљен предлог да се моја Катедра за југословенске књижевности преименује у Катедру за српску књижевност и језик. У пракси се показало да се то преименовање не може олако извести, а да се очува научни ниво жељене промене. После југословенског периода и пуне владавине југославистике и сербокроатистике, требало је опет имати прецизне одговоре на питање шта је то српски језик и шта је то српска књижевност. Одговор на та питања тражио је и од мене да се ангажујем као дугогодишњи професор методологије проучавања књижевности. Овога пута стављен сам у ситуацију да у пракси положим испит из струке за коју сам написао уџбеник.

Прегледао сам зато све објављене историје и историјске прегледе српске књижевности да бих добио јасан одговор о њеном идентитету и интегритету. Потом сам, по договору са издавачем, Просветом из Ниша, саставио едицију *Историје српске књижевности* од десет књига и за све њих написао предговоре. А према тако утврђеном идентитету српске књижевности за истог издавача сачинио сам *Антологију српске поезије* у осам књига. Нека сила је спречила да се оба договорена пројекта остваре. Али сам ја ипак све предговоре објавио у књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996). Ако идеја није у пуном смислу остварена, ова књига сведочи да она није ни пропала.

Да бих утврдио идентитет српског језика, направио сам, најпре обимну хрестоматију *Срби и њихов језик* (1997, 2002), а затим направио пројект у којем би се објавили релевантни *речници* српског језика, релевантне *граматике* и релевантни *правписи* из прејугословенског периода. Пројект који се тим проблемима бави објављен је у књизи *Српски филолошки програм* (2000) под насловом *Издавачки пројект „Србистика“*. Има у књизи око 50 страна. Ни тај пројект није остварен. (Опет се нашла нека сила да то онемогући).

До свих ових решења долазио сам у складу са научном дисциплином о Србима, србистиком. Са покојним професором Слободаном Костићем (1952-2012) иницирао сам и да се промовише Покрет за обнову србистике на Филолошком факултету у Приштини (1997) и да се оснује часопис *Србистика/Serbica* (1998). На истим основама направио сам и књигу која се зове *Увод у србистику* (598 страна). Ова књига има два издања (2002, 2003); прво је изашло и промовисано на Филозофском факултету у Косовској Митровици, а друго у Београду, код приватног изавача Требник (власник покојни Ранко Кебара). И ова обимна књига сведочи да на обнову србистике треба гледати као на реалну и озбиљну могућност.

То што сам чинио ја, такође и оно што су чиниле моје млађе колеге, бликомишљеници, свако на свом плану, било је плодносно. А плодносно је такође и оно што смо чинили заједно, на научним скуповима и у зборницима нашег гласила *Србистика/Serbica*. Можемо да кажемо да су присталице Покрета за обнову србистике током постјугословенског периода низом књига учинили доста да се српска филологија и обнови и препороди. Најширу информацију о том препороду доноси књига-хрестоматија бањалучког професора Душка Певуље која се зове *Обнова србистике* (2013). Ова књига има два издања на преко 400 страна. Чињенице изнете у њој сведоче да је бар део српских филолога озбиљно обавио свој посао. Али и да се неки субјекти у српском друштву нису одговорно понашали.

„Меморандум“ и Покрет за обнову србистике? Могу ли се те две појаве поредити?

Заједничко им је што траже историјски излаз за српски народ. Ваљда је све друго различито.

Аутори *Меморандума* тражили су овај излаз пре свега у сфери политике и идеологије, конкретно, у усавршавању Југославије према младалачким идеалима са којима су се борили у Титовом

партизанском покрету. Присталице Покрета за обнову србистике излаз за српски народ видели су у повратку српској филолошкој традицији, а то другим речима значи: у повратку европским стандарима и вредностима са којима је и српска традиција у предјугословенском периоду била саображена. Крајни циљ ових настојања био је да се српска филологија врати у систем европских филологија, из којег је током југословенског периода била искључена. Писци *Меморандума* нудили су политичко-идеолошка, правна и економска решења; присталице Покрета за обнову србистике нуде филолошка решења која имплицирају и сва она друга решења. Разлике су битне.

Међутим, постоје разлике у третману који с једне стране има *Меморандум*, а са друге програм обнове србистике. Различит третман одређују снаге које се не виде, а делују. То је нешто што је лако разумети а тешко доказати. Ове снаге су поводом *Меморандума* успеле да направе велику медијску галаму, а успеле су, такође, и да рад на обнови србистике потпуно маргинализују. Учињено је то у духу јавно неизреченог правила по којем у Србији србистика не сме проћи!

У чему је, у овом случају, проблем?

Колико видим, разбијачи Југославије су се, ипак, прерачунали. Подсећам на знамениту тврдњу руског теоретичара Шкловског о логици по којој се системи смењују. Оно што је у једном систему главно – то у другом постаје маргинално, и обратно: оно што је у једном систему маргинално, то у другом може да постане главно. У постјугословенском периоду шансе српском народу и српским националним наукама нису отварали српски академици, већ присталице Покрета за обнову србистике.

Разбијачи Југославије могли су да рачунају да ће на српској филолошкој сцени заувек владати једна оријентација: она која је била планирана. Десило се да се, непланирано, јави Покрет за обнову србистике са сасвим јасним програмом. Значај те појаве, на жалост, нису препознале владајуће структуре у Србији.

У чему је разлика између тих двеју оријентација?

Обраћам пажњу на два догађаја са краја 90-тих.

Први је везан за настанак Покрета за обнову србистике. Овај Покрет је промовисан на Видовданским свечаностима у Народној и универзитетској библиотеци у Приштини 1997. године. Неколико месеци касније, 9. октобра, у амфитеатру Филолошког факултета у овом граду, створено је Друштво за обнову србистике. Иза

овог чина стајао је 63 потписа. Важно је приметити да се то није десило у Београду или у Новом Саду, где је суверено владала сербокроатистика, већ тамо где њена доминација није била потпуна. Србистика је, практично, почела да живи на једном запуштеном простору српске државе и српског народа.

Други догађај се десио три месеца касније, 12. децембра 1997. када је у Српској академији наука формиран Одбор за стандардизацију српског језика.

Бар за мене та два догађаја су повезана. Онај догађај у Академији у први мах је доживљен као својеврсна подршка напорима Покрета за обнову србистике да се Срби окану сербокроатистике и да се врате дисциплини која је имала јасне представе о идентитету свог језика. О таквом расположењу сведочи и реаговање на појаву овог Одбора у првом броју новопокреног часописа *Србистика/Serbica*.

Убрзо ће се, међутим, показати да ова очекивања нису била реална. Иницијатор стварања овог Одбора, професор Павле Ивић, номинални и стварни Белићев наследник, није се одрицао реализације циљева сербокроатистике. То се јасно може видети по првим одлукама овог Одбора из 1998. године. Као што је Новосадски договор од српског језика направио двонационални језик, српскохрватски, тако је овај Одбор отишао још даље: уместо српског језика легализовао је три посебна језика: српски, хрватски и бошњачки. Ивићев наследник нас челу Одбора, академик Иван Клајн, ићи ће касније још даље: отворено је ракао у интерву у НИН-у (5. маја 2007): „Предложићу српским политичарима да се наш језик преименује у бошњачкохрваткосрпски.“ Погледајте данас сцену некадашњег српског језика. У оптицају су ова имена: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки.

Кад су гласноговорници тела које се зове Одбор за стандардизацију српског језика објавили зборник *Српски језик у нормативном огледалу* (2006) двапут сам реаговао. Први мој текст се зове *Распарчавање српског језика*, а други *Београдски центар за распарчавање српског језика*. Оба текста су објављена у мојој књизи *Српско питање и србистика* (2007) која је промовисана на истоименом међународном скупу у Новом Саду исте године. И оба реаговања указују да се у Србији, у њеној највишој научној институцији, дакле у Академији, ради нешто лоше.

Каква је, у свему томе, улога српске државе?

То питање је важно. Њега је сасвим јасно поставио лингвиста др Срето Танасић, директор Института за српски језик при

Српској академији наука и главни уредник Академијиног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Питање је поставио у Политици од 26. октобра 2016. Он је то питање свео на најбитнији однос: на однос државе и струке. Ево разлике у нашим виђењима.

Господин Танасић у држави Србији види сервис за остваривање пројеката Академије, њеног Одбора за стандардизацију српског језика, а посебно њеног Института за српски језик.

Са становишта научне дисциплине о Србима, србистике, сматрам да овом питању треба прићи другачије. Главни пројект и Академије и њеног Института за српски језик треба да буде *Речник српског језика*. То није нов пројект, већ наставак онога на којем се радило у Српској краљевској академији и Србији из предјугословенског периода. Ако се државне структуре у том питању буде двоумиле, нека питају српски народ какав му речник треба: српски или српскохрватски. И нека га питају да ли му треба србистика или сербокroatистика. Националне институције у Србији треба да буду сервис српског народа.

Како се поштовање европских вредности и мерила може конкретно проценити?

И за то постоје начини. Да би неко, на пример, у Србији стекао звање лекара или инжењера, мора да добије сертификат од за то надлежних институција: од неког медицинског или техничког факултета, на пример. Да би добио звање англисте, германисте, италијанисте, турколога, хунгаролога, албанолога, он мора да добије сертификат од одговарајуће катедре на филолошким и филолошким факултетима. Али шта је са звањем србисте? Таква звања требало да дају катедре за србистику. На жалост, таквих катедара у Србији нема. А таква звања се понекад и понекоме дају. Понекад се и појединци самопроглашавају за србисте. Ова проглашавања чине се без покрића. Јер се то звање не стиче под истим условима као што се стичу и друга адекватна звања. То нису ствари за играње. Тичу се националног подмлатка.

Да ли србистику треба увести пре свега да би се овај формални услов задовољио?

Ради се о нечему суштинском. У југословенском периоду, када је на делу била сербокroatистика, морала је да буде потиснута српска филолошка традиција. То је имало многе последице. Оне су посебно видљиве у области историје српске књижевности.

Можемо их илустровати помоћу два карактеристична примера. На Филолошком акултету у Београду докторирао је 2009. један млади човек на *Историји српске књижевности* Јована Деретића. У објављеној дисертацији се не спомиње Тихомир Остојић и његова *Историја српске књижевности* али ни десетак других књига сличне садржине. Готово истовремено у Бања Луци баш на Остојићу докорирао је његов вршњак и све те књиге имао је у виду. Разлике нису мале; тичу се односа према традицији. Узгред да кажем и ово: биста Тихомира Остојића (1865-1921) налази се испред зграде Матице српске.

Зашто у Србији нема катедара за србистику?

Србистика је научна дисциплина. Она подразумева одређени програм и начин образовања. Мора се чинити како честита научна дисциплина захтева. Али је баш у томе проблем. Ако би таква дисциплина постојала, један те исти језик, бар у Србији, не би могао да се третира и као хрватски, бошњачки/босански, црногорски, буњевачки. Постоје снаге које не желе да све буде како треба. Израстајући на идеји обнове српске филолошке традиције, научна дисциплина о Србима може лако да се уклопи у систем дисциплина у којима постоје и англистика и германистика, и словакистика и бугаристика, и хунгарологија и албанологија. Јер је у том систему и постојала у предјугословенском периоду. Обнова србистике, међутим, мора да елиминише сербокроатистику, а самим тиме и последице које је за собом оставила. Постоје снаге које управо тоне дозвољавају.

Све што сам рекао сведочи да је на потезу држава. Средствима којима располаже, она има основе да ствари у овом домену успешно реши и то у складу са прокламовама политиком да ће поштовати европске вредности.

Српске државе су постојале још у средњем веку. Почеле се да се обнављају крајем 18. и почетком 19. под именом Црна Гора и Србија. Србија се поново почела обнављати и 1992. на рушевинама Југославије. Један од значајних чинова у том процесу био је Други конгрес српских интелектуалаца одржан у Београду маја 1994. Организатори Конгреса хтели су да се српски језик стандардизује на екавици (онако како је то пројектовала хрватска филологија). Захваљујући највише професору Радмилу Маројевићу, та идеја није прошла. Данас се равноправно под српским стандардом рачунају и екавица и ијекавица.

Мој реферат, спремљен за овај скуп, имао је назив *Националне институције – најслабије тачке српског народа*. Као најслабије

тачке српског народа у овом тексту сам означио САНУ и Матицу српску; на трећем месту су помињане обавештајне службе. Организатори скупа су вешто избегли да ми дају реч. Овај текст је касније више пута био објављен. Само неколико месеци касније објављен је у Хришћанској мисли и мој нови текст *Српски национални програм и верско питање*, грађен са подсећањем на вуковске основе српске мисли. Све што касније будем радио (а у питању је око 30 књига) биће доследно изведено на теоријским основама изнетим у поменутих текстовима. Сведоци смо да су неке снаге спречиле да идеје изнете у њима буду јавности предочене.

Упркос томе, на будућност гледам са оптимизмом. Има основе за наду да ће се Србија обновити и да ће се и у овом домену понашати како се очекује да се држава понаша, дакле одговорно. А то значи да ће своје националне институције извући из раља оних снага које намећу штетна решења. Српском народу и српској држави су потребне институције какве су имале и у предјугословенском периоду и какве данас имају други европски народи и државе.

Разговарала Биљана Живковић

* Овај рад је примљен 20. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

*Момчило Суботић**

Институт за политичке студије, Београд

ВЕЛИКА СРБИЈА 1888-1926 ИСТОРИОГРАФСКА АНАЛИЗА ЛИСТОВА ВЕЛИКА СРБИЈА

Пред читаоцима је још једна у низу књига др Николе Жутића, заснована на богатој архивској грађи, садржаној пре свега у листу *Велика Србија*, на стенографским белешкама, као и на историографским радовима наших истакнутих историчара, те на ауторовим бројним радовима из ове проблематике. Књигу од 320 страна, формата А 5, Жутић је написао разумљивим, јасним и разветним језиком и стилем, маниром врсног познаваоца историјских и политичких идеја, процеса и односа. Он своје научне резултате исказује отворено са изразитим смислом да препозна и актуелизује историјски феномен дугог трајања.

* Научни саветник

То такође говори о Жутићевој историографској обавештености и компетентности. Поред уводних напомена, аутор је књигу поделио у три поглавља: *Идеје и идеолози Велике Србије*; *Листови Велика Србија 1888-1918*; *Српска странка и лист Велика Србија 1919-1926*, а на крају студије налазе се поговор, регистар личних имена и белешка о аутору.

Иако је аутор у поднаслову написао: *Историографска анализа листова Велика Србија*, он је презентовао веома садржајан и занимљив увод за ову своју студију. Већ у уводним напоменама актуелизовао је назначену тему, расправљајући о оптужбама за великосрпство које су упућене Српској академији наука и уметности, а затим је прешао на темат о идејама и идеолозима Велике Србије у историјском трајању. Научно оправдање за објављивање ове књиге произлази из чињенице да ова тема није наилазила на повољан одјек у српским државним, научним у културним институцијама. Наиме, у негативном контексту великосрпство су експлоатисали Ватикан и хабсбуршки државотворци, а затим и европски ревизионисти окупљени око фашистичке Италије, Коминтерне и комуниста, затим нацисти, а у најновије време и западне неолибералне демократије предвођене САД-ом. За „великосрпство“ је оптуживана и „мала“ Република Србија у монтираним процесима који се воде у Хашком трибуналу, са основном оптужбом да је српска политика изазвала ратове на територији бивше Југославије због стварања „Велике Србије“. (5)

У овој студији је извршена реконструкција и анализа чланака, прилога, критика и полемика објављиваних у листовима Краљевине Србије и Краљевине СХС, који су носили наслов *Велика Србија*. У текстовима ових листова провлачи се идеја ослобађања српског народа и стварања уједињених српских земаља, и то кроз разне епохе у којима су листови излазили: од краја 19. века (1888-1893), од почетка 20. века (1903), уочи и током Првог светског рата (1914-1918) и у епохи Краљевине СХС (1921-1926).

Чланци, критике, полемике објављени у листовима *Велика Србија* од 1888. до 1926. изузетно су актуелни и за данашњу незавидну геополитичку позицију и политичко стање српских земаља...

Идеју Велике Србије, као ослободилачку интегративну идеју српске либералне идеолошке и политичке елите компромитовали су у другој половини 19. и почетком 20. века хабсбуршка Аустрија и Ватикан, а колико је наметнута мантра о великосрпству и српском хегемонизму утицала на српску друштвену и политичку

елиту говори и чињеница да је САНУ одбила 2003. године да објави зборник са научног скупа под насловом *Велика Србија – истине, заблуде и злоупотребе*, под изговором да је тема „врућа“ и да још није време. На срећу, зборник је објављен у „приватном“ аранжману (заслугом америчке Српкиње Радмиле Милентијевић) у издању Српске књижевне задруге.

Бројни су докази о историјској утемељености идеје *Велике Србије* које нам презентује Жутић, почев од немањихког периода и краља Драгутина, његових територија на простору данашње Босне, те родбинских веза са династијом Котроманића. У време Великог бечког рата 1683-1699, гроф Ђорђе Бранковић развијао је родољубива осећања и подстицао ослободилачке тежње на успостављању уједињене српске државе, новог српског деспотства, створивши први политички програм свесрпског уједињења у српском Илирику. Због развијања „прве опасне идеје великосрпства“ гроф Ђорђе Бранковић је 1689. затворен у тамницу (у Хебу) из које није ни изашао, све до смрти 1711. Године. Његове „Хронике“ постале су незаобилазан извор историјских чињеница за доцнија истраживања и писања историјских дела. У међувремену Срби су добили своју прву штампану историју (Павле Јулинац, 1765), своје српско грбословље (Христивој Жефаровић, 1741), први часопис (Захарије Орфелин, 1768) и знатан број уџбеника.

С разлогом Жутић приписује Доситеју Обрадовићу језичко-етничко „великосрпство“ (пре Вука је изнео тезу о Србима три вере- православне, римокатоличке и мухамеданске), као и Сави Поповићу Текелији, првом српском доктору права, који је од Наполеона I (1804) и аустријског цара Франца I (1805) тражио успостављање Илирске (српске) краљевине која би обухватала српске земље Балкана и Паноније. Сличне идеје имао је митрополит карловачки Стефан Стратимировић и владика бачки Јован Јовановић, те игуман пивског манастира Арсеније Гаговић, који су од руског цара тражили успостављање Славено сербског царства. Даље Жутић расправља на тему Гарашаниновог Начертанија и одлучујућем утицају Британаца (преко свог дипломатског агента у Србији Дејвида Уркварта) на српску политику половином 19. века. Ту је поменута улога Адама Чарторијског и његовог агента Фрање Заха у настанку Начертанија, који у ствари није био великосрпски пројекат, јер се односио на ослобођење и уједињење, Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе, те северне Албаније, нигде не помињући Славонију, Далмацију, Банат, Бачку, Срем, Барању... Историчар Батаковић говори о Начертанију као о про-

граму за уједињење Јужних Словена, а Љушић о српској држави са могућношћу да једног дана прерасте у јужнословенску државну заједницу. Жутић сматра да се овде радило искључиво српском националном програму. Аутор даље износи „великосрпске“ идеје Вука Караџића, приказујући његов *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона* (1849, а затим рад „Срби сви и свуда“. Спољнополитичке тежње кнеза Михаила Обреновића (1860-1868) усмерене према српској Босни Жутић такође види као вид великосрпства, а његово пријатељевање са Штросмајером као наивност према прикривеном прозелити. Нарочито је чврсто утемељено „великосрпство“ Уједињене омладине српске 1866- 68. Њен идеолог и вођа био је Владимир Јовановић (отац Слободана Јовановића), а ту су још Светозар Милетић, Михаило Полит Десанчић, Владимир Поповић, Миша Димитријевић, Владан Ђорђевић, Нићифор Дучић. Према идејама УОС, уједињена српска држава обухватала би осим скоро формираних српских држава (Србије и Црне Горе), Босну и Херцеговину, те Стару Србију. Банат, Бачку и Срем из разумљивих разлога, ни Милетић ни Полит, као ни њихови партијски другови и следбеници, тада нису помињали. Жутић критикује ационалне идеје Светозара Марковића о Србији као социјалној држави, и његову магловиту идеју о балканском савезу општина- жупанија, држава.

Жутић даље расправља сучељавање две историографске школе: тзв аутохтонистичке, неоромантичарске (Пантелија Срећковић, Милош С. Милојевић) и новостворене критичке позитивистичке (архимандрит Иларион Руварац, Стојан Новаковић, Љубомир Кобачевић), и посматра их као сукоб „великосрпских“ и „малосрпских“ историчара.

Позивајући се на статистичке податке страних, углавном немачких и мађарских аутора, о језичко-етничкој структури становништва Жутић повлачи границу српске територијалне распрострањености. Према аустријској и мађарској статистици западне границе српских земаља симболично иду линијом Северна Истра (Перој) – Горски котар (Српске Моравице) – Жумбрак – Хрватско загорје.

Аутор у овом делу рада указује на настанак појма илирства и југословенства (половином 19. века), а затим на национални појам хрватства од краја 19. века, те истиче да су: „Сјеме будућег хрватства засијали српски мисионари римокатоличке вјере са подручја данашње Црне Горе који су фанатично мрзили браћу православне вјере, на примјер Вићентије Змајевић и Андрија Змајевић. Иако

су Змајевићи старином из Његуша, за апологете хрватства, који су махом били римокатолички свећеници, они су `значајна појава хрватске повијести`. (42) Затим истиче римокатоличке мисионаре у Босни и Херцеговини који су, на челу са врхбосанским надбискупом Јосипом Штадлером, увели хрватство у Босну. Жутић у овом делу указује на значај личности Божидара Петрановића који је покренуо *Српско-далматински магазин* (1836), те на плодан национални, културно-политички рад Бокелја Лазара Томановића, и нарочито Саве Бјелановића, уредника *Српског гласа*, од 1888 *Српског листа*, и водећег српског политичара у Далмацији. Аутор затим указује на један занимљив, и историчарима слабо познат, податак да је Драшко Поповић (пријатељ британског политичара Вилијама Гледстона) у Сплиту покренуо и издавао од 1883. до 1888. године српски лист *Драшков рабош* (први бројеви излазили ћирилицом). То је време када је у Београду 1888. покренут лист *Велика Србија*.

Као гласило „националних романтичара“ лист *Велика Србија* појавио се под уредништвом песника Стевана Владислава Каћанског, Србина „из прека“, који је рођен у Србобрану 1828. године. Његови преци добили су презиме по бачком селу Каћ, а били су досељеници из Херцеговине и презивали су се Владисављевић, отуда Владислав у имену првог уредника *Велике Србије*. Стеван Каћански је завршио гимназију у Сремским Карловцима и Сегедину, потом правне науке, учесник је револуције 1848, наредне 1849. године био је члан делегације која је у Бечу цару Францу Јозефу поднела народне молбе и захтеве. Разочаран учинком револуције, Каћански је наставио повучен и миран живот као професор гимназије, најпре у Београду, а од 1864. у Крагујевцу, где је предавао математику, физику, земљопис, немачки и латински језик. Био је дакле веома образован, те као таква личност није могао без јавног деловања; у Београду је најпре основао лист *Србска народност*, а затим у Крагујевцу удружење „Шумадија“. Песмом „Нејак сам“ поздравио је оснивање Уједињене омладине српске. Године 1870. враћа се на место професора у Београд, а 1873. покренуо је *Браник*, „лист за политику и народне интересе“. (46) Учествовао је у рату против Турака у чину мајора. Разочарале су га одлуке Берлинског конгреса, којима је- како је истицао Јован Цвијић- Србија постала „опкољена“ земља а Срби „ухапшен“ народ. „За неуредност“ у школи бива кажњен од свог бившег ученика Стојана Новаковића, министра просвете, одузимањем једномесечне плате и премештајем у трећу нижу гимназију да предаје немачки језик.

Милан Кашанин, његов биограф, је за Каћанског написао да је „целог живота позивао српски народ у ратове за ослобођење“ и био фанатични проповедник националне идеје свесрпског ослобођења и уједињења (47)... Први број листа *Велика Србија* изишао је на дан Светог Саве 14. јануара 1888. године. Каћански се у уводнику листа потписивао псеудонимом „Стари Бард“. Обреновићевске власти, одређене аустрофилски што је „Стари Бард“ у старту критиковао, већ у марту исте, 1888. године пензионисале су главног уредника *Велике Србије*. Али то није био крај његове активности на пропагирању нечега што није чинила официјелна државна политика, а то је уједињење српства. Нарочиту активност испољио је у полемици са бечким и пештанским оптужбама на рачун *Велике Србије*, тј. самог имена листа, као и политичких ставова редакције.

Није било теме на плану пре свега међународних односа о којима *Велика Србија* није писала. Уочљиво је да за време Стевана Каћанског, као и касније за време Владислава Каћанског, његовог сина и наследника у вођењу листа, питања унутрашње политике нису расправљана, то ће се десити у току уредништва Драгутина Илијћа, у првој декади 20. века. Иначе, *Велика Србија* је имала редовне рубрике везане за тему Словенства (Русије, Србије и Црне Горе, Чешке, Пољске, Словеније), затим Српства (везано за Црну Гору, Босну и Херцеговину Јужну Србију – Македонију, Стару Србију – Косово и Метохију, Далмацију, Славонију, Срем, Војводину). У листу је нарочито доминирала тема везана за окупирану Босну и Херцеговину. Оно што треба истаћи јесте да Велика Србија није имала иза себе никакву политичку организацију или странку, није била политичко оруђе ниједне политичке групације. Сам назив листа, уочава Каћански – „Велики Бард“, изазива тај велики страх: „Велика Србија“- ох (57)!

Интересантно је поменути полемику новинара *Велике Србије* са „аустријским“ православљем, тј. одлуком бечке владе да силом наметну за патријарха српског Германа Анђелића, „дипломираног мађарског адвоката“, који међу Србима није уживао велико поверење. С друге стране, након што је аустрофилска напредњачка струја 1880. године срушила националну владу Јована Ристића, напредњаци на челу са Миланом Пироћанцем предузели су 1881. енергични напад на цркву ради уклањања народног српског митрополита Михаила.

Због исмејавања „Тајне конвенције“ коју је Србија потписала са Аустроугарском „Стари Бард“ је утамничен у Пожаревцу, из затвора је изишао након шест месеци, али није променио своје по-

литичке ставове. И даље је заступао изразито русофилску оријентацију, проповедајући свесрпско ослобођење и уједињење (63).

Још нешто је занимљиво у политичким ставовима Стевана Каћанског. Наиме, у Србији – како је истицао - нема ниједног листа који стоји изнад политичких странака осим *Велике Србије*. То је, по његовом мишљењу, једини лист који заступа интересе великог Српства, и `не тиче се ни напредњака, ни либерала ни радикала, њој су сви равни`. У тексту „Политичка исповест Старог Барда“, с поносом истиче да се у Великој Србији никада није могло никакво `партизанство` пронаћи (69). Критиковао је ову појаву констатујући: „Ми смо с малим изнимкама партизани а не патриоти“ (72).

Стеван Каћански умире 1890, у 62. години живота. Наслеђује га Владислав Каћански који наставља уређивачку политику свог оца, такође осуђујући страначко политичарење које се у Србију почело уздизати. Треба истаћи да је годину дана пре појаве *Велике Србије*, 1887. настало Друштво „Велика Србија“, на челу са Драгутином Ј. Илијем, који је, између осталог, стајао на Вуковим етнолингвистичким позицијама, сматрајући да Аустрија отуђује Србе католике и мухамеданце. Како за време „Старог Барда“, тако и под редакцијом Владислава Каћанског, *Велика Србија* је нарочиту пажњу посветила угроженом српству у окупираној Босни и Херцеговини. Писано је између осталог како су Бошњаци (Срби) исламске вере постајали „Бошњаци римокатолици“ заслугом „апостолске“ управе и Врхбосанске надбискупје на челу са „арјијеврејином“ Јосипом Штадлером (82). Затваране су српске православне школе, а указивано је и да народ уместо да посећује своју православну цркву, почиње одлазити у католички манастир да тамо слуша свирање оргуља (87).

Велика Србија је помно пратила великохрватске аспирације у Далмацији, Војној Крајини и Славонији. Редакција је указивала на разлоге и историјат српско-хрватског неспоразума и у помирљивом тону тежила помирењу народа раздвојеног вером и азбуком. Истицана је ноторна историјска чињеница о хрватском преузимању српског, вуковског језика, те указивало на хрватске пројекте илиризма и југословенства, који се код ондашњих Срба нису примили, те истицана европска лингвистичка одредница нације, по којој је „језик највернији израз народности“. Аутор овде детаљно пише о илиризму и хрватским илирцима (Људевит Гај, Вјекослав Бабукић, Иван Мажуранић, Вукотиновић, Мате Топаловић, Антун Михановић, Димитрије Деметар, Иван Кукуљевић

Сакцински. Пошто овај „хрватски препород“ код Срба није ухватио корена (прихватили су га тек појединци као што су песник и генерал Петар Прерадовић, Огњесалв Утјешеновић Острожински, Петар Јовановић). Након неуспеха с илиризмом, Штросмајер, Рачки, Ватрослав Јагић... измислили су аустрохрватску верзију југословенства, коју је, нажалост, прихватила српска друштвена и политичка елита почетком 20. века, те је она постала основ националног и државног уједињења 1918. године. Хрватска идеја југословенства заступала је позицију по којој Срби могу бити само православни, и то је српска политика и култура прихватила. Потпуно неразумно су негирани Срби католици. Један од њих је и др Ловро Павловић, чији чланак „Срби католици“, преноси у целости *Велика Србија* фебруара 1890. године. Те 1890. године *Велика Србија*, између осталог, пише и о посвећењу Никодима Милаша за владику далматинског. Епископ Милаш је био један о духовних и политичких вођа Срба у Приморју, поред Саве Бјелановића најзначајнија личност приморских и далматинских Срба. *Велика Србија* му је честитала на епископској столици, али се Милашу замерало што је запоставио српско-католичку грану српског народа и што је верско стављао изнад националног, па из тог разлога своју чувену књигу није назвао српским именом („Српска Далмација“) уместо *Православна Далмација*.

Године 1891. прослављена је 100-годишњица дубровачке православне црквене општине и о томе је извештавала *Велика Србија*, када се у Дубровнику настанио први православни свештеник, пошто је православље до тада у Дубровнику било забрањено. Септембра 1891. *Велика Србија* пише о једној интересантној теми – о сједињењу Далмације са Хрватском и Славонијом и открива дуго скривану истину о српској идеји сједињења Срба и стварању Српске Троједнице, што су на лукав, језуитски начин присвојили створитељи римокатоличког хрватства у другој половини 19. века. (105) Као што је хрватство у Босну ушло преко језуита на челу са Штадлером, тако је и у Далмацију ушло преко католичких свећеника Миховила Павлиновића и Јураја Бјанкинија (уредник *Новог листа*). То су, између осталог, биле инструкције Јосипа Јураја Штросмајера. Јурај Бјанкини је већ тада (1891) тражио да се из школских књига избаци све оно што „ружи име народа и језика хрватског“ (109). Године 1893. Обележавана је годишњица Ивана Гундулића, и том приликом је настала расправа око „хрватства“ и српства Гундулића, који је у *Осману*, како истиче Лазар Томановић, славио и величао српску прошлост у

епохи Немањића, нигде не помињућу Хрватску ни Хрвате. Али, је зато славио српство, па и Александра Великог назива Србљанином (111). Даље лист пише о Србину католику Јосифу Панчићу, из Брибира, истакнутом биологу и првом председнику Српске краљевске академије наука, те објављује посрпдну песму Јована Сундечића, из Ливна, о бесмисленом и патолошком антисрпству Антуна Старчевића, који је и сам српског народносног корена (буњевачког – српско-католичког, мајка Милица православна Српкиња). Лист пише о великохрватству хрватског бана Ивана Мажуранића (1873-1880) и његовом затварању српских основних и средњих учитељских школа, те гушењу науке и просвете и затирању српства.

Велика Србија је писала и о Србима Карашованима (у данашњој Румунији) и о Лужичким Србима у Немачкој, њиховој историји и борби за очување језика и других идентитетских атрибута.

У беспарици, *Велика Србија* Владислава Каћанског је угашена 1893, а осим тога у Србији се свесрпска идеја у масама недовољно прихватала.

Тек 1903. Драгутин Илијћ, син песника Јована Илијћа, обнавља рад *Велике Србије* остајући, као и његови претходници, на ванстраначким позицијама. Он се, за разлику од Каћанских више окреће питањима унутрашње политике, демократизације, парламентаризма, корупције итд. У Илијћевом Програму као циљ којем Краљевина Србија треба да тежи одређено је „двоструко ослобођење“, то јест политичко ослобођење Срба на Балканском полуострву и економско ослобођење „наше уже Отаџбине“ од Аустро-Угарске, јер само „економски слободна Србија може поуздано радити на политичком ослобођењу својих сународника“. (136) Уредништво листа на челу са Илијћем избегавало је да коментарише вести о Србима из аустријске Далмације и мађарске Хрватске и Славоније. Национални проблем православних и католичких Срба пред агресивним наступом хрватства није уопште коментарисан нити анализиран у политичким и научним чланцима.

Аутор даље, кроз чланке *Велике Србије*, расправља тему српских организација и идеју Велике Србије уочи Великог рата. То је организација „Уједињење или смрт“ (или „Црна рука“), коју је маја 1911, основала група официра учесника у мајском преврату, на чијем је челу био пуковник Драгутин Димитријевић Апис. Орган ове организације био је *Пијемонт*. *Пијемонт* је имао Пословник и Устав. Устав је био тајни документ, и у њему су

као српске покрајине које треба ујединити истицане: БиХ, Црна Гора, Стара Србија, Македонија, Хрватска, Славонија, Војводина и Приморје. У Уставу се Србији намењује улога Пијемонта у борби за уједињење Јужних Словена. Принцип Пијемонта био је: „опозиција и влади и опозицији“ (139). Главни уредник *Пијемонта* био је Љубомир Јовановић – Чупа. Уредништво је „званично сматрало да су Срби и Хрвати један народ, а да су Словенци и Бугари њихова најближа браћа“ (141).

Ратна издања *Велике Србије* пратила су дешавања на фронтима и политика редакције била је углавном режимски оријентисана. Новембра 1916. Лист је писао о Аустријским злочинствима - Велеиздајничком процесу у Сарајеву, када је Беч одлучио да затре српску интелигенцију у Босни и Херцеговини, утамничењем 156 српских првака, од којих су водећи осуђени на казне стрељања. Иначе, службени орган Краљевине Србије у време Великог рата биле су *Српске новине*, које су у југословенској држави наставиле излазити под називом *Службене новине* до јесени 1944. године.

У Солунском процесу Велика Србија је подржала службену верзију, по којој је на регента Александра Раде Малобабић извршио атентат по наређењу пуковника Драгутина Димитријевића Аписа.

Новембра 1917, *Велика Србија* је писала о жалосном стању српства у Црној Гори, о томе да су због српства гоњени и „стари легендарни јунаци“, војводе Марко Миљанов, Пеко Павловић и Стојан Ковачевић. Отворено се истиче да је црногорски Двор „удешеном капитулацијом“ предао Црну Гору непријатељу (197).

Крајем 1918, нестаје *Велика Србија*. За њену обнову у новој југословенској држави најзаслужнији је адвокат Радивоје Новаковић. Наиме, 26. децембра 1920. основана је Српска странка на челу са председником Главног одбора адвокатом Радивојем Новаковићем, који ће маја 1921, обновити лист *Велику Србију* као орган новоформиране странке.

Аутор у овом делу најпре даје општу слику новонастале државе, приказује како је она примљена код хрватских политичких групација и ширих народних слојева, а како код политичких првака босанских муслимана. Жутић истиче да је већ од почетка југословенске државе муслиманска ЈМО почела да се дели на српско и хрватско крило. Србима је тежио др Хамдија Карамехмедовић, који, нападан од др Мехмеда Спахе, који је био наклоњен хрватској сепаратистичкој политици, истиче „да он од својег српског национализма није никада правило тајне“ и да

се, као дисциплиновани члан ЈМО (чији се програм залаже за народно јединство), повинује страначком програму... Осим Карамехмедовића српски оријентисани били су Маглајлић и Виловић, а касније ће им се приближити и ливањски Србин исламске вере Мустафа Мулалић који ће тридесетих година у Народној скупштини водити жестоке расправе о српству муслимана са Мехмедом Спахом али и са социологом Мирком Косићем, који на опште изненађење одбацивао српство босанских и санџачких муслимана (177). Аутор даље подсећа на политику Коминтерне и КПЈ о националном и државном питању новонастале државе. Илустративни су у том смислу Пленум ЦК КПЈ, од 25. новембра 1924, када је одлучено да се отворено иступи против јединства Југославије, и да се подрже покрети „угњетених нација“ у циљу стварања независних држава, Хрватске, Словеније, Македоније и Црне Горе, као и ослобођења Албанаца. На четвртном конгресу КПЈ, одржаном у Дрездену 1928, отишло се даље у разбијању тек настале државе, те се поред поменутих, помиње и независна и уједињена Албанија, као и право на отцепљење Мађара у Банату, Бачкој и Барањи (181-182).

У Прогласу и програму Српске странке из априла 1921, наводи се шта је све Србија унела у заједничку државу и какво је тренутно стање, нарочито по питању политике Стјепана Радића, његовог конвертитства и хрватског републиканства и сепаратизма. На једном месту стоји и ова реченица: „Српски народ има најбољу војску на свету, а најгору дипломатију. Што прва задоби битке на бојном пољу, то друга изгуби за зеленим столом... (192) “ Српска странка, на челу са Новаковићем, инсистира да се данашња Краљевина назове Велика Србија и наводи разлоге за ову измену, а они се налазе пре свега у српској војничкој и политичкој и заслуги за формирање југословенске државе. Новаковић наводи српске жртве од 1.300.000 душа од 4 милиона њених становника, и истиче да је само Србија била држава, док други то нису били уочи Великог рата...Новаковић истиче и један строго стручни – правни аспект и он се тиче неуставности изјаве владе Стојана Протића о присаједињењу аустроугарских посланика, јер је она уставног карактера, па се могла дати једино уз пристанак Велике народне скупштине... Новаковић пише да Српска странка обухвата „све честите Србе, без разлике вере, који љубе Српску нацију, који се клањају величанству слободоносне и мученичке Србије, који више воле истину и правду него саме себе“.(197-198) Разочарани политичким одлукама српских политичара, „Великосрби“ истичу да је држава СХС нови „аустријски тријализам“.

Већ половином 1921, долази до фракција и деоба у Српској странци. Нови Централни одбор Српске странке распушта руководство странке на челу са Радивојем Новаковићем, а у први план долази др Милутин Нешић, а затим Гавра Давидовић. Лист и Српска странка ће се даље делити а њихови вође сукобљавати и мирити, у једном периоду паралелно ће деловати две странке и два листа - *Велике Србије*. Поред поменутих Новаковића и Давидовића који ће се „измирити“, на челу Српске странке и уредници *Велике Србије* биће Божидар Савић и Александар Станојевић, који ће на изборима 1923, прећи парламентарни праг и у једном скупштинском мандату бити једини посланик Српске странке. Оно што је заједничко свим уредницима *Велике Србије* и председницима Српске странке било је то да они нису били политичари партијског, страначког, поготово ускостраначког типа са типичним партијским партикуларним интересима, него личности које су позивали на превазилажење страначких разлика и размирица, стављајући српство изнад сваке странке. Користили су готово исте аргументе у приказивању међународних односа и унутрашњих политичких проблема. Тако Новаковић у чланку „Срби“ подсећа на изјаву радикала Јаше Томића када је 1918. тражио чист рачун са Хрватима, рекавши: „Ако можемо заједно хајде да се лепо споразумемо, па да живимо у слози и љубави, ако пак не можемо боље да се одмах разиђемо, него касније када би то пуно теже било“ (224-225). На спољном плану поред некад пријатељске царске Русије Новаковић је највише поверења имао у Француску.

Радикали су спречавали митинге и јавно деловање Новаковиће Српске странке, а протежирали су фракционашку, самозвану Српску странку браће Савић (Боже и Свете- у политички ненаклоњеним круговима звали су их Божа Луцпра и Света Ротација), „као филијалу Радикалне странке“ (231).

Велика Србија Гавре Давидовића није имала „длаке на перу“, јер је критиковала негативне појаве у држави и друштву, нарочито оне корупционашке и политичке из времена српског избеглиштва у Грчкој. Пада у очи Давидовићево помињање Бењамина Калаја, аустроугарског гувернера Босне и Херцеговине од 1882. до 1903. године и његове књиге „Историја Срба“ којом је Калај посведочио да у БиХ живи искључиво српски народ, који је турском инвазијом подељен на три вере. Међутим после аустроугарске окупације БиХ 1878, Калај је наредио да се та његова историја конфискује и од народа покупи. Како истиче Велимир Никаши-

новић, до окупације БиХ, „у тим чисто српским покрајинама није било ни једног Хрвата, нити је тамо ко знао да они уопште постоје на свету“ (238). На другом месту у Давидовићевом листу пише следеће: „...Тај `аустријски и језуитски дух` усађен у хрватски пук, производи лажну надмоћ `над овејаним и чистим Србима` и кочи њихов напредак, нарочито преко Стипице Радића, `демона српске нације који је давно требао да напипа вешала због циничног смеха према жртвама Србиновим“ (245). Затим долази до Давидовићевог повратка у крило Новаковићеве „праве“ Српске странке. Појављује се фракција Боже Савића, коју Новаковић није признавао сматрајући је самозваном странком браће Савић, филијалом Радикалне странке. Новаковић је указивао на „партијску распојасаност“, појаву која доводи у опасност сам државни опстанак преко партијске ускогрудости (255)..

Занимљива је епизода са Савићем и његовим љубавним јадима у Бечу који су умало трагично завршили. Иначе, Божа је био прилично образован човек. Како истиче Крста Цицварић, књижевник и директор *Београдског дневника*, Божа је писао за *Мали журнал*, више од 250 чланака о „кобној политици“ Николе Пашића, ваљда највише због корупционашких афера Пашићевог сина Рада, „једног од највећих пацова у овој веселој Југославији“. (252) Савић је више година студирао медицину у Немачкој и Швајцарској, не зна се да ли је завршио, и био је веома ангажовани новинар.

Александар Станојевић, добровољац и ратни инвалид, по занимању зубни техничар, био је члан Главног одбора Савићеве Српске странке, а на мартовским изборима 1923. изабран је у парламент. Након тога преузима и странку и њен орган *Велику Србију*. Српска странка је још два пута учествовала на изборима за Народну скупштину, 1925. и 1927, оба пута неуспешно. Блиска нам је теза да је ова фракција била под „заштитом“ и контролом радикала, који нису дозволили да се одржи и развије јединствена Српска странка. Иначе, радикали су ометали митинге и Станојевићеве странке и, како истиче Крста Цицварић, „на Српску странку гледају као на непријатеља и они би хтели у потпуности да је онемогуће у раду. Они мисле да имају монопол српства, и они стога не допуштају да Божа Савић може конкурисати г. Николи Пашићу“ (267). Критиковали су „шуровање“ вође демократа Љубе Давидовића са хрватским „блокашима“. Станојевић је истицао да су Српску странку основали Радивоје Новаковић и он, Аца Станојевић, инвалид и добровољац. Стенографске бе-

лешке његових скупштинских говора најбоље илуструју каква је била политичка ситуација у новоствореној држави. Станојевић доследно заступао и бранио српску позицију, допринос Срба стварању државе која је за њега српска држава, Србија је сама себи проширила границе, темељ ове државе постављен је на Кајмакчалану - истицао је Станојевић и сматрао да је зато природно да се она зове Велика Србија. Нарочито се критички односио према бившим аустријским официрима Словенцима и Хрватима, који су у војсци Краљевине СХС прихваћени и промовисани у више чинове, тражећи да изађу из војске, осим поштених, часних изузетака. Из посланичких клупа често су му током говора добацивали римокатолички свештеник из Суботице Блашко Рајић, као и вођа СЛС патер Корошец, који је тражио да се Станојевићу забрани да говори.

Интересантан је један наступ Самосталног демократе Први-слава Гризогона (из Метковића), који се пита како стишати страсти које су заостале иза ратова и верских и етничких сукоба, а посланике упозорава да погледају „лични састав владе“ па ће им све бити јасно. Гризогоно напомиње да је фактички министар за Јужну Србију Ферад бег Драга, у БиХ влада Адемага Мешић, вођа шуцкора и добровољаца из 1914. Гризогоно подсећа да у владиној декларацији нема националне одредбе „да ли смо један народ или три“, па наставља да је то „први пут после пет година да једна влада не сме да призна, не сме да спомене да ли смо ми Срби, Хрвати и Словенци један народ или три“. О фаворизовању сепаратистичких организација нема ни речи у Декларацији, јер се не говори о качацима, о везама са комунистима и Москвом које спроводи Радић, а не штити се ни либерално соколство пред клерикалним Орловима“ (279).

Јануара 1924, Станојевићевој Српској странци прикључила се Српска национална организација Ђорђа Чокорила из Босне, које су, као што смо навели, учествовале на изборима 1925. и 1927, али нису успеле ући у парламент. У Божићном броју 1924. године *Велика Србија* је између осталог писала: „...Српски народе одбаци највеће зло – Партије, буди Србин члан Српске странке. Организуј се народе у Српску странку...“ (282, фуснота)

„Послије нестанка Српске странке – истиче Жутић – српско име у парламентарном политичком животу није се појављивало све до оснивања Српске радикалне странке Милана Стојадиновића 1939. године. У комунистичкој (социјалистичкој) једнопартијској Југославији парламентарног живота није било све до

деведесете године XX вијека када се обнавља вишестраначки политички живот у новим самопроглашени државама. Срби спорадично организују политичке странке са придјевом српски, преко Драшковићевог Српског покрета обнове и „великосрпске“ Српске радикалне странке, на челу са проф. др Војиславом Шешељем, који 1991. покреће лист *Велика Србија*.

* Овај рад је примљен 19. 11. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. 11. 2016. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курсивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курсивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курсивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курсивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.
 - **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Исто, стр. 55**
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме** аутора на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, <http://www.politickarevija.rs>

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Планета
принт).- 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364